

ŽEMAIČIŲ KRIKŠTO KELIO VADOVAS

**Parengė:
mons. Rimantas Gudlinkis**

Telšiai

2013

Ivadas

Prieš 600 metų, 1413 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Aleksandras ir Lenkijos karalius Jogaila Vladislovas, lydimi kunigų, sėdo Kaune į laivą, plaukdami Nemunu ir Dubysa, pasiekė Žemaitiją ir pradėjo žemaičių krikštą.

Su šiuo mons. Rimanto Gudlinkio parengtu kelionių vadovu kviečiu šiais, Jubiliejiniais Žemaičių krikšto metais, keliauti Vytauto ir Jogailos keliais, raginu tapti piligrimais, kad geriau pažintume save, Bažnyčią ir savo gimtąjį kraštą, kad sutiktume gyvąjį Dievą ir įtikėtume, kaip kadaise į Jį įtikėjo mūsų protėviai, įtikėjo ir tuo tikėjimu gyveno, jį liudijo taip, kad svečių šalių keliautojai Žemaitiją pavadino šventa.

Šis mons. Rimanto Gudlinkio parengtas kelionių aprašymas prasideda nuo Kauno arkikatedros bazilikos ir baigiasi svarbiausia Telšių vyskupijos piligrimine vieta Žemaičių Kalvarija. Piligrimas, perskaitęs šį kelionių aprašymą, gali susidaryti savo kelionių maršrutą, priklausomai nuo interesų ir turimo laiko. Norėčiau išskirti svarbesnius kelionės punktus: Kaunas, Veliuona, Ariogala, Gėluvos piliakalnis (Birutkalnis), Šiluva, Tytuvėnai, Šatrijos piliakalnis, Luokė, Varniai, Telšiai, Alsėdžiai, Žemaičių Kalvarija.

Tegu šis trumpas kelionių vadovas Žemaitijos krikšto keliais paskatina šiais jubiliejiniais metais žemaičius, lietuvius ir svečius keliauti ir atrasti savo šventąją Žemaitiją.

Istorikė Janina Bucevičė

Turinys

Pratarmė.....	2
1. Kaunas.....	4
2. Raudondvaris.....	8
3. Kačerginė.....	10
4. Zapyškis.....	12
5. Ilguva.....	15
6. Gelgaudiškis.....	16
7. Kiduliai.....	18
8. Kulautuva.....	19
9. Paštuva.....	21
10. Vilkija.....	22
11. Seredžius.....	24
12. Veliuona.....	26
13. Gėluva.....	29
14. Birutkalnis.....	30
15. Ariogala.....	31
16. Čekiškė.....	33
17. Ugioniai.....	35
18. Betygala.....	37
19. Žaiginys.....	39
20. Šiluva.....	40
21. Lyduvėnai.....	44
22. Maironiai.....	47
23. Tytuvėnai.....	49
24. Maironių koplyčia.....	53
25. Pagryžuvys.....	55
26. Kelmė.....	56
27. Verpena.....	60
28. Vaiguva.....	62
29. Užventis.....	63
30. Šatrija.....	66
31. Luokė.....	67
32. Biržuvėnai.....	70
33. Janapolė.....	72
34. Pavandenė.....	73
35. Varniai.....	76
36. Viešvėnai.....	79
37. Rainiai.....	81
38. Telšiai.....	83
39. Kęstaičiai.....	90
40. Alsėdžiai.....	91
41. Žemaičių Kalvarija.....	93
Nuorodos.....	96

Kaunas

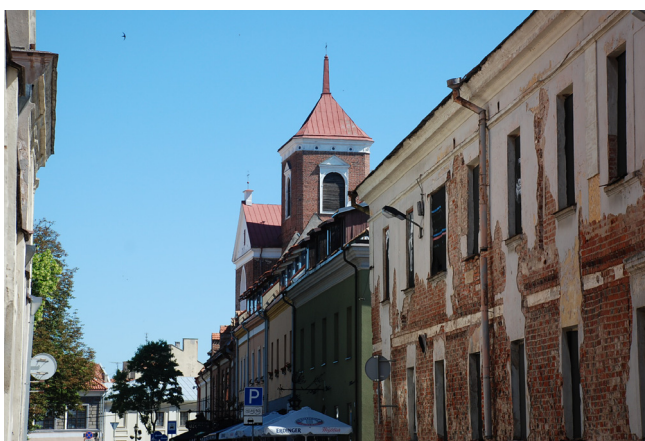
Lankytinos XV a. vietos: šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia – arkikatedra bazilika, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo) bažnyčia, XV a. antros pusės gotikinio

stiliaus „Perkūno“ namas, priklausęs garsaus ir istoriko Alberto Vijūko Kojelavičiaus SJ šeimai (1609-1677) (dabar – jėzuitų gimnazijos skaitykla), XV a. gotikinė šv. Jurgio (pranciškonų)bažnyčia ir XVI a. vienuolynas, XV a. antros pusės – XVI a. pradžios šv. Gertrūdos (Marijonų) bažnyčia, XIV – XVI a. gotikinės Kauno pilies liekanos ir kitos vietos.

Žymūs žmonės: Vytautas Didysis (apie 1350 – 1430), karalius Jogaila (apie 1352 – 1434), istorikas Albertas Vijukas Kojelavičius, Kauno arkikatedroje palaidoti: vyskupas Motiejus Valančius (1801 – 1875), poetas prel. Jonas Mačiulis – Maironis (1862 – 1932), poetas prel. Adomas Jakštas – Dambrauskas (1860 – 1938) ir kt.

Kauno Arkikatedra

Miestas įsikūręs Nemuno ir Neries santakoje, šalia autostrados Klaipėda – Vilnius.

Kaip Vilniaus arkikatedra yra paminklas Lietuvos Krikštui, taip Kauno arkikatedra bazilika yra Žemaičių krikšto ištakų, šaltinio vieta iš kurio Jėzaus Kristaus mokslo šviesa žemaičių laisvų apsisprendimu pasklido po Žemaitiją. Iš Kauno Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Aleksandras ir Lenkijos karalius Jogaila Vladislovas, lydimi kunigų, 1413 m. rudenį išvyko krikštyti žemaičių. O ir pati Kauno arkikatedra bazilika tuomet dar kaip Kauno parapijinė šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia buvo funduota Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą

paminėta 1413 m. – Žemaičių krikšto metais, kai Vilniaus vyskupas Mikalojus jai suteikė atlydus¹. Pradžioje šv. Apaštalų Petro ir Pauliaus gotikinė bažnyčia buvo nedidelė, ją sudarė dabartinė presbiterija ir prie jos šiaurinės sienos prisiglaudusi dviaukštė zakristija. Presbiterijos skliautai puošti gotikinėmis žvaigždinėmis ogiomis, gotikinių korinių skliautų turi ir zakristija bei giedotojų tribūna. XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje prie presbiterijos buvo pradėtos statyti navos, tačiau tik 1655 m. statybos darbai buvo užbaigti, iškilo masyvūs bokštai. Dėl Abiejų Tautų Respublikos karo su Rusija ir Švedija, Kaunas buvo užimtas rusų kariuomenės, miestas ir visos bažnyčios nukentėjo nuo rusų siautėjimo. 1771 – 1784 m. Lenkijos ir Lietuvos karaliui Stanislovui Augustui paaukojus 40 tūkst. auksinų, iš pagrindų vėlyvojo baroko stiliumi buvo atnaujintas šventovės interjeras, skulptorius - Vilniaus baroko mokyklos atstovas Tomas Podhaiskis. Didysis Nukryžiuotojo Jėzaus altorius buvo baigtas ir pašventintas 1775 m.²

1864 m. Rusijos caro Nikolajaus įsakymu, nesuderinus su popiežiumi, iš Varnių į Kauną buvo perkeltas Žemaičių vyskupijos centras - vyskupas Motiejus Valančius, vyskupijos kurija ir Žemaičių kunigų seminarija – šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia tapo pagrindine vyskupijos bažnyčia. 1884 m. iš popiežiaus Leono XIII buvo gautas leidimas iš Varnių perkelti vyskupo katedrą į Kauną, bet katedros statuso suteikimo šiai šventovei išklmės įvyko tik 1895 m.³ Ruošiantis katedros titulo suteikimo išklmėms šventovė buvo iš pagrindų suremontuota, beveik visus senuosius altorių paveikslus pakeitė nauji dailininko Mykolo Elvyro Andriolio (1836-1892m.) tapyti paveikslai, o prie presbiterijos pietinio šono 1893 – 1895 m. buvo pristatyta neogotikinė šv. Jono Krikštytojo (dabar - Švč. Sakramento) koplyčia (archit. F. Wyganowskis) ir 1893 m. nupirkti ir žinomo vargonų meistro pastatyti neogotikinių formų prospekto 63 registų vargonai. Šventovėje yra dailininkų J. Janulio, P. Kalpoko, A. Samuolio paveikslų, dailininkų Jono Moniuškos ir J. Čajevičiaus sieninės tapybos darbų, vaizduojančių apaštalų šv. Petro ir Pauliaus gyvenimą ir veiklą. Skulptoriaus Juozo Zikaro 1926 – 1927 m. atlikti darbai: vyskupų G. Cirtauto, M. Paliulionio bronziniai bareljefai, vyskupų Merkelio Giedraičio ir Pranciškaus Karevičiaus medalijonai, vyskupo Motiejaus Valančiaus biustas. 1935 m. skulptorius Bronius Pundzius sukūrė bronzinį kompozitoriaus ilgamečio arkikatedros bazilikos vargoninio Juozo Naujalio (1869 – 1934) bareljefą ir kitus dailės paminklus.⁴

Iš XVII a. šventovėje yra išlikę du paveikslai skirti Dievo Motinai pagerbti – pirmajame altoriaus tarpnyje yra Švč. Mergelės Marijos Ėmimas į dangų paveikslas, o antrajame tarpnyje - Švč. Mergelės Marijos vainikavimo paveikslas. Abu paveikslai nutapyti 1686 m. dailininko Johano Gotardo Berghoffo. Pietos – Sopulingosios Dievo Motinos paveikslas yra pats seniausias, nutapytas XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje ir yra ypač tikinčiųjų gerbiamas dėl patiriamų malonių. Tai liudija ir abipus atvaizdo sukabinti votai. Šventovė imponuoja savo

monumentalumu, rūsčiu dingumu, jos ilgis – 84 m., plotis - 34 m. aukštis – 28 m. tai viena iš pačių didžiausių trinavių bazilikinio tipo bažnyčių Lietuvoje, turinti išlikusi vieną 41,9 m. aukščio masyvų bokštą ir atrodo taip lyg būtų nebaigta statyti.⁵ Vyskupas Motiejus Valančius knygoje „Pastabos sau pačiam“ rašė: „Bokštas, kur trys varpai pakabinti, netinka bažnyčios didumui, nes per žemas; antras gi nebaigtas; bažnyčia todėl atrodo kaip karvė vienu ragu“.⁶

Šenčiant Žemaičių vyskupijos 500 metų įsteigimo jubiliejų, 1921 m. balandžio 26 d. popiežius Benediktas XV suteikė Kauno katedrai mažosios bazilikos titulą. 1926 m. balandžio 4 d. popiežius Pijus XI bule „Lituanorum Gentes“ įsteigęs atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją, šiai šventovei suteikė arkikatedros bazilikos rangą.⁷

Arkikatedros kriptoje, koplyčioje ir šventoriuje palaidoti garsūs Lietuvos dvasininkai: vyskupai M. K. Valančius, M. L. Paliulionis, G. F. Cirtautas, arkivyskupai P. Karevičius, J. Skvireckas (perlaidotas 1998 m.), Vatikano nunciatūros patarėjas mons. L. Faidutti, prel. J. Mačiulis-Maironis, prel. A. Jakštas-Dambrauskas. 2000 m. amžinam poilsiui Švč. Sakramento koplyčioje atgulė kardinolas V. Sladkevičius. (šalia arkikatedros yra kardinolo atminimui skirtas muziejus – R.G.) Prie pietinės Arkikatedros sienos galima apžiūrėti 1932 m. mirusio prelato poeto Jono Mačiulio-Maironio mauzoliejų, įrengtą 1935 m.

Šioje šventovėje buvo palaidotas 1927 m. miręs arkivyskupas Jurgis Matulaitis. 1934 m. spalio 24 d. jo palaikai iškilmingai buvo perkelti į Marijampolės bažnyčios Jėzaus Širdies koplyčią.⁸

1993 m. rugsėjo 6 d. popiežius Jonas Paulius II, lankydamasis Kaune, aplankė šią šventovę.

Nuo 2005 m. Kauno arkikatedros Švč. Sakramento koplyčioje pradėta nuolatinė Švč. Sakramento adoracija. Adoracijos metu recituojama Dievo tautos Valandų liturgija, giedama, meldžiamasi tyloje, kalbamas rožinis, Dievo gailestingumo vainikėlis.

Dabartinis gotikinis - barokinis arkikatedros interjeras yra daugiasluoksnis, formuotas daugiaukaupe 350 metų.

Vytauto Didžiojo bažnyčia

Kauno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia dar vadinama Vytauto Didžiojo bažnyčia - tai dar viena šventovė, kurią pastatė Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Aleksandras, siekdamas sukrikščioninti Lietuvą, Žemaitiją ir dėkodamas Dievui už išgelbėtą gyvybę mūšyje prie Vorsklos 1399 m. Didžiojo kunigaikščio Vytauto vadovaujamas Kryžiaus žygis prieš Aukso ordą, kuriame dalyvavo jungtinė Lietuvos, Lenkijos ir Kryžiuočių ordino kariuomenė neatsilaikė prieš

Timūro Kotlogo ir Edygos vedamus Aukso ordos karius ir patyrė triuškinamą pralaimėjimą. Didžiajam kunigaikščiui Vytautui vos pavyko išsigelbėti. Apie tai istorikas Albertas Vijųkas Kojelavičius SJ savo lotynų kalba parašytame veikale „Historiae Lituanæ“ rašė: „Vytautas, sugrižęs į Lietuvą, panoro pareikšti padėką gerajam Viešpačiui Dievui už neseniai patirtą malonę, leidusią jam sveikam ir gyvam pasprukti iš nelemtojo praėjusių metų mūšio, todėl pastatė Pranciškaus ordino vienuoliams iš pradžių Kaune, o vėliau Ašmenoje bažnyčią bei vienuolyną ir dosniai juos apdovanojo“⁹. Pirmą kartą Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia buvo paminėta Vilniaus vyskupijos diplomatinio Kodekso dokumentuose: Bazelio susirinkimas 1439 m. leido šioje šventovėje aptarnauti iš Livonijos ir Prūsijos atvykusius žmones.¹⁰ Pasak dr. Algės Jankevičienės, šis sakralinis pastatas yra unikalus ankstyvosios gotikos paminklas – jo kompozicija neturi analogų nei Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje, nei gretimų šalių teritorijoje. Ši šventovė yra vienintelė kryžiaus plano gotikinė bažnyčia Lietuvoje. Kryžmą sudaro masyvios koplyčios, išdėstytos abipus navų tūrio. Šventovė halinė – visos trys navos uždengtos bendru dvišlaičiu stogu, atskirta tik žemesne presbiterija su tribriaune apside. Navų dalis yra šiek tiek netaisyklingo – presbiterijos pusėn platejančio – keturkampio formos. Šis netaisyklingumas teikia vidaus erdvei archajiškumo matmenį – pastatas suvokiamas kaip senas, rankų darbo kūrinys. Autentiški gotikiniai skliautai yra išlikę tik presbiterijoje, pietinėje koplyčioje ir zakristijoje. Bažnyčios sienos labai storos: navų dalies – 1,6 m, presbiterijos ir koplyčių – 1,3 m. Sienų mūras kiautinis: vidus suklotas iš lauko akmenų, o paviršius – iš plytų.¹¹ 1655 m. rusams okupavusios Kauną, Vytauto Didžiojo bažnyčia smarkiai nukentėjo. Išvijus rusus, šventovė-suremontuota. 1669 m. pastatytas mūrinis vienuolynas, kurį sudarė trys dviaukščiai korpusai. Bažnyčia vėl nukentėjo 1812 m. per Rusijos – Prancūzijos karą, kai į Kauną įžengę prancūzai pavertė ją ginklų sandėliu, o besitraukdami atgal prancūzai ją dar ir padegė. Pranciškonų rūpesčiu šventovė buvo atnaujinta 1819 m., pristatant aštuoniakampį bokštą, bet netrukus caro valdžios įsakymu buvo paversta cerkve. Pirmojo pasaulinio karo metu, 1915 m. vokiečių kariuomenei užėmus Kauną, buvo nuplėštas bažnyčios stogas, o pati ji naudota kaip metalo ir bulvių sandėlis. Vokiečiams pasitraukus liko stirksoti tik pajuodusios ir perdrėkusios sienos. 1919 m. balandžio 18 d. Vytauto Didžiojo bažnyčia buvo sugrąžinta katalikams. Nuo 1920 m. kovo 31 d. iki mirties (1933 m. balandžio 29 d.) Vytauto Didžiojo bažnyčios rektoriaus pareigas ėjo rašytojas kan. J.Tumas-Vaižgantas, kuris energingai ėmėsi bažnyčios remonto, restauravimo, neužmiršdamas statyti ir gyvosios Bažnyčios – tikinčiųjų

bendruomenės. Kan. Juozo Tumo pradėti darbai buvo tęsiami, nepaisant Sovietų Sąjungos vykdomo tikinčiųjų persekiojimo ir katalikų bažnyčios veiklos suvaržymų, ypač dideli šventovės tyrimo, restauravimo ir tvarkymo darbai buvo atliekami 1979 – 1989 m., vadovaujant kun. Liudvikui Čechavičiui, tęsė 1989 – 1992 metais dirbęs kun. Ričardas Mikutavičius.¹²

Presbiterijos ir šv. Pranciškaus Asyžiečio koplyčios sandūroje, triumfo arkos dešinėje, ant granito pjedestalo pastatyta marmurinė Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo Statula, daryta XX a. pradžioje Italijoje, kurią iš Valstybinio muziejaus šventovei 1929 d. gegužės 6 d. deponavo kan. Juozas Tumas-Vaižgantas.¹³ Pietinės koplyčios bronzinį altoriaus retabulą – šv. Pranciškaus Asyžiečio atvaizdą ir šiaurinės koplyčios šv. Antano Paduviečio 1991-1992 m. sukūrė skulptorius Gediminas Jakūbonis. Šis skulptorius 1991 m. sukūrė ir bronzinę Vytauto Didžiojo skulptūrą. Taip pat šventovėje galime apžiūrėti skulptoriaus Petro Rimšos sukurtą Vytauto Didžiojo medalio aversą ir reversą, skirtą Vytauto Didžiojo 500 metų jubiliejui. Šv. Antano Paduviečio koplyčioje kabo dailininko Petro Kalpoko 1921 m. nutapytas paveikslas „Vytauto Didžiojo padėka Švč. Mergelei Marijai po Vorsklos mūšio“, kuriame pavaizduota scena, susijusi su šios šventovės pastatymo legenda. Koplyčioje yra 1934-1936 m. skulptoriaus Juozo Zikaro skurtas kan. Juozo Tumo-Vaižganto antkapinis granitinis paminklas. Šventovėje yra ir dar vienas Petro Kalpoko paveikslas „Pieta“, Jono Mackevičiaus 1943 m. nutapytas „Šv. Kazimieras“ ir iš kitų šventovių, sovietų valdžiai po Antrojo pasaulinio karo pradėjus uždarinėti bažnyčias, patekę paveikslai: 1948 m. - Pranciškaus Smuglevičiaus tapytas „Nukryžiuotasis“, 1950 m. - Mykolo Elvyro Andriolio - „Šv. Ona“, patekęs iš Kauno šv. Jurgio bernardinų bažnyčios.

Raudondvaris

Lankytinos vietos: šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės bažnyčia, XVII a. renesansinė su gotikos elementais pilis ir kompozitoriaus Juozo Naujalio (1869 – 1934) muziejus, parkas, kompozitoriaus Juozo Naujalio sodybos vieta ir paminklas šalia bažnyčios, Biliūnų kaime - senovinės technikos muziejus, įkurtas konstruktoriaus J. Liekio, Vinco Stašelio tilto per Nevėžį griuvėsiai (statytas 1931 m., buvo ilgiausias 106 m. vienangis tiltas Lietuvoje), Bernatonių piliakalnis, ant kurios stovėjusią pilį kryžiuočiai 1369 m. sudegino (piliakalnis 2 km nuo Raudondvario netoli Nevėžio ir Bajoriškės santakos).

Žymūs žmonės: kompozitorius J. Naujalis(1869 – 1934).

Raudondvaris – miestelis, įsikūręs šalia Kauno prie kelio Kaunas – Jurbarkas, Nemuno ir Nevėžio santakoje. 1936 m. buvo pastatyta nauja pseudobarokinio stiliaus bažnyčia. Dvaro rūmai pastatyti ant Nevėžio skardžio.

XIX a. Raudondvarį įsigijęs grafas Benediktas Tiškevičius, Kauno gub. maršalka, reprezentacinę Raudondvario pilį pavertė tikrą didiko rezidenciją.¹⁴ Mirus ką tik gimusiam sūnui Mykolui, o po dešimtmečio (1842 m.) ir pačiai grafienei Vandai, grafas Benediktas Emanuelis Tiškevičius tai palaikė Dievo bausme už jo padarytas nuodėmes. Todėl jis nusprendė pastatydinti bažnyčią, kartu po ja įrengiant ir savo bei artimųjų amžinojo poilsio vietą – mauzoliejų. T. Tišecio suprojektuota bažnyčia buvo neobaroko stiliaus, stačiakampio plano, trijų navų, dvibokštė.. Statybos projektavimo ir techninės priežiūros darbus vykdė italas architektas L. C. Anikini. Šventovės puošybai negailėta lėšų, buvo pakviesti garsūs meistrai - italai F. Andrioli, F. G. Berti, vilnietis tapytojas A. Sledzinskis ir kt. Prancūzijoje buvo nupirkti liturginiai reikmenys, išlikę iki mūsų dienų. Prie bažnyčios rytinės sienos pastatyta ir stačiakampio plano koplyčia – mauzoliejus, kurio vidaus apdailą ir brangaus marmuro antkapinius paminklus gamino garsūs italų meistrai I. Pampalioni, H. M. A. Šapiu ir kiti. Grafas prie bažnyčios taip pat pastatė kleboniją, špitolę ir kitus trobesius.¹⁵ Vyskupas M. Valančius 1857 m. birželio 2 d. konsekrovo Raudondvario bažnyčią, į didįjį altorių įdėjo kankinių Klemenso, Vitalio ir Vincento relikvijas, įsteigė ir Raudondvario parapiją. Bokšte buvo pakabinti tris varpai, juos vyskupas pašventino 1857 m. rugpjūčio 4 d.¹⁶ M. Valančius savo “Namų užrašuose” pažymėjo, kad tai “viena gražiausių mano vyskupijos bažnyčių”.¹⁷ Po koplyčia už didžiojo altoriaus įrengtoje kriptoje, buvo perlaidoti grafiinės Vandos Riškevičienės ir jų mirusio sūnelio Mykolo palaikai. Čia buvo palaidotas ir pats bažnyčios statytojas Benediktas

Tiškevičius (miręs Paryžiuje) bei kiti Tiškevičių šeimos nariai. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Kauno tvirtovės komendanto įsakymu 1914 m. rusų kareiviai susprogdino bažnyčios bokštus, o 1915 m. rugsėjo mėnesį susprogdino ir pačią bažnyčią. Dabartinėje Raudondvario bažnyčioje iš senosios bažnyčios yra išlikusios šios vertybės: antkapinės skulptūros „Miegantis vaikas“, „Gulinti“, italų dailininko G. Berti 1853 m. tapyti paveikslai „Švč. M. Marija Karalienė“ ir „Šv. Juozapo mirtis“, dailininko A. Sledzinskio darbų, liturginių reikmenų.¹⁸

Pirmojo pasaulinio karo metais grafas tikintiesiems leido dvaro ratinėje įrengti laikinus maldos namus. Susikūrus Lietuvos respublikai, dvaro žemė buvo išdalinta savanoriams bei mažžemiams, rūmai atiteko Moterų globos komitetui, kuris įsteigė ten vaikų prieglaudą, didžiulę vaisinio sodo ir parko dalį su keliais pastatais gavo Lietuvių katalikų mokytojų seminarija, o likusią sodo dalį su pastatu — Ateitininkų sendraugių draugija.¹⁹

Apie sugriautos bažnyčios liekanas prof. S. Kolupaila („Nevėžis“) yra pasakęs: „Jos griuvėsiuose dar ilgai gulėjo balto marmuro gabalai, kuriems daugiau niekas gyvybės neįkvėps“. Tačiau veiklaus klebono kun. St. Irtmano ir parapijiečių iniciatyva pagal architekto V. Michnevičiaus projektą ant senųjų pamatų, išskirus grafų Tiškevičių koplyčią – mauzoliejų, bažnyčia 1930 – 1938 m. atstatyta. Kauno arkivyskupas Juozapas Skvireckas ją iškilmingai 1938 m. spalio 3 d. konsekrovo šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės vardu.²⁰ Bažnyčia gerokai nukentėjo ir antrojo pasaulinio karo metais. 1956 m. sovietinė valdžia nugriovė prie bažnyčios buvusią špitolę – kompozitoriaus J. Naujaliao gimtinę.

Raudondvaris – seniūnijos centras, yra gimnazija, vaikų darželis, ambulatorija, kultūros centras, J. Naujaliao muziejus, Lietuvos A. Stulginskio žemė ūkio universiteto Agroinžinerijos institutas. 1994 m. birželio 4 d. šalia bažnyčios buvo atidengtas ir pašventintas paminklas lietuvių muzikos patriarchui kompozitoriui Juozui Naujaliui (autoriai – L. Žuklys ir G. Baravykas)

Kačerginė

Lankytinos vietos: Pyplių piliakalnis ant Nemuno šlaito (2 km nuo miestelio), miestelyje galima pamatyti rašytojų Jono Biliūno, Prano Mašiot, Vinco Mykolaičio-Putino namus, V. Mykolaičio-Putino paminklą, P. Mašiot atminimui skirtą ažuolinių skulptūrų parkelį, šalia J. Biliūno vardo aikštės esančiame pušyne slepiasi I-ojo pasaulinio karo metu žuvusių vokiečių karių kapai, paminklas sovietų nušautiems 1941m. birželio sukilimo dalyviams, Kačerginės centre esančiame parke yra paminklinis akmuo „Sūnums Lietuvos“ skirtas pokario partizanams įamžinti. Dailės mylėtojai gali aplankyti tapytojo Antano Martinaičio namus, iš anksto susitarę susipažinti su šio talentingo dailininko kūryba.

Žymūs žmonės: rašytojai Jonas Biliūnas (1879 – 1907), Pranas Mašiotas (1863 – 1940), Vincas Mykolaitis-Putinas (1893 – 1967), kompozitoriai Stasys Šimkus (1887 – 1943), Juozas Naujalis (1869 – 1934), dailininkas A. Martinaitis (g.1950), skulptorius Juozas Zikaras (1881 – 1944), kalbininkas Jonas Jablonskis (1830 -1903), architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis (1893 – 1993), prezidentas dr. Kazys Grinius (1866 – 1950), filosofai Stasys Šalkauskis (1866 – 1941) ir Juozas Eretas (1896 – 1984) ir kt.

Kačerginė, miestelis prie kelio Kaunas – Šakiai, šešiolika kilometrų nuo Kauno, kauniečių pamėgta poilsio vieta kairiajame Nemuno krante, netoli Pyplių piliakalnio, nuo 1933 m. turinti vasarvietės statusą, nors kaip vasarvietė ir kurortas Kačerginė pradėjo garsėti dar XX a. pradžioje. 1906 m. Kačerginėje vasarojo rašytojas J. Biliūnas, čia parašęs apsakymus „Brisiaus galas“, „Juozapota. Vasarodavo prof. J. Jablonskis, kompozitoriai S. Šimkus ir J. Naujalis. Suteikus Kačerginei kurortinio miestelio statusą, Kačerginėje buvo pradėti statyti pensionai, sanatorijos, vilas čia turėjo architektas V. Landsbergis – Žemkalnis, pedagogas ir rašytojas J. Mašiotas, skulptorius J. Zikaras ir kiti. Kačerginėje vasarodavo Lietuvos prezidentas dr. K. Grinius, prof. S. Šalkauskas, prof. J. Eretas, operos dainininkai S. ir A. Sondeikos.

1938 m. Kačerginėje buvo pastatyta koplyčia, priklausiusi Zapyškio parapijai. Mišios naujojoje koplyčioje vykdavo sekmadieniais ir svarbiausių valstybinių bei religinių švenčių dienomis. Tarpukariu Kačerginėje gyvenęs architektas V. Landsbergis-Žemkalnis parengė naujos koplyčios projektą, atitinkantį augančio kurorto poreikius, tačiau ši idėja dėl sovietinės okupacijos ir karo tuo metu nebuvo įgyvendinta. Sovietmečiu religinis gyvenimas nutrūko, tikintieji važinėjo į Zapyškį ir Kauną.

1940 m. liepos mėnesį Kačerginėje sovietinio NKVD pareigūnai Kačerginėje suėmė Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrą J. Urbšį, teisingumo ministrą A. Tamošaitį ir dienraščio „XX amžius“ redaktorių I. Skrupskelį.

Sovietmečiu Kačerginėje gyveno ir kūrė rašytojas V. Mykolaitis – Putinas, architektas Vytautas Landsbergis – Žemkalnis, jo sūnus prof. Vytautas Landsbergis, tapytojas A. Martinaitis, aktorius ir režisierius A. Stanulis ir kt.

1996 m. architekto V. Landsbergio-Žemkalnio asmeniniuose archyvuose buvo aptiktas tarpukaryje parengtas koplyčios projektas. Šv. Onos koplyčia 1998 m. gruodžio 27 d. buvo iškilmingai pašventinta.

Miestelyje 1981 m. pastatytas paminklas poetui ir rašytojui V. Mykolaičiui - Putinui, netoliese iškilo paminklas šioje vietoje sovietų nušautiems 1941m. birželio sukilimo dalyviams – S. Daukšai ir V. Linkevičiui. Kačerginės centre esančiame parke 1993m. pastatytas paminklinis kryžius pokario aukoms atminti „Žuvusiems už tėvynę“ – tai valstybinių-patriotinių švenčių minėjimo vieta. 1994m. atidengtas skulptoriaus J. Lukšės sukurtas paminklinis akmuo „Sūnums Lietuvos“ skirtas pokario partizanams įamžinti. Jame iškalto dešimties šiose apylinkėse žuvusių partizanų pavardės. Kačerginė – seniūnijos centras, gyvena apie 700 gyventojų, yra vaikų darželis pagrindinė mokykla, vaikų sanatorija „Žibutė“, ambulatorija, vaistinė, vaikų poilsio stovykla „Merkurijus“, paštas, maisto prekių parduotuvės, kavinė „Kačerga“, girininkija. Netoli Kačerginės miestelio 1962 m. įrengta automobilių ir motociklų lenktynių trasa – nuo 1997 m. tai VI „Nemuno žiedas“, kur vyksta tarptautinės lenktynės.²¹

Zapyškis

Lankytinos vietos: Jadagonių piliakalnis, netoli Nemuno ir Palendrio santakos, Altoniškių piliakalnis prie Nemuno ir Ovos santakos. Paminklas (skulptorius – S. Žirgulis) aušrininkui A. Višteliiui – Višteliauskui Kluoniškių k., knygnešio J. Žitinevičiaus namas, V. Kudirkos gojelis bei akmuo, dailininko J. Šileikos sodybos vietoje pastatytas atminimo ženklas, Nepriklausomybės paminklas, paminklai NKVD aukoms ir nužudytiems žydams, 1863 m. sukilėlių kapai bei pokario partizanų bunkerų liekanos.

Žymūs žmonės: knygnešys, vienas iš pirmųjų Lietuvos knygnešių, knygas iš Prūsijos pradėjęs gabenti dar 1865 m. Motiejus Eimaitis (1839-1919), jo žentas Jurgis Žitinevičius (1871-1945), knygnešių rėmėja Marija Daukšiūtė – Dambravičienė, (dr. Vincu Kudirka dažnai lankydavosi jos dvarelyje).

Miestelis įsikūręs 14 km nuo Kauno, kairiajame Nemuno krante prie Kauno – Šakių kelio. Iki XV a. pabaigos ši vietovė priklausė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. 1500 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras suteikė savo raštininkui Jonui Sapiegai privilegiją - dovanavo žemę ir valstiečių prie Dievogalos upelio, Kauno pavieta, o 1502 m. pridėjo dar ir girios plotą. Manoma, kad Jonas Sapiega, pradėjęs valdyti dovanotas žemes, prie Dievogalos upelio pastatė dvarą, o prie kelio palei Nemuną įkūrė miestelį, pavadintą Panemune. Pamažu pagal savininkų pavardę Panemunė pradėta vadinti Sapiškiu ir šituo pavadinimu pirmas žinomas įrašas, datuojamas 1559 m.²² 1566 m. dokumentuose paminėtas ir kitas miestelio pavadinimas – Sapiegiškis (lenk. dvor i mestečko Ponemonje rečonoje Sopežiški). Manoma, kad vėliau atsirado ir dabartinis Zapyškio pavadinimas.

1578 m. Povilas Sapiega suteikė žemių Zapyškio šv. Jono Krikštytojo bažnyčios klebonui Jokūbui Chržanovskiui. Kai kurių istorikų nuomone, šią fundaciją galima laikyti bažnyčios statybos pradžia, kitų – kad jau pastatyta bažnyčia buvo aprūpinta fundacija, kad galėtų išsilaikyti klebonas ir būtų prižiūrima bažnyčia. XVII a. Zapyškis buvo užrašytas Kauno vienuolėms benediktinėms. Zapyškis garsus savo sena gotiško stiliaus mūrine bažnyčia, statyta XVI a. pirmoje pusėje, apie 1530-1540 m. Bažnyčia turi vėlyvajai gotikai būdingą fasado dekoraciją, durų portalas su smailia arka ir profiliuotų plytų apvadu. Virš portalo yra aukštas langas su pusapvale arka, daugiau langų fasade nėra, tik dvi eilės nišų su mažiau profiliuotais apvadais, apatinės eilės nišos turi smailias arkas, o viršutinėje eilėje jos yra stačiakampės. Virš fasadinės sienos, toje pačioje plokštumoje yra aukštas trikampis frontonas. Jisai išskaidytas trimis eilėmis stačiakampių, arkinių ir apvalių nišų. Nišos neturi apvadų, mažėjančios į viršų jos suteikia perspektyvoje pastatui lengvumo ir grakštumo, o ir pats statinys atrodo gerokai aukštesnis. Panašų euritmijos arba dėsningos dalių proporcijos pavyzdį galima pastebėti „Perkūno name“ Kaune ir Bernardinų bažnyčioje Vilniuje. Zakristija buvo pristatyta vėliau, jau pastačius bažnytėlę. Įdomūs bažnyčios vargonai, daryti greičiausiai talentingo lietuvių liaudies meistro, išpuošti šventųjų statulėlėmis, iš kurių išsiskyrė karaliaus Dovydo ir angelų statulos: dėl specialaus mechanizmo Dovydo statula, vargonams užgrojus, judino galvą, lietė ranka arfos stygas, o šalia stovėjusios dviejų angelų statulos, judindamos rankas, skambino varpeliais.

Po 1795 m. Lenkijos – Lietuvos Respublikos padalinimo visas miestelis atiteko Prūsijos valstybei ir, praradęs tiesioginius ryšius su Kaunu, pradėjo nykti. 1812 m. Rusijos ir Prancūzijos karas nepaliko nuošalyje Zapyškio. Per miestelį žygiavo prancūzų kariuomenė, kurios žirgai buvo įkurdinti Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje, bažnytėlė smarkiai buvo suniokota. Pasibaigus Napoleono karams, Zapyškis atiteko Rusijos imperijai. 1842 m. miestelyje buvo įsteigtas audimo fabrikas. 1863 balandžio 1 d. Zapyškio apylinkėse įvyko kautynės – iš Kazlų Rūdos atvykusi sukilėlių rinktinė (apie 200 vyrų) kovėsi su rusų 2 – 3 pėstininkų kuopomis bei 120 pasienio sargybinių. Kautynių metu žuvo 15 sukilėlių, tarp kurių buvo ir vienas žymesnių sukilėlių vadų Leonas Kulčinskis. Per pirmąjį pasaulinį karą 1914-1918 m. vokiečiai išsigabeno didžiąją dalį vargonų, bažnytėlė kaip ir miestelis ne kartą kentėjo nuo Nemuno potvynių, bet ypač smarkiai nukentėjo per 1846 m. ir 1946 m. Nemuno potvynius. Bažnytėlė kaip maldos namai šiuo metu nenaudojama. 1908-1913 m. Zapyškio parapijiečiai ant kalvos pradėjo statyti didesnę neogotikinę šv. Jono bažnyčią, kuri per I-ąjį pasaulinį karą buvo smarkiai apgriauta ir atstatyta tik 1939 m.

1919 – 1950 m. Zapyškis buvo valsčiaus centras. Pirmosios Lietuvos Respublikos metais čia veikė malūnas, lėntpjūvė, vandens matavimo stotis, vaistinė, pradinė mokykla. 1935 m. pastatyti šaulių namai. Senosiose Zapyškio kapinėse stovi koplyčia, tai įdomus XIX a. vidurio romantizmo epochos statinys turintis didelę kultūrinę vertę ir visuomeninę reikšmę. Koplyčioje buvo laidojami kunigai, tarp kurių ir Zapyškio bažnyčios klebonas Kolyta, V. Kudirkos globėjas. Zapyškio miestelyje labai gražiai ir simboliškai tarp trijų ažuolų įkomponuotas Lietuvos Nepriklausomybės 10-mečio paminklas, kuris tarsi parodo lietuvių tautos tvirtumą ir tęstinumą. Jis pastatytas 1929 m. gegužės mėn. Zapyškio šaulių būrio vado Jurgio Žitinevičiaus iniciatyva. 1960 m. paminklą sovietų valdžia nugriovė. 1989 m. gegužės mėn. Zapyškio Sąjūdžio grupės narių iniciatyva paminklas buvo atstatytas.²³ Zapyškio seniūnijos Kluoniškių kaime, pačioje aukščiausioje Zapyškio vietoje, pastatytas paminklas poetui aušrininkui A. Višteliiui-Višteliauskui (skulptorius S. Žirgulis). Paminklas buvo atidengtas 1989 m. rugsėjo 1 d. per kalbos šventę. Jame įrašyta: “O brangi lietuviškoji Šventa kalba prigimtoji. Andriui Višteliiui, poetui aušrininkui Zapyškio žmonės”. Zapyškio kapinėse prie ažuolinio kryžiaus lietuvių tautos kančiai atminti, pastatyto 1989 m. birželio 14 d. Gedulo ir vilties dienai atminti, yra palaidotas Ežerėlio gyventojas Stanislovas Žemaitis, kuris 1990 m. balandžio 26 d. susidegino Maskvoje, Revoliucijos aikštėje, protestuodamas prieš Lietuvos ekonominę blokadą. Zapyškis – seniūnijos centras, veikia pagrindinė mokykla, vaikų darželis, kultūros centras.

Ilguva

Lankytinos vietos: šv. Kryžiaus bažnyčia, Ilguvos dvaras (Ilguvos socialinės globos namai).

Žymūs žmonės: švietėjas, lietuviybės puoselėtojas, slaptosios lietuviškos spaudos aktyvus rėmėjas kun. Motiejus Juozapavičius (1848-1931), Stasys Šilingas (1885 – 1962) palaidotas Ilguvos kavinaitėse), Beatričė Grincevičiūtė (1911 - 1988) , Jonas Kriaučiūnas, kun. Antanas Tatarė, LLA armijos generolas Motiejus Pečiūlionis (1888 – 1960) (gyveno Ilguvos senelių pensionate) ir kt.

Ilguva – miestelis Šakių rajone, prie Nemuno, įsikūręs priešais Veliuoną ir Seredžių, yra tipiškas naujų kaimų ir palivarkų kūrimo pavyzdys. Ilguvos puošmena – į Nemuną įtekantis Nykos upelis ir jo slėnys. Už poros kilometrų nuo Nykos upelio yra Misiūnų ir Panykio piliakalniai, buvę kitados kaip užtvara prieš kryžiuočius, puolusius per Sūduvos dykrą pietų žemaičius. 1583 m. šioje vietoje buvo minimas karališkasis Panykių dvarelis, pavadinimą gavęs nuo greta tekančio Nykos upelio. Užnemunė, ištuštėjusi karų su kryžiuočiais metu, po Žalgirio mūšio, vystantis eksportui ir didėjant gūdų paklausai Vakarų Europoje, pradėjo atsigauti, čia kūrėsi nauji dvarai ir valstiečių kaimai. 1758 m. dvarą su keliais palivarkais įsigijo Veliunos klebonas ir dekanas, prelatas V. Talko-Grincevičius-Ilgauskas, kuris čia įsirengė vasaros rezidenciją ir ant Nykos upelio kranto 1765 m. pastatė bažnyčią. Tada Panykiai ir buvo pavadinti Ilguva. Aplink dvarą išaugo Ilguvos kaimas. Mirdamas klebonas dvarą paliko sūnėnui, Upytės seniūno P. Grincevičiaus sūnui Jonui, karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio rūmų tvarkytojui. Jis nuolat gyveno Ilguvos dvare, 1766 m. pastatė Ilguvoje bažnyčią, kuri buvo Veliunos filija, o nuo 1794 m. gavo parapijinės bažnyčios teises. J. Grincevičiaus rūpesčiu 1790 m. buvo pastatyti nauji mediniai dvaro rūmai. 1806 m. Ilguvą paveldėjo jo sūnus Julijonas. Bažnyčiai 1813 m. sudegus, 1814 m. naują šv. Kryžiaus atradimo taip pat medinę bažnyčią

pastatė J. Grincevičius.²⁴ Šventovėje yra vertingas dailininko M. E. Andriolio tapytas paveikslas „Marija su Kūdikiu“. XIX a. veikė malūnas, spirito varykla, plytinė, kalkinė. Nuo 1818 m. Ilguvoje veikė mokykla, kurioje 1836 -1839 m. mokytojavo kun. A. Tatarė. Viename iš palivarkų, Riukšionių dvare, 1850 m. gimė garsus antropologas J. Talko-Grincevičius. Grincevičiai buvo aktyvūs 1863 m. sukilimo rėmėjai, todėl rusų valdžia brolius Henriką ir Polikarpą Hrincevičius ištrėmė į Tobolsko guberniją. Brolis pakeliui susirgo ir mirė, o Henrikas sugrįžęs po penkerių metų tremties, ėmėsi dvaro atstatymo darbų. Tuo metu Ilguvoje buvo ir koplyčia. Grincevičių giminė garėjo kaip meno rėmėjai ir puoselėtojai. 1895 m. tuometinio šeimininko H. Grincevičiaus vyriausioji dukra Ona ištekėjo už buvusio smuiko virtuozo E. Mlykarskio (gimusio Kybartuose), kuris Varšuvoje įsteigė filharmoniją, buvo Varšuvos Didžiojo operos teatro ir muzikos instituto (konservatorijos) pirmuoju dirigentu ir direktoriumi. Pas Grincevičius Ilguvoje dažnai lankydavosi žymūs menininkai, ypač muzikai, dvare vykdavo koncertai, buvo sukaupta vertinga biblioteka. XX a. pradžioje čia lankėsi ir kūrė dailininkai F. Ruščicas ir M. E. Andriolis, smuikininkas P. Kochanskis, kompozitorius K. Pšimanovskis, pianistas ir dainų autorius, vėliau tapęs Lenkijos premjeru I. Paderewskis. Nuo 1905 m. čia nuolat lankėsi kompozitorius S. Šimkus, Lietuvai 1918 m. atkūrus nepriklausomą valstybę – garsus pianistas, Mlynarskių žentas A. Rubinšteinas, o taip pat rašytojas A. Herbačiauskas, dailininkas K. Šimonis, istorikai J. Totoraitis ir A. Tatarė, Peterburgo dvasinės akademijos prof. J. Pranaitis. Dvare augo akla dainininkė B. Grincevičiūtė.²⁵ Nuo 1919 m. Ilguva buvo valsčiaus centras. Pas Ilguvos kleboną kun. K. Rusecką 1945 m. pabaigoje ir 1946 m. pradžioje slapta gyveno (slapstėsi nuo NKVD perekiojimo) ir čia atliko rekolekcijas Telšių vyskupas Vincentas Borisevičius. Po II pasaulinio karo Ilguvos apylinkėse aktyviai veikė Tauro apygardos partizanai. Ilguvos bažnyčios šventoriuje yra pastatytas paminklas Ilguvos šviesuoliams. Ilguvoje pastatytas paminklas varpininkui J. Kriaučiūnui. Šiuo metu Ilguvoje gyvena apie 200 gyventojų, priklauso Kriūkų seniūnijai. Ilguvoje veikia Socialinės globos namai.

Gelgaudiškis

Lankytinos vietos: Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia, Gelgaudiškio dvaras ir parkas.

Gelgaudiškis – miestelis Šakių rajone, įsikūręs prie Nemuno, rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėtas XV a. pradžioje, o 1504 m. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Aleksandras kaip Skirsnemunės dvaro dalį Gelgaudiškį padovanojo J. Sapiegai. Apie 1578 m. jo sūnus Povilas Sapiega Gelgaudiškyje pastatė pirmąją medinę bažnyčią ir dovanojo žemės.

bažnyčios išlaikymui. Bažnytėlė buvo Zapyškio filija ir tik 1691 m., pastačius naują bažnyčia, buvo įkurta Gelgaudiškio parapija. Žinoma, kad nuo 1833 m. čia įkurta pagrindinė mokykla, o vėliau, apie 1872 -1874 m., vokiečių baronas T. von Kodelis, (Keudell), kuriam priklausė Gelgaudiškio dvaras, įsteigė pradinę mokyklą, joje buvo mokoma rusų ir vokiečių kalbomis. Dvaro savininkai nuolat keitėsi. Gelgaudiškį valdė Masalskiai, Ozembovskiai, Gelgaudai, XVII a. kuri laiką dvaras priklausė Kauno jėzuitų kolegijai, vėliau dvarą įsigijo Čartorickiai, kurie 1789 m. pastatė naują, jau trečiąją bažnytėlę.²⁶ 1795 m. žlugus Lenkijos- Lietuvos respublikai, Užnemunę okupavo Prūsija. Žemutinį Gelgaudiškio dvarą nupirko vokiečių kilmės baronas T. von Kodelis, o aukštutinį Gelgaudiškį nupirko O. Melkė. Pasibaigus Napoleono karams, Vienos kongreso sprendimu, 1815 m. Užnemunė vėl atiteko Rusijai.²⁷ Teodoro sūnus Gustavas Kodelis ypač rūpinosi dvaru, 1842-1846 metais vietoj medinių dvaro rūmų pastatė puošnius vienaukščius neoklasicizmo stiliaus rūmus su nuostabių 5,3 ha prancūziško stiliaus parku, besidriekiančiu iki pat Nemuno. Dvaras garsėjo sūrių gamykla ir žirgynu, buvo kuriami nauji palivarkai, stengiamasi germanizuoti vietovę. Kodelių rūpesčiu 1842 m. Gelgaudiškyje buvo pastatyta liuteronų bažnyčia ir įsteigta parapija. 1864 m. sudegus Romos katalikų bažnyčiai, 1868 – 1884m. buvo pastatyta nauja mūrinė neogotikinė Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia. Bažnyčia - vienanavė, vienbokštė su trimis mažais bokšteliais, o bokšte esantys trys varpai - Lietuvos kultūros vertybė. 1875 m. G. Keidelis neteko Rusijos pilietybės, o 1887 m. paskelbus Rusijoje įstatymą draudžianti pasienio zonoje turėti dvarus svetimšaliams, jo sūnus F.Keidelis buvo priverstas dvarą parduoti.²⁸ Jį nupirko bendrovė, kurią valdė J. Montvila, J.Svida, A. Baltutis, A. Zanas. 1898 m. Gelgaudiškį nuperko Kauno gubernijos dvarininkė A. M. Komar už vieną mln. rublių. Po jos mirties dvarą paveldėjo sūnus Medardas. Apie 1900 m. aukštutinį Gelgaudiškį įsigijo grafai Šemetos.²⁹

Gelgaudiškio bažnytėlė – reikšminga vieta Marijonų vienuolijai. Kadangi marijono kun. P. Būčio dėdė tuo metu buvo Gelgaudiškio parapijos klebonas, tai po marijonų generolo tėvo Vincento Senkaus mirties 1911 m. balandžio 10 d., marijonų rinkiminė kapitula 1911 m. liepos 14 d. slapta susirinko Gelgaudiškio bažnyčios zakristijoje. Protokole liko įrašas: „Mes, likusieji broliai

kunigai profesai J. Matulevičius, J. Totoraitis ir P. Būčys, Didžiai Gerbiamu Generaliniu Vienuolijos Vyresniuoju išrinkome brolių Jurgį Matulevičių“.³⁰ Po pirmojo pasaulinio karo dvaras buvo suvalstybtas, dvaro rūmus įsigijo Amerikos lietuvių Jėzaus Širdies draugija, įsteigusi čia našlaičių prieglaudą, veikusią iki 1942 metų. Vaikais rūpinosi ir juos globojo vienuolės šaritės. Po antrojo pasaulinio karo sovietų valdžia čia vėl įsteigė vaikų namus, kuriuos 1961m. reorganizavo į specialiąją mokyklą internatą, o nuo 1966 m. pertvarkytas į pagalbinę mokyklą internatą, dabar tai – Gelgaudiškio specialioji mokykla. Šiuo metu pagrindiniai dvaro rūmai restauruojami. Tai vienaukštis, neoklasicistinis pastatas – respublikinės reikšmės architektūrinis paminklas. Stovi jis ypatingoje vietoje. Kai artėji prie rūmų iš pietų pusės, atrodo, kad jie pastatyti nesibaigiančioje lygumoje, o kai žvelgi į juos iš šiaurės pusės-matai, jog tai aukštas Nemuno slėnio šlaitas. Abu rūmų fasadai – su kolonomis, dailiomis baliustradomis, gražiais metalo dirbiniais ir kitais puošybos elementais, kurie dar gerai išsilaikę. Rūmų interjeras kažkada pasižymėjo skoningu puošnumu. Išilgai Nemuno kranto driekiasi 5,3 ha parkas su alėjomis, gazonais ir tvenkiniais. Gelgaudiškyje prie šilo, Jaunimo gatvės gale pastatyti stogastulpiai, skirti 1945 - 1948 metais žuvusiems už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę atminti. Stogastulpius išdrožė tautodailininkas Z. Sederevičius. Gelgaudiškio seniūnijoje Pakalniškių kaime yra respublikinės reikšmės archeologinis paminklas - V - XIII amžiaus žmonių palaidotų su žirgais kapai. Gelgaudiškis – seniūnijos centras, miestelyje gyvena apie 1800 gyventojų, veikia Gelgaudiškio vidurinė mokykla, specialioji internatinė mokykla, Šakių meno mokyklos Gelgaudiškio filialas, vaikų darželis, paštas, kultūros centras, ambulatorija, vaistinės, girininkija, parduotuvės, UAB „Gelgaudiškio gelžbetonis“, UAB "Stagro", UAB "Vitresa" ir kt..

Kiduliai

Lankytinos vietos: Kaimelio šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia, dvaro rūmai, raudonplytis senojo sandėlio - „špykerės“ – mūras, Maštaičių piliakalnis, Kaimelio parapijos „Pavasarininkų paminklas“ 1938 m., kryžius kun. J. Pečiuliui atminti Kaimelio bažnyčios šventoriuje, koplytstulpis Kidulių knygnešiams atminti Kidulių kapinėse (skulptorius V. Eimanavičius), R. Karopčiko įkurta poilsiavietė „Prisiminimų parkas“ Nemuno lankose.

Žymūs žmonės: kompozitorius – poetas Kęstutis Vasiliauskas (g.1944 m.).

Mietelis įsikūręs kairiajame Nemuno krante Šalių rajone, priešais Jurbarką. Kelias per Kidulius iš Šakių veda į Jurbarką, Kudirkos Naumiestį, Gelgaudiškį ir Kaliningrado sritį (Rusija). Vienas iš ilgiausių tiltų ties Kiduliais jungia Suduvą su Žemaitija ir Baltijos pajūriu. Kidulių

miestelis susidarė susijungus keliems kaimams: Kiduliams, Kukarskei, Judriams, Šiaudinei ir Kaimeliui. Seniausia yra Kaimelio gyvenvietė, vokiečių ordino kronikininko Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“ minima jau 1295 m. Kaip karališkasis kaimas, priklausęs Jurbarko dvarui, minimas 1559 m. G. Valavičiaus Lietuvos girių aprašyme.³¹ Antroje XVI a. pusėje Kaimelyje buvo įkurtas ir karališkasis dvaras, kurį 1584 m. nusipirko Kauno pilies raštininkas J. Krišpinas Kiršenšteinas, žmonių vadintas tiesiog Krišpinu. Jis 1685 m. pastatė mūrinius rūmus ir koplyčią. Šiaurės karo metu, švedams užėmus Abiejų Tautų Respubliką, savo tėviškėje 1705 m. gyveno Žemaičių vyskupas J. J. Krišpinas. Iš Krišpinų dvarą nusipirko Karpiai. Šiame dvare 1737 – 1739 m. gyveno Žemaičių vyskupas J. M. Karpis. Iš Karpių dvarą nusipirko Tiškevičiai, todėl dvare dažnai lankydavosi Žemaičių vyskupas A. D. Tiškevičius. Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Suduva atiteko Prūsijai, kraštas pradėtas germanizuoti. 1807 m., prieš pasirašant Tilžės sutartį tarp Prancūzijos ir Rusijos, prie kurios prisijungė ir Prūsija, Kaimelio dvare buvo apsistojęs Prūsijos karalius Fridrichas Vilhelmas III ir Rusijos caras Aleksandras I. Vienos kongreso nutarimu 1815 m. Užnemunė ir Kiduliai įėjo į Rusijos sudėtį. 1860 m. buvo pastatyta nauja medinė Šv. Mykolo arkangelo bažnyčia, kurioje saugomas lietuvių dailininko Mikalojaus Konstantino Čiurlionio tapytas paveikslas „Šv. Rokas“. Lietuviškosios spaudos draudimo laikotarpiu 1864 – 1904 m. per Kidulius ėjo knygnešių kelias. 1906 m. Kidulių valstiečiai užėmė rusų valsčiaus pastatą, sunaikino caro portretus, dokumentus, pareikalavo raštus tvarkyti lietuvių kalba.³² Po Antrojo pasaulinio karo Kidulių apylinkėse aktyviai veikė Tauro apygardos Žalgirio rinktinės partizanai. Yra išlikę dvaro rūmai, dalis parko. 1978 m. per Nemuną buvo pastatytas tiltas, sujungęs Žemaitiją su Suduva. Kiduliai - seniūnijos centras, veikia pagrindinė mokykla, ambulatorija, vaistinė, paštas, girininkija, parduotuvės. Kukarskėje - globos namai ir kt.

Kulautuva

Lankytinos vietos: paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę, paminklinė lenta V. Augustauskui, Kulautuvos kapinėse - knygnešio S. Bulotos ir rašytojos S. Jasiūnaitės kapai.

Žymūs žmonės: Vytautas Augustauskas (1884–1944); mokytoja, rašytoja Stasė Jasiūnaitė. (1912–1986); Kulautuva įsikūrusi prie kelio Kaunas – Jurbarkas – Klaipėda, priešais Zapyškį. Kulautuvos kaimas Vokiečių ordino kronikose pirmą kartą minimas 1364 m., bet į stambesnę gyvenvietę neišaugo. Tik kai Kaunas tapo laikinėja sostine, 1920 m. vis daugiau žmonių atvykdavo į Kulautuvą vasaroti, o 1933 m. Lietuvos Respublikos vyriausybė nutarė paskelbti

Kulautuvą vasarviete ir jos direktoriumi paskyrė pulk. V. Augustauską, kuris daug padarė, kad Kulautuva taptų patraukiu kurortu. Buvo pastatyta vasarviečių, sutvarkyta gyvenvietė. 1939 m. rugsėjo mėn. Kulautuvos vasarnamiuose buvo apgyvendinti lenkų kariai, kurie po 1939 m. rugsėjo 1 – 17 d. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lenkiją, pasitraukė į Lietuvą.³³ 1934 m. Lietuvos Prezidento A. Smetonos 60 mečio proga Kulautuvoje pastatytas Madonos (Švč. Mergelės Marijos) paminklas. (1956 m. statula buvo perkelta į bažnyčios šventorių, o postamentas nugriautas. 1990 m. paminklas atstatytas.) Kitas paminklas Kulautuvoje buvo pastatytas 1938 metais, pažymint Lietuvos Nepriklausomybės 20-metį. Tai buvo žema stela ant plataus postamento iš akmenų mūro. Viršuje metalinis kryžius - saulutė. Stelos priekinėje dalyje - įmontuota plokštė su Gedimino stulpais ir įrašu: „Atminimui visiems mirusiems kovose už Lietuvos laisvę. Mylėkime Dievą ir Tėvynę“. Šis paminklas sovietų valdžios buvo nugriautas 1960 m. ir atgabentas į Nemuno vidurį ir paskandintas. Kulautuviškis A. Januška žvejodamas aptiko paskandintą paminklą. Kartu su K. Mikalausku jį iškėlė ir paslėpė daržinėje. 1989 m. lapkričio 1 dieną paminklas buvo vėl atstatytas. Kulautuvos Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnytėlė - medinė, liaudies architektūros formų, stačiakampio plano, vienbokštė, su žemesne penkiasiene apside, viduje – trinavė, navos atskirtos kolonomis. Ji 1940 m. buvo perstatyta ir padidinta iš 1931 m. įsteigtos koplyčios. Deja, 2012 m. spalio 4 d. bažnytėlė buvo sudeginta.

Po antro pasaulinio karo Kulautuva buvo paskelbta miesto tipo gyvenvietė. Kulautuva paminėta ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos dešimtame numeryje, išleistame 1974 m. „Kronikoje buvo aprašyta, kaip 1956/57 m. Kulautuvos vidurinės mokyklos mokytoja S. Jasiūnaitė už tai, kad buvo pastebėta nešiojanti ant kaklo grandinėle su kryželiu bei prisipažino tikinti, buvo ne tik atleista iš mokytojos pareigų, bet ir niekur kitur negalėjo gauti darbo. Tik 1959 m., kai S. Jasiūnaitė kreipėsi raštu į Sovietų Sąjungos Komunistų partijos generalinį sekretorių Nikitą Chruščiovą, atėjo įsakymas įdarbinti S. Jasiūnaitę, tačiau leidimo dirbti mokytoja ji negavo.³⁴ 1988 m. buvo atstatytas paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę, o 1999 m. atidengta paminklinė lenta kurorto steigėjui gen. V. Augustauskui atminti. Šiuo metu gyvena Kulautuvoje apie 1200 žmonių. Miestelis – seniūnijos centras, veikia vaikų darželis, vidurinė mokykla, ambulatorija, vaistinė, vaikų ir suaugusių tuberkuliozinės ligoninės, paštas, kultūros centras, parduotuvės, jėzuitų rekolekčių namai.

Paštuva

Lankytinos vietos ir žymūs žmonės: Paštuvos kavinaitės, kuriose ilsisi įžymių Lietuvos valstybės veikėjų brolių kun. Juozo Vailokaičio (1880 – 1955), klebonavusio Paštuvoje ir jo brolio Lietuvos Nepriklausomybės akto signataro Jono Vailokaičio (1886 – 1944), mirusio Vokietijoje, perlaidoto 2007 m., palaikai. Šalia kapinių stovi Šv. Juozapo ir šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės basųjų karmeličių vienuolynas.

Nedidelė gyvenvietė Kauno rajone yra mėgstama kauniečių iškilų ir poilsio vieta. Vietovė istoriniuose šaltiniuose minima jau nuo 1292 m., kai kryžiuočiai buvo įsiveržę į Paštuvos žemę. Anot Vygando Marburgiečio, Paštuvos pilis buvo vienoje Nemuno saloje. Spėjama, kad tai galėjo būti Salyno pilis. Tuo metu tai buvo tankiai gyvenama sritis, nepaisant dažnų kryžiuočių puldinėjimų, 1381 metų žygio metu kryžiuočiai Paštuvos srityje sunaikino penkis kaimus.³⁵ Po Žalgirio mūšio pasibaigus karams su Kryžiuočių ordinu, Paštuva į didesnę gyvenvietę neišaugo. 1643 – 1842 m. Paštuva priklausė Kauno benediktinių vienuolynui, buvo pastatyta koplyčia. 1923 m. buvo pastatyta medinė šv. Barboros liaudies architektūros stiliaus vienokštė, stačiakampio plano, su penkiasiene apside bažnytėlė, apie kurią išaugo jaukios kapinaitės. Deja, 2012 m. gegužės 9 d. Paštuvos šv. Barboros bažnyčia piktavalių žmonių buvo sudeginta. 1994 m. Paštuvoje buvo įtkurtas Šv. Juozapo ir šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės basųjų karmeličių vienuolynas. Šiuo metu Paštuvoje pastatyta naujas vienuolynas ir koplyčia. Paštuviečiai, sudegus bažnyčiai, meldžiasi juos svetingai priėmusių karmeličių koplyčioje.

Vilkija

Lankytinos vietos: šv. Jurgio neogotikinė bažnyčia, Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejus, šv. Juozapo skulptūra.

Žymūs žmonės: tautosakininkas kun. Antanas Juška (1819 – 1880), vienas iš 1863 m. sukilimo vadų kun. Antanas Mackevičius (1828 – 1863).

Miestelis Kauno rajone, įsikūręs prie kelio Kaunas – Jurbarkas – Klaipėda. Vilkija - sena gyvenvietė, tai liudija ir senkapiai miestelio rytinėje dalyje, ties Kartuvių kalnu, kuriuose rasti akmens amžiaus radiniai. Netoliese yra Jaučakių piliakalnis, spėjama, kad čia XIV a. yra buvusi lietuvių pilis, piliakalnis ir šalia esantis Svirnokalnis taip pat apipinti legendomis. Vilkijos vardas kildinamas nuo vilkų, matyt, vietovėje, supamoje neižengiamų girių, buvo pilna vilkų. Istoriniuose šaltiniuose Vilkija pirmą kartą minima 1384 m., kai Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila kartu su broliu Skirgaila ties Vilkija sumušė kryžiuočius, vedamus Ragainės kontūro. 1388 m. kryžiuočiai vėl buvo apgulę Vilkijos pilį. Lietuvių įgula, negalėdama išsilaikyti pilyje, pati padegė pilį ir prasiveržė pro juos apsupusių kryžiuočių gretas.³⁶ 1450 m. Vilkijoje jau buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščių dvaras, didelis žirgynas.³⁷ Pasibaigus kovoms su kryžiuočiais, Vilkija išaugo. Gdansko pirkliai dokumentuose minima Vilkijos muitinė – bene pirmoji Lietuvos muitinė prie Nemuno. Joje pirkliai turėjo sumokėti mokesť už įvežamas prekes. Į mūsų kraštą pirkliai įveždavo druską, gelumbę, šilką. Iš Lietuvos Nemunu buvo plukdomas vaškas, kailiai, odos, linų pluoštas. Per Vilkiją Nemuno krantu ėjo ir sausumos prekybos kelias iš Vilniaus į Karaliaučių. Muitinė ir prekybos keliai skatino Vilkiją augti. Miestelis išsidėstęs tiek Nemuno kranto lygumoje, tiek ant aukštos kalvos šlaito. 1551 m. Žygimanto Augusto potvarkiu Vilkijos miestelėnai turėjo mokėti valdovui 10 kapų grašių sidabrinės mokesčio (kaip ir Ukmergė). XVI a. Vilkija gavo miesto savivaldos teises, kurias 1792 m. patvirtino ATR karalius Stanislovas Augustas ir suteikė naują herbą – šv. Juozapas su

Kūdikėliu Jėzumi ant rankų. Vilkijos dvaro valdytojais buvo XV – XVIII a. Radvilos, Chodkevičiai, Pacai, Zabelos. XIX a. Vilkijos dvarą įsigijo grafai Tiškevičiai.³⁸

Manoma, kad jau XV a. Vilkijoje buvo maža bažnytėlė ar koplyčia. 1542 m. prie valdovui priklausiusio Vilkijos dvaro, Nemuno pašlaitėje išaugo nauja medinė Švč. Trejybės bažnyčia, įsteigta parapija. Plintant reformacijai, bažnyčia buvo uždaryta. 1579 m. Vilkijos bažnyčią aplankęs vizitatorius T. Pekulas pažymėjo, kad bažnyčią reikia remontuoti – stogas kiauras, liturginiai rūbai seni ir sudėvėti, metrikų knygos nevedamos, kapinės apleistos ir neprižiūrimos. Nuo 1573 m. Vilkiją aptarnavo tik vikaras, o klebonas gyveno Veliuonoje ir į Vilkiją atvykdavo tik retsykais. Iki 2 valakų buvo sumažėjęs ir bažnyčiai skirtas žemės plotas.³⁹ Tik 1600 m. dvaro laikytojai Palubinskai atidavė bažnyčiai anksčiau turėtas valdas, o jas patvirtino karalius Zigmantas Vaza. Steigimo ir dovanojimo akte buvo įrašytas reikalavimas, kad klebonai būtų lietuviai arba mokėtų lietuviškai. 1606 m. buvo įsteigta parapijinė mokykla. 1721 m. bažnyčia sudegė, bet netrukus buvo atstatyta. Apie 1730/1731 m. bažnyčią audros metu sudegino įtrenkęs žaibas.

1732 m. bažnyčiai buvo paskirtas naujas didelis žemės sklypas, šalia klebonijos, tačiau statyba užsitęsė ir tik 1751 m. medinė bažnyčia buvo baigta statyti. 1862 – 1864 m. Vilkijoje vikaravo lietuvių tautosakos rinkėjas ir tyrinėtojas kun. A. Juška. Vilkijos apylinkėse 1863 m. aktyviai veikė sukilėliai. Sukilėlių dalinys netoli Vilkijos 1863 m. kovo 28 užpuolė rusų kuopą ir ją sumušė, paimdami daug amunicijos. Prie Vilkijos į nelaisvę buvo paimtas vienas iš 1863 m. sukilimo vadų kun. A. Mackevičius. 1865 m., jau gyvendamas Kaune, Vilkiją aplankė Žemaičių vyskupas M. Valančius, tai buvo paskutinė vyskupo kelionė po Žemaičių vyskupiją, nes rusų valdžia nebeleido daugiau niekur M. Valančiui iš Kauno išvykti. Caro valdžios lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu (1864 – 1904) per Vilkiją driekėsi knygnešių kelias.

1892 m. medinė Vilkijos bažnyčia sudegė. 1901 m. ant kalvos buvo pradėta statyti nauja mūrinė neogotikinė dvibokštė bažnyčia (baigta – 1908m.). Bažnyčios fasadas sudėtingas, suskaidytas truputį atgal patrauktu frontonu tarp dviejų aukštų bokštų. Virš siaurų karnizų juostos, bažnyčios stogo aukštyje yra trikampių frontonėlių eilė su daug nišų ir pinaklių. Viršutiniai bokštų tarpniai yra aštuoniakampiai su aukštomis akustinėmis angomis ir dar aukštesniais piramidiniais stogais. Bokštų aukštis – 35 m. Bažnyčia – trinavė, kryžminio plano, su aukštais transeptais ir daugiasiene abside. Šoninių sienų kontraforsai stambūs, su nuožulniu antruoju tarpniu. Bažnyčioje

yra XIX a. paveikslai „Jėzus Nukryžiuotasis“ ir „Šventoji šeima“.⁴⁰ Naujosios bažnyčios statyba rūpinosi energingas ir veiklus klebonas kan. S. Bačkis (1866 – 1930), kuriam pavyko I pasaulinio karo metais išgelbėti ką tik pastatytą bažnyčią nuo susprogdinimo. Jis gerokai pavaišino atvykusius bažnyčią sprogdinti rusų karius ir jie nebesuspėjo bažnyčios susprogdinti. O tuo pat metu klebonas dar sugebėjo pranešti ir puolantiems vokiečiams, kad miestelyje rusų nėra ir kad nebėra prasmės apšaudyti miestelio ir taip išgelbėjo bažnyčią. Apie kan. S. Bačkį prof. S. Kolupaila yra užrašęs vieną linksmai pasibaigusį nutikimą. Kartą garlaivis, kuriuo plaukė kunigas į Kauną, susidūrė su kroviniu laivu ir garlaivio šone buvo pramušta nedidelė skylė, S. Bačkis skylę greit užkimšo savo vežtais lašiniais ir garlaivis sėkmingai pasiekė Kauną. Palaidotas kunigas Vilkijos bažnyčios, kurią pastatė, kurioje kunigavo 24 metus, šventoriuje.⁴¹

Vilkija – seniūnijos centras, gyvena virš 2000 gyventojų, veikia Vilkijos gimnazija, Saulėtekio mokykla, Žemės ūkio mokykla, įsteigta dar 1962 m., VšĮ Vilkijos pirminis sveikatos priežiūros centras, slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninė, vaikų darželis, kultūros centras, biblioteka, 1990 m. įsteigtas A ir J. Juškų etninės kultūros muziejus senojoje klebonijoje, parduotuvės ir kt.

Seredžius

Lankytinos vietos: šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, Seredžiaus (Palemono kalno) piliakalnis, Palocėlių piliavietė (buvusi kryžiuočių Marienburgo pilis), XIX a. Belvederio dvaro rūmai ir parkas.

Žymūs žmonės: chorvedys Stasys Šimkus (1887- 1943) (Motiškių k.), poetas Stasys Santvaras – Zaleckis (1902 – 1991, Rūstekonių k.), „Ūkininko patarėjo" redaktorius Antanas Bružas (1893 – 1970), daraktorius, švietėjas Pranas Virakas (1871 – 1966) , jo sūnus architektas Rainių koplyčios autorius Jonas Virakas (1905 – 1988).

Miestelis, išikūręs dešiniajame Nemuno krante tarp Dubysos ir Peštės žiogių, gražiam Nemuno slėnyje, ant stačios kalvos, prie kelio Kaunas – Jurbarkas - Klaipėda. Vakarinė miestelio dalis remiasi į Palemono kalnu pramintą Seredžiaus arba kitaip dar Peštės piliakalnį, juosiamą Peštės upelio. Piliakalnis – masyvus, su didele aikštele, vokiečių ordino kronikose Peštės pilis minima nuo XIV a., daug kartų kryžiuočių pulta ir 1363 m. sunaikinta. Padavimas sako, kad kryžiuočiams užkariavus prūsus, senosios baltų religijos dvasininkai atsikėlė į Peštę ir čia įsteigė savo šventyklą - Romuvą. Pasibaigus karams su Kryžiuočių ordinu, miestelis pradėjo augti. Lietuvos didysis kunigaikštis Seredžių padovanojo Sapiegos. Dešiniajame Nemuno ir Dubysos santakos krante ant supiltos kalvos yra išlikusių mūrinio pastato liekanų. Pastatas buvęs keturkampio formos su dviem bokštais. Tai greičiausiai Sapiegu statytos reprezentacinės pilies – rūmų liekanos, vietos gyventojų Palocėliu vadinamos. Nuo miestelio rūmus skyrė vandens kanalas, o iš rytų ir pietų supo Dubysa ir Nemunas. Tačiau dėl dažnų Nemuno ir Dubysos potvynių, Sapiegos buvo priversti pilį palikti. Nauji dvaro rūmai buvo pastatyti ant kalvos.⁴² 1877 m. prie Seredžiaus miestelio buvo įrengta vandens matavimo stotis. Pirmąją bažnyčią Seredžiuje, pasak vyskupo M. Valančiaus, pastatė vaivada M. Pacas 1608-1612 m. Į Seredžių, gavę Žemaičių vyskupo S. Kiškos leidimą, atvyko vienuoliai augustinai, tačiau dėl mažos beneficijos negalėjo išgyventi ir buvo priversti išvykti.⁴³ Seredžiaus savininkas Naugarduko vaivada M. Sapiega apie 1635 m. užrašė naują beneficiją bažnyčiai, taip pat įpareigodamas kleboną įsteigti mokyklą ir samdyti mokytoją, paskirdamas jam išlaikymą. 1829 m. didžiulis Nemuno ir Dubysos potvynis paplovė šlaitą ir sunaikino medinę bažnyčią. Taip pačiais metais buvo pradėta naujos medinės bažnyčios statyba ant kalvos. Seredžiaus vikaras J. Rozga 1863 m. bažnyčioje iš sakyklos perskaitė sukilėlių manifestą, už tai jis caro valdžios buvo nuteistas 10-čiai metų katorgos darbams Sibire. XX a. pradžioje bažnyčia sudegė. 1913 m. klebono F. Rudoko ir parapijiečių rūpesčiu buvo pastatyta nauja mūrinė eklektinio neorenesanso stiliaus šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, jos fasadas buvo perkrautas dekoratyviniais piliastrais, įvairių formų langų ir durų apvadais bei kartušais. Bažnyčia - trinavė, halinio tipo, su trimis arkinėmis durimis priekiniame fasade, šoninės sienos suskaldytos piliastrais, o dideli arkiniai langai smulkiai išdalinti į apskritus ir stačiakampius stiklus. Fasadinis frontonas - truputį iškeltas virš dvišlaičio stogo ir pridengia jo galus. Bažnyčioje yra vertingų liturginių ir religinio meno dalykų. Pirmojo pasaulinio karo metais bažnyčia labai nukentėjo. 1915 m., vykstant Rusijos – Vokietijos karui, atsitraukdami rusai susprogdino bažnyčios bokštus, sudegino sinagogą, smarkiai nukentėjo ir pats miestelis. Pasibaigus I pasauliniam karui, susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, bažnyčia ir miestelis buvo atstatyti.⁴⁴ Tarpukariu

Seredžius buvo valsčiaus centras, pastatytos kareivinės, tiltas per Dubysą, buvo garlaivių prieplauka, malūnas, keliolika amatų dirbtuvių. Sovietinei okupacijai aktyviai priešinosi Seredžiaus apylinkėse veikę Lietuvos partizanai. Dabar Seredžius – seniūnijos centras, veikia S. Šimkaus pagrindinė mokykla, Klausučių Stasio Santvaro pagrindinė mokykla, paštas, ambulatorija, vaistinė, Belvederio sūrinė, parduotuvės, senelių globos namai.

XIX a. šiek tiek į vakarus nuo Seredžiaus ant kalvos prie Nemuno grafų Burbų giminė pasistatė gražų Belvederio dvarą. Grafai palankiai žiūrėjo į lietuvių tautinį sąjūdį XX a. pradžioje. Netoli Seredžiaus miestelio gimęs kompozitorius S. Šimkus kartu su kitais patriotiškai nusiteikusiais lietuviais 1905 – 1914 m. Belvederio dvaro klojime rengė lietuviškus vakarus su vaidinimais ir choro atliekamomis dainomis. 1921 m. rūmuose buvo įkurta žemės ūkio mokykla, o 1926 m. dvare buvo atidaryta aukštesnioji pienininkystės ir gyvulininkystės mokykla, bet 1927 m. aukštesnioji gyvulininkystės mokykla buvo perkelta į Gruzdžius.⁴⁵ Šiuo metu dvaras stovi apleistas ir tuščias.

Veluona

Lankytinos vietos: Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, kurios bokšte įrengtas bažnytinio paveldo muziejus, XIX a. klasicizmo stiliaus medinis dvaras su parku, turinčiu retų medžių, dvare veikia Veluonos krašto istorijos muziejus, Gedimino kapo, Pilies (Ramybės) piliakalniai, Vytauto Didžiojo paminklas, LDK Gedimino paminklas (autorius nežinomas, 1925m.), mitologinis paminklas – aukuras mirusiųjų deivei Velionei, kryžius, skirtas bažnyčios 570-osioms metinėms paminėti (1991m., aut. J. Stonys), piliavietė -1 km į vakarus, važiuojant Kaunas-Jurbarkas keliu, 1337 m. kryžiuočiai čia buvo netoli Veluonos pasistatę savo pilį, vadinamą Bajerburgu, mitologinis-istorinis akmuo su pėda, Veluonos 700 metų jubiliejaus paminklas (1291-1991 m.), autorius Š. Šimulynas, Saulės laikrodis, paminklas komunistinio teroro aukoms, žuvusioms kovose dėl Lietuvos laisvės, atminti (archit. A. Žvinys, 1996 m.).

Žymūs žmonės: kun. Kiprijonas Juozapas Nezabitauskis-Zabitis (1779–1837), tautosakininkai kun. Antanas Juška (1819–1880), Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta (1873–1950), dailininkai Petras Kalpokas (1880–1945), Apolinaras Šimkūnas (1894–1935), Mykolas Elvyras Anriolis (1836–1893), partizanų vadas gen. Kazys Veverskis – Senis (1913–1944) ir kiti.

Miestelis Jurbarko rajone, išsikūręs ant aukšto Nemuno skardžio ir tik nedidelė miestelėnų dalis gyvena žemai Nemuno slėnyje, prie kelio Kaunas – Jurbarkas – Klaipėda. Veliuonos įžymybės – vienas šalia kito esantys du piliakalniai. Veliuonos pilis vaidino išskirtinį vaidmenį lietuvių ir žemaičių XIII a. - XIV a. kovose dėl dešiniojo Nemuno kranto ir Žemaitijos. Vokiečių kronikininko P. Dusburgiečio teigimu žemaičiai čia pasistatė stiprią Junigedos pilį 1291 m. Nuo 1315 m. pilis ir vietovė pradėta vadinti Veliuona. Vietovės pavadinimas kartais siejamas su mirusiųjų globėjos deivės Veliuonos kultu, tačiau naujasis pilies pavadinimas greičiausiai yra hidroniminis – kilęs iš Veliuonos upelio, juosusio piliakalnius ir įtekančio į Nemuną, pavadinimo. Daugiau kaip šimtmetį Veliuonos pilis buvo atkakliai kryžiuočių ir jų talkininkų – kryžiaus žygių dalyvių puolama. Veliuona buvo svarbus žemaičių administracinis centras, pasibaigus po Žalgirio mūšio kruvinoms kovoms su Kryžiuočių ordinu, čia sparčiai daugėjo gyventojų. 1507 m. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis suteikė Veliuonai savivaldos teisę ir herbą – vaizduojanti melsvame dugne auksinę žuvį – karpį. Veliuonos svarbą XVI a. Lietuvos miestų tarpe įrodo ir tas faktas, kad veliuoniškiai privalėjo išrengti karui 10 žirgų arba mokėti 15 kapų grašių. Pavyzdžiui, Trakai turėjo išrengti 10 žirgų arba mokėti 10 kapų grašių, Merkinė, Gardinas ir Punia – 20 žirgų arba mokėti 15 kapų grašių. O 1513 m. sudarytame Lietuvos didžiosios kunigaikštystės miestų sąrašė Veliuona įrašyta tuoj po Vilniaus ir Kauno. Veliuona užfiksuota ir 1613 m. sudarytame LDK žemėlapyje. Magdeburgo privilegiją miestui patvirtino ATR karalius Steponas Batoras, 1607 m. - karalius Zigmantas Vaza, o 1792 m. - karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis.⁴⁶

Kad Veliuona buvo svarbus žemaičių žemės centras rodo ir tas faktas, kad čia Vytautas pastatė vieną iš pirmųjų devynių bažnyčių Žemaitijoje. Tiksli bažnyčios pastatymo data nežinoma. Vyskupas M. Valančius teigia, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Veliuonos bažnyčią pastatė 1416 m.,⁴⁷ o lenkų istorikas J. Fijalek mano, kad 1417 m. Žemaičių sukilimo metu, šventovė

sudeginta ir tais pačiais 1418 m. atstatyta. O gal statyba užsitęsė iki 1421 m.? 1421 m. Trakuose didžiojo kunigaikščio Vytauto įsakymu buvo surašytas Veliuonos bažnyčios steigimo ir jos aprūpinimo - donacijos dokumentas, bažnyčiai suteiktas Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų titulas. Bažnyčia buvo pastatyta viršutinėje terasoje, šalia Vytauto Didžiojo pastatytos pilies. Veliuonos parapijos klebonais galėjo būti skiriami tik kunigai, mokantys lietuvių kalbą.⁴⁸ XVI a. antroje pusėje per Lietuvą besirinti protestantizmo banga pasiekė ir Veliuoną. 1579 m. Veliuonos bažnyčią aplankęs apaštališkais vizitatorius Tarkvinijus Pekulas pažymėjo, kad prie Veliuonos bažnyčios veikė parapijinė mokykla, klebonas aptarnavo Vilkijos ir Skirsnemunės bažnyčias.⁴⁹ Protestantizmui Lietuvoje plečiantis religinis gyvenimas Veliuonoje dar labiau sumenko, o apie 1592 – 1597 m. Veliuonoje jau nebuvo nė vieno kunigo, bažnyčios žemė išgrobstyta. XVII a. pradžioje Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio paskirtas Veliuonos klebonu kun. K. Čiuchovskis pradėjo rūpintis bažnyčia ir jos išlaikymu, siekdamas susigrąžinti Veliuonos parapijai priklausančią nuosavybę. Karalius Zigmantas Vaza 1602 m. liepos 8 d. paskyrė kan. Mikalojų Daukšą išsiaiškinti ir sugrąžinti Veliuonos bažnyčiai turėtą nuosavybę, o 1616 m. karalius Veliuonos bažnyčiai suteikė papildomą žemės sklypą. Lietuvos kancleris ir Veliuonos dvaro laikytojas A. Radvila 1644 m. perstatė ir padidino bažnyčią. Ją konsekrovo Žemaičių vyskupas J. Tiškevičius. Bažnyčia stačiakampė, trinavė, renesansinė su keturių tarpsnių bokštu. Presbiterijoje, prie zakristijos durų kabo Nesvyžiuje kabėjusio paveikslo „Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas“ kopija, nutapyta dailininko L. Bučinskio 1860 m. Ant rėmo esantis lotyniškas įrašas byloja, kad Aleksandras Vytautas, Didysis Lietuvos kunigaikštis, pastatė Veliuonos bažnyčią. Vidaus sienas dalija piliastrai, kurių kolonų kapiteliai pagražinti stilizuotomis rūtomis. Bažnyčioje daug meno ir istorinių kūrinių. Didysis altorius padabintas renesansiniais medžio drožiniais, šoniniais skydais, skulptūromis, azūrinėmis kolonomis. Centre – dailininko P. Kalpoko 1922 m. tapyti paveikslai „Šventoji Trejybė“, „Švč. M. Marijos Ėmimas į dangų“, beje, pastarasis paveikslas yra lengvai pakeičiamas, jis uždengia dvi didžiules skulptūras Jėzaus Kristaus ir Švč. M. Marijos, o presbiterijos šoninėse sienose vertingos – XVIII – XX a. liaudies meistrų sukurtos keturių evangelistų skulptūros. Įdomūs ir vertingi yra ir kiti altoriai, kuriuose - XVII – XX a. vertingi dailininkų, tar jų - E. Andriolio, P. Kalpoko darbai. Nuo 1762 m. Veliuona buvo dekanato centras. Veliuonos bažnyčioje kunigavo aktyvūs bažnyčios ir visuomenės veikėjai. 1815 – 1831 m. čia klebonavo poetas, vertėjas kun. Kiprijonas Nezabitauskis – Zabitis (1779 – 1837). Vyskupui Motiejui Valančiui paskelbus Blaivybės sąjūdį, Veliuonos tikintieji

atsiliepė į vyskupo kvietimą. 1860 m. Veliuonos klebonas Valauskis vyskupui rašė, Veliuonos parapijoje ir dekanate įgyvendinta beveik visiška blaivybė. 1864 – 1870 m. Veliuonos vikaru dirbo tautosakininkas, etnografas, leksikografas kun. Antanas Juška (1819 -1880), kuris Veliuonos apylinkėse surinko daug informacijos apie žemaičių papročius, šventes, dainas, sudarė 70 tūkstančių žodžių žodyną. Trijų tomų veikalą „Lietuviškos dainos“, „Svotbinė rėdą veliuoniečių lietuvių“, „Lietuvių svotbinės dainos“ kunigui Antanui su brolio Jono ir rusų inteligentų pagalba pavyko išleisti, nepaisant lietuviškos spaudos draudimo, Kazanėje 1880 m. Broliai A. J. Juškos buvo palaidoti Kazanės kapinėse. Veliuoniškių iniciatyva, padedant Lietuvos mokslų akademija, Lietuvos Kultūros ir švietimo ministerijai, Kauno arkivyskupijos kurijai, 1990 m. Antano ir Jono Juškų palaikai iš Kazanės buvo pervežti į Lietuvą ir iškilmingai palaidoti Veliuonos bažnyčios šventoriuje. XIX a. pab. – XX a. pr. Veliuonos bažnyčioje vargonininku dirbo garsus vargonininkas ir vargonų meistras J.Radavičius (1857 – 1911). Jis pastatė vargonus Veliuonoje ir Kauno katedroje, kitose bažnyčiose. Nuo 1880 m. Veliuonoje gyveno ir kitas žinomas vargonininkas, kultūros ir lietuviškos slaptosios spaudos bendradarbis J. Kumetis (1861 – 1949). Veliuonos bažnyčia smarkiai nukentėjo per pirmąjį pasaulinį karą. Antrojo pasaulinio karo ir sunkiais pokario metais Veliuonoje kunigavo rašytojas, vertėjas, tautosakininkas Adolfas Sabaliauskas–Žalia Rūta (1873 – 1950), tyrinėjęs lietuvių liaudies muziką ir instrumentus, iš suomių kalbos išvertęs epą „Kalevalą“. Veliuonos bažnyčia visą laiką buvo ne tik religijos, bet ir kultūros centras. O vienas iš seniausių gyvenamųjų namų Veliuonoje – klebonijos pastatas, statytas 1760 m. Veliuonoje, ant taip vadinamo Gedimino kapo kalno, remiant rašytojui kan. J.Tumui – Vaižgantui, 1925 m. buvo pastatytas paminklas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui. Minint Vytauto Didžiojo 500 m. mirties metines, 1930 m. Veliuonos centre, Vytauto aikštėje, buvo pastatyta skulptoriaus A. Šimkūno sukurta Vytauto skulptūra.⁵⁰ Veliuona – seniūnijos centras, veikia Švč. Mergelės Marijos į Dangui ėmimo bažnyčios muziejus, Veliuonos krašto istorijos muziejus, rašytojo P. Cvirkos memorialinis muziejus – sodyba Klangių km., yra A. J. Juškų vidurinė mokykla, Šeimos klinika, vaistinė, parduotuvės, kredito unijos skyrius, paštas.

Gėluva

Gyvenvietė įsikūrusi kairiajame Dubysos krante, į pietryčius nuo Ariogalos. 1578 m. minimas Gėluvos dvaras. XVII a. čia buvo evangelikų reformatų bažnytėlė, mokykla. 1738 m. Gėluva gavo savaitinių turgų privilegiją. 1866 m. Gėluvoje buvo pastatyta katalikų koplyčia, kuri vėliau sunyko. Po antrojo pasaulinio karo Gėluvos apylinkėse aktyviai veikė Kęstučio apygardos

partizanai. Šalia miestelio – Gėluvos piliakalnis, pasiekiamas Ariogala – Gėluva plentu. Piliakalni juosia Dubysa ir Gėluvos upelis. Piliakalnis tyrinėtas 1961 m. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pab. – II tūkst. pradžia. Manoma, kad piliakalnyje stovėjusi medinė Ariogalos pilis, kurią kryžiuočiai sudegino 1382 m., vykstant Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Kęstučio ir Jogailos tarpusavio kovoms.⁵¹

Birutkalnis

Gėluvos piliakalnis dar vadinamas Birutkalniu. Pasak legendos po Kęstučio nužudymo ir Vytauto pabėgimo, kunigaikštienė Birutė, keldamasi per Nemuno brastą, susidūrė su ištikimais didžiojo kunigaikščio Jogailos tarnais ir per susirėmimą nuskendo. Ji buvo palaidota ant Gėluvos piliakalnio.⁵² Kas gi buvo kunigaikštienė Birutė? Kaip formavosi jos kultas? Pirmiausia Birutė - ypatinga moteris, tokios laužo tabu. Pirmąsias užuominas apie Birutę ir besiformuojantį jos kultą randame 1416 m. žemaičių pareiškime Konstancos suvažiavime: Birutės kapas esąs didžioje pagarboje. Žinoma, kad iki santuokos su Trakų kunigaikščiu Kęstučiu Birutė buvo vaidilutė, kilusi iš įtakingos žemaičių didikų giminės. Reikia pažymėti, baltų, o tuo labiau žemaičių vaidilutės buvo ne anemiškos ugnies kurstytojos, o veiklios ir energingos jaunos našlės, kurios atlikdavo ne tik kulto apeigas, bet kaip byloja šaltiniai, aiškindavo dievų valią, duodavo patarimus, gydydavo, o kartais netgi turėdavo padėti iškelti anapus. Birutė - ne drovuolė, kuri pamačiusi Kęstutį „puola ant veido“, kaip Silvestro Valiūno dainoje, o veikli, nepriklausoma moteris, gebėjusi įgyti autoritetą savo bendruomenėje. Beje, metraščiai, būtent, ir pabrėžia, kad ji buvusi ne tik graži, bet ir protinga, kad Kęstutis pirmiausiai susižavėjo jos išmintimi. Kunigaikštis Kęstutis buvo išaugęs šeimoje, kur buvo tikima, kad Dievas yra vienas, tik skirtingos tautos garbina jį pagal savo papročius, o tai dėsningai vertė jį laikyti papročius - taip pat ir Birutės įžadus - tiesiog formalumu. Paradoksalu, bet būtent dėl šios priežasties ji ir tapo tokia charizmatiška. Į religinį karą

įklimpusiai Lietuvai Birutės istorija priminė, kad be dievų egzistuoja dar ir meilė, ir paprastas žmogiškas gyvenimas.

Jogailos įvykdyto 1382 m perversmo metu Birutė buvo Trakuose. Vadinasi, ji į Vilnių nepersikraustė. 1382 m. rugpjūtį Birutės populiarumas krašte dar labiau pakilo: kol vyrai riejosi dėl valdžios, ji apgynė Lietuvo Brastą (dabar -Brestą) nuo mozūrų užpuolimo. Vos atsigavusi po Lietuvos Brastos apsiausties, Birutė gavo žinią apie savo vyro Kęsučio mirtį ir sūnaus Vytauto pabėgimą. Paramą Birutei ir Vytautui galėjo suteikti tik žemaičiai, tam ji pati tikriausiai ryžosi juos įkalbėti, vykdamą į Žemaitiją.

Vytauto buvo intensyviai ieškoma. Tikėtina, kad Birutė, keldamasi per Nemuną, susidūrė su Nemuno brastą saugančiu būriu ir nuskendo per susirėmimą. Specialiai kunigaikštienės Birutės Jogaila ir jo šalininkai tikrai neketino žudyti. Birutės mirtis siejama su vandeniu, - matyt, Jogailos šalininkai bandė Birutės mirtį pateikti kaip Perkūno bausmę jai, už kadaise sulaužytus vaidilutės įžadus, tačiau propaganda nesuveikė. Rumšiškių apylinkėse yra užfiksuota legenda, apie Nemune skandintą vaidilutę, kuri mistiniu būdu išliko gyva ir vaidenasi naktimis. Jos vardas neminimas, tačiau nužudymo priežastis - neteisėta meilė karžygiui - tiktų Birutės atvejui. Tiktų ir vieta: Rumšiškės 1382-1384 m., tai tą sritis, kuri remė Vytautą kovose su Jogaila. Rumšiškės buvo ir tradicinis žemaičių kariuomenės koncentracijos punktas. Jau tapęs Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, būtent Kaune Vytautas pastatys Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčią, o Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelės Marijai bažnyčią - Senuosiuose Trakuose, akcentuodamas, kad tai jo gimimo vieta. Bažnyčių pavadinimai taipogi rodytų, kad Birutė žuvo Kauno apylinkėse.

Birutės populiarumas po jos mirties tik didėjo. Neperdedant Birutę galima vadinti garsiausia viduramžių Lietuvos moterimi ir net vienu iš jos simbolių: juk tai Kęstučio žmona, Vytauto Didžiojo motina, kurios šviesų atminimą primena ir Birutkalnis prie Dubysos.

Ariogala

Lankytinos vietos: šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia, Ariogalos kraštotyros muziejus gimnazijoje, Daugirdų mauzoliejus senosiose kapinėse.

Žymūs žmonės: filosofas Stasys Šalkauskis (1886 – 1941), rašytojas Jurgis Savickis (1890 – 1952), archeologas Tadas Daugirdas (1852 – 1919), vargonininkas Pranas Dulkė (1896 – 1952).

Ariogala įsikūrusi ant aukšto kairiojo Dubysos kranto, Raseinių rajone, prie kelio Kaunas - Klaipėda. Istoriniuose šaltiniuose Ariogala pirmą kartą paminėta 1253 m., kai Lietuvos karalius Mindaugas, steigdamas vyskupiją, užrašė pusę Ariogalos žemių vyskupui. Ariogalos pilis buvo daug kartų XIII – XV a. kryžiuočių puolama.⁵³ Pasibaigus kovoms su kryžiuočiais, po Žalgirio mūšio, ant stataus Dubysos kranto sparčiai augo miestelis. Apie 1416 m. Ariogaloje pastatyta viena pirmųjų Žemaitijos bažnyčių.⁵⁴ Kadangi bažnyčia buvo medinė, tai ją nuolat reikėjo atnaujinti ir perstatyti, bažnyčia ne kartą degė. 1813 m. pastatyta bažnyčia, kuri 1852 m. buvo padidinta. 1560 m. įsteigta mokykla. 1592 m. dokumentuose Ariogala vadinama jau miesteliu, 1640 m., 1781 m. ir 1792 m. gavo ar buvo atnaujintos miesto teisės. 1847 m. Ariogaloje buvo pastatyta evangelikų liuteronų bažnyčia. (Sugriauta 1944 m., vykstant Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos karui ir fronto linijai driekiantis per Lietuvą.) 1863 m. Ariogaloje klebonavęs poetas kun. A. Jasevičius perskaitė bažnyčioje sukilėlių manifestą ir už tai rusų valdžios buvo ištremtas. 1880 m. pradėjo veikti paštas. 1897 m. Ariogaloje gyveno 2 376 gyventojai. 1907 m. Ariogaloje įsteigtos valdiškos berniukų ir mergaičių mokyklos rusų kalba. 1908 m. „Saulės“ draugija Ariogaloje įsteigė lietuvišką mokyklą. 1915 m., vykstant Rusijos Vokietijos karui, medinė Ariogalos bažnyčia sudegė. Gaisro metu sudegė bažnyčioje buvę vertingi liturginiai indai, drabužiai ir paveikslai. Lietuvai 1918 m. atkūrus nepriklausomybę, 1926 - 1939 m. parapijiečių ir klebono A. Simanavičiaus pastangomis buvo pastatyta mūrinė istorizmo stiliaus, turinti neobaroko ir klasicizmo bruožų, šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia, kurią konsekrovo arkivyskupas J. Skvireckas. Bažnyčia pastatyta pagal šveicarų architekto Peirio (Peyer) projektą - dvibokštė, stačiakampio plano, bazilikinio tipo, trinavė. Bažnyčios sienos ir fasadas yra plytų mūro, bokštai - tinkuoti. Kaip nustatė menotyrininkė M. Matuškaitė, į baigiamą statyti bažnyčią iš Kauno šv. Mikalojaus bažnyčios buvo perkeltas šios bažnyčios centrinis altorius. Ypatingai gražūs XVII a. drožybos kremzliniai altoriaus „sparnai“ įrėminantys skulptūras. Senieji ornamentai padengti auksu.⁵⁵ Sovietų Sąjungai reokupavus Lietuvą,

Ariogalos apylinkėse aktyviai veikė žemaičių partizanai. Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės partizanai ne tik ginklu priešinosi sovietinei okupacijai, bet ir leido laikraštį „Laisvės varpas“. Nuo 1991 m. Ariogaloje A. Vizbaro iniciatyva kasmet rengiami Laisvės kovų dalyvių ir tremtinių sąskrydžiai Dainų slėnyje „Laisvės ugnis – ateities kartoms“. Kasmet rugpjūčio pradžioje čia susirenka partizanai, buvę politiniai kaliniai, tremtiniai ir kiti Lietuvos laisvės kovų dalyviai. Kelią į Dainų slėnį puošia tautodailininko J. Grabausko sukurtos skulptūros. Ariogališkiai sovietinės okupacijos metais, nepaisant aktyviai vykdomos ateizacijos, išdrįsdavo paliudyti savo tikėjimą. Kauno arkivyskupijos valdytojas kan. J. Stankevičius prisimena, kad 1959 m. birželio 21 d., nors sovietų valdžia dėjo daug pastangų, pakvietė vaidinti net garsią teatro trupę, kad ariogališkiai neitų į bažnyčią, neatsivestų vaikų, ateistų ir komunistų pastangos patyrė visišką nesėkmę, valdytojas Ariogaloje tą dieną suteikė Sutvirtinimo sakramentą net 1776 asmenims. O Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos 5 numeryje buvo paskelbta informacija, kad 1972 m. liepos 21 d. prie kelio Kaunas – Klaipėda buvo pastatytas 5,5 m aukščio kryžius.⁵⁶

Ariogaloje veikia paštas, lopšelis – darželis, pradinė mokykla, gimnazija, biblioteka, kultūros namai, restoranas, ligoninė, poliklinika, vaistinė, parduotuvės, veterinarijos ligoninė, turgus. Svarbiausios pramonės įmonės: 1968 m. įkurta bendrovė „Ariogalos Gelžbetonis“ (buvęs Raseinių gelžbetoninių konstrukcijų cechas) ir Raseinių siuvimo įmonės „Šatrija“ cechas.

Čekiškė

Lankytinos vietos: šv. Trejybės bažnyčia, trikampė miestelio aikštė – urbanistinis paminklas.

Žymūs žmonės: 1935 – 1941 m. prie Čekiškės ūkį turėjo Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras Pranas Dovydaitis. (1886 – 1942).

Čekiškės miestelis yra Kauno rajone, įsikūręs prie kelio Vilkija – Ariogala, netoli Dubysos, kur nedidelis Beržupio upelis įteka į Dubysos intaką Lašišą. Čekiškė išaugo iš gatvinio kaimo. Dvaras minimas rašytiniuose šaltiniuose nuo XV a. ir vadintas Šedvydžiais.⁵⁷ 1600 m. rašytiniuose

šaltiniuose minima jau Čekiškė. Dvarininkas J. G. Mackevičius 1620 m. Čekiškėje įkūrė mokyklą, o 1625 m. paskyrė bažnyčiai žemę ir 1626 m. pastatė mūrinę bažnytėlę. 1762 metų privilegija Lietuvos Didysis kunigaikštis leido aikštėje organizuoti savaitinius turgus ir metinį jomarką. Bažnyčioje yra išlikę vertingų meno dirbinių: 1732 m. darytas metalinis barokinis kryžius, 1709 m. išlietas bronzinis varpas, XIX a. išdrožtos medinės skulptūros – „Šv. Petras“, „Šv. Paulius“, „Jonas Nepomukas“ ir kt. 1805 m. prie bažnyčios buvo įsteigta ligoninė – prieglauda. Čekiškės vikaras A. Vytartas už tai, kad perskaitė bažnyčioje 1863 m. sukilėlių manifestą, buvo sušaudytas. 1863 m. Čekiškės apylinkėse aktyviai veikė B. Kolyškos vadovaujamas sukilėlių būrys. 1935 m. Švč. Trejybės bažnyčia buvo perstatyta. Ji turi neokasicizmo stiliaus bruožų, yra bazilikinio tipo, trinavė, su trisiene apside, kuri yra siauresnė ir žemesnė už vidurinę navą, su šoniniais priestatais ir masyviu aštuoniasieniu fasado bokštu. Bažnyčios sienos suskaidytos plokščiais piliastrais, aukšti langai su segmentinėmis arkomis ir reljefiškėmis apylangėmis. Frontono siluetas yra nežymiai įlenktas. Bažnyčios sienos baltai tinkuotos. Išlikusi sena, atskirai statyta, trijų tarpsnių varpinė šventoriaus kampe. Jos langai ir akustinės angos yra stačiakampės, su baltais apvadais ir gražiai kontrastuoja plytų mūro fone.⁵⁸

1935 m. Čekiškės parapijoje, Paprienuose 20 ha žemės sklypą gavo Vasario 16 akto signataras, iškilus Lietuvos visuomenės veikėjas, Ateitininkų organizacijos kūrėjas ir ilgametis vadovas prof. P. Dovydaitis. Profesorius turėjo ne tik atgaivinti nualintą iš buvusio Prienu dvaro gautą žemę, bet ir pasistatyti trobesius. Būdamas kaimo vaikas, jis džiaugėsi galėdamas būti gamtoje: „Manojų žemelė maitintojėlė, viską užmiršęs, tartum nuo bjauraus pasaulio atsiskyres ir susigyvenęs tik su gražiąja Dievo gamta“, - rašė savo laiškuose profesorius. P. Dovydaitis ne tik rūpinosi statyba, bet ir pats daug dirbo. 1938 m. liepos 21 d. laiške rašė: „Aš dabar gyvenu ne tik pririštas prie mano sklypo, bet ir vergų darbus dirbdamas. Dėl to jaučiuosi lyg sudaužytas. Vargiai pajudinu rankas, kurios lyg išsuktos ir nepaliauja skaudėjusios, ypač pečiuose. Toliau tikiuos tą „katorgą“ sumažėsiant“.⁵⁹

Po antro pasaulinio karo Čekiškės apylinkėse aktyviai veikė Lietuvos partizanai.

Čekiškė – seniūnijos centras, gyvena apie 800 žmonių, yra P. Dovydaičio vidurinė mokykla, biblioteka, medicinos punktas, senelių namai, parduotuvės.

Ugioniai

Lankytinos vietos: Ugionių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia ir koplytėlė su šaltinėliu viduje.

Ugioniai – miestelis yra prie kelio tarp Ariogalos ir Betygalos, Betygalos seniūnijoje, prie vaizdingų Dubysos krantų, Raseinių rajone.

Ugioniai – nedidukas bažnytkaimis tarp Betygalos ir Ariogalos. Padavimai primena seną Ugionių praeitį, kai čia buvusi garsi pagonių šventykla, kur nuolat buvo kūrenama šventoji ugnis, o Dubysos kairiajame krante, apaugusiame tankiu mišku, tryško šaltinis, prie kurio, kaip kalba padavimai, būdavo atliekamos pagoniškos apeigos. Anot kraštotyrininko L. Jucevičiaus, kad, būtent, Ugionyse 1413 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ir Lenkijos karalius Jogaila pradėjo krikštyti žemaičius, sugriaudami aukurą. Ir krikščionybei įsigalėjus, ši vieta buvo gerbiama, anot padavimų, tame šaltinyje buvo rastas Švč. Mergelės Marijos paveikslas, kuri, išėmę iš vandens, pakabino prie greta šaltinio esančio medžio.

Rašytiniuose šaltiniuose Ugioniai pirmą kartą paminėti 1592 m. Ariogalos teismo aktuose. 1611 m. Ugionyse buvo pastatyta evangelikų reformatų bažnyčia. Miestelis augo, ypač po 1649 m., kai Ugioniams buvo suteiktos prekybinės privilegijos – leidimas rengti turgus. Dar labiau Ugionių šaltinis išgarsėjo, kai 1657 m. pasklido gandas, kad prie šaltinio pasirodė Šv. Mergelė Marija, o šaltinio vanduo įgavo gydomosios galios. Ypač čia traukė maldininkai, tikėdamiesi išgydyti akių ligas ir kitas negalias. Žemaičių vyskupas P. Parčevskis buvo sudaręs komisiją, kad ištirtų apreiškimo faktą. Komisija, išklausinėjusi prisaiškintus Dievo akivaizdoje liudininkus, nerado įrodymų, patvirtinančių apreiškimo tikrumą. Tačiau žmonių tarpe liko gilus įsitikinimas, kad žmonės čia besimeldžiantys Švč. Mergelei Marijai, susilaukia ypatingų jos malonių ir pagalbos. Ugionių gyventojai, vadovaujami Betygalos klebono, apie 1657 m. pastatė medinę bažnytelę. Jai sunykus, Ugionių dvaro savininkas M. Dirda 1784 m. pastatė naują medinę bažnyčią ir užrašė jos išlaikymui valaką žemės. Bažnytelė buvo Betygalos filija. Apie 1831 m. bažnytelė sudegė. 1836 -

1858 m. buvo pastatyta nauja, iš lauko akmenų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnytėlė. Bažnyčia savo tapybiškomis linijomis ir dabar traukia akį. Anot menotyrininkės A. Jankevičienės, Ugionių bažnyčios architektūroje ryškus ne tik klasicizmo tradicijų sekimas, bet ir romantizmui būdingos, nors ir praradusios profesionaliai architektūrai būdingą kanoniškumą, formos: arkos, naiviai interpretuotas portikas. Bažnyčia yra įdomus liaudiško sakralinių mūro statinių pavyzdys. Medinis keturių kolonų portikas su mediniu trikampiu frontonu yra panašus į tradicinį priesvirnį. Ant viršaus uždėtas nedidukas dviejų tarpusių bokštelis su proporcingomis angomis, primena, kad čia vis dėlto – bažnyčia. Durų, langų angokraščiai ir pastogės karnizai tinkuoti ir nubaltinti. Didžiajame altoriuje buvo pakabintas prie šaltinėlio kabojęs Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Greta bažnyčios, šaltinėlio vietoje 1883 m. ant šlaito krašto buvo pastatyta medinė koplyčia, kurios viduryje yra šaltinėlis, apmūrytas akmenimis, ant dangčio pastatyta Lurdo Marijos statulėlė. Prie koplyčioje įrengto altoriaus anksčiau buvo laikomos šv. Mišios. Iš įrengto koplyčioje šaltinio šulinėlio galima pasisemti vandens. Stebuklingiausiu laikomas koplyčios šaltinio vanduo, nors šlaite greta koplyčios šaltinio vanduo kaupiasi dar keliuose šulinukuose. Gydančiu laikomas ir žvirgždas, akmenukai iš šaltinio. Daugiausiai šaltinio vandens žmonės semiasi didįjį šeštadienį prieš Velykas, per Sekminių atlaidus ir ypač šioje vietovėje populiarių Žolinės atlaidų metu. Taip pat legendos byloja, kad Ugionyse buvo akmuo su neįskaitomais ženklais, kurį XIX amžiaus istorikai romantikai laikę senuoju lietuvių raštu. 1885 – 1886 m. šio akmens ieškojo archeologas T. Daugirdas, tačiau akmens rasti nepavyko, pasakojama, kad tą akmenį panaudojo statant Ugionių mūrinę bažnyčią...⁶⁰ 1933 m. bažnyčios vidus iš naujo buvo dekoruotas kunigo V. Semaškos rūpesčiu. Bažnyčios pastatas nukentėjo 1958 m. vasario 22 d. siautusių audrą, kurios metu buvo pažeistos stogo konstrukcijos. Padėtį sunkino ir ta aplinkybė, kad jau Antrojo pasaulinio karo metu stogas virš didžiojo altoriaus taip pat buvo pažeistas, todėl iškilo pavojus bažnyčios tapybai ir vargonams. Po Antrojo pasaulinio karo du kartus bandyta bažnyčią uždaryti. Pirmą kartą sunaikinti šventovę užsimota 1948 m., kai Raseinių apskrities Vykdomasis komitetas priėmė sprendimą uždaryti septynias apskrityje buvusias bažnyčias, jų tarpe ir Ugionių. 1962 m. kovo 29 d. Ariogalos rajono Vykdomajam komitetas vėl priėmė sprendimą „Dėl Ugionių bažnyčios uždarymo“. Tik atkaklaus tikinčiųjų pasipriešinimo dėka bažnyčia nuo uždarymo buvo išgelbėta. Miestelis yra vaizdingo Dubysos regioninio parko teritorijoje, Betygalos seniūnijos teritorijoje.

Betygala

Lankytinos vietos: Šv. Mikalojaus bažnyčia, Betygalos muziejus (žymių kraštiečių, geologijos ekspozicijos), Tautos kryžius miestelio aikštėje, Maironio muziejus vidurinėje mokykloje, Maironio tėvų ir seserų kapai Pilkalnio kalno kapinėse, paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę senosiose Betygalos kapinėse (iniciatorius ir projekto autorius mokytojas A. Juška), Šv. Jono (Gaivučio) šaltinėlis į pietvakarius nuo Betygalos, Lelyko upelio slėnyje, kairiajame upelio krante (Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais Betygaloje per Šv. Onos atlaidus lankęsis Jonas Mačiulis Maironis, aplankė ir šį šaltinėlių. Tam faktui atminti prie Šv. Jono (Gaivučio) šaltinėlio įrengta atminimo lenta), suolelis pakeleiviui, įdomi Lelyko upelio atodanga.

Žymūs žmonės: poetas prel. Jonas Mačiulis – Maironis (1862 – 1932), gimęs Pasandravyje ir Telšių vyskupas Pranciškus Ramanauskas (1893 – 1959), gimęs Kudonių kaime, klebonavo kan. Mikalojus Daukša (1527 (ar 1538) – 1613).

Miestelis yra prie kelio Ariogala – Tytuvėnai, Raseinių rajone, lygumoje, tačiau aplinkinės kalvos, Dubysos slėniai, Lelyko, Vieviršės (Vieviržės), Vaškutės upeliai Betygalai suteikia ypatingo grožio ir jaukumo.

Už dviejų kilometrų nuo Betygalos, Dubysos intako Vaškutės dešiniajame krante yra didelis, tiesa, dabar gerokai apardytas piliakalnis. Pasak Jono Basanavičiaus, čia stovėjusi garsi Aukaimio pilis. Betygalos apylinkėse yra ir daugiau piliakalnių: Pilies kalnas, Bielskio kalnas, Stungio, Stungiuko. Betygala, anot legendų, buvo svarbus ir senojo lietuvių tikėjimo centras. Šalia Betygalos piliakalnio, prie kapinių, yra pailga kalva, vadinama Alkos arba Aukos kalnu. Rašytiniuose šaltiniuose Betygala pirmą kartą paminėta 1253 m. rugpjūčio 21 d., kai popiežius savo bule patvirtino Lietuvos karaliaus Mindaugo 1253 m. liepos 12 d. aktą, kuriuo jis pusę Betygalos žemės užrašė Livonijos ordinui, o kitą pusę atidavė vyskupui Kristijonui. Čia XIII - XV a. kovų su kryžiuočiai metu buvo viena iš reikšmingesnių žemaičių pilių. Miestelis pradėjo augti pasibaigus

kovoms su kryžiuočiais. 1516 m. karaliaus Žygimanto Senojo privilegija leido Betygalai rengti kassavaitinius turgus, buvo pastatytos pirmosios smuklės. Betygala labai nukentėjo Šiaurės karo metu, kai 1706 m. ties Betygala įvyko Lietuvos kariuomenės mūšis su švedais, kurį laimėjo švedai ir smarkiai nusiaubė miestelį. Prekybos ir turgų rengimo privilegiją 1723 m. pakartojo ATR karalius Augustas II. Tačiau į miestą Betygala neišaugo.

1862 m. spalio 21 d. Betygalos parapijoje gimė Lietuvos atgimimo XIX a. pab. – XX a. pr. šauklys, poetas, prelatas Jonas Mačiulis – Maironis.

Betygalos kapinėse yra Piliakalnio koplyčia, statyta dvarininko Pusčiausko, parapijiečių ir klebono rūpesčiu atnaujinta 1938 m. ir pavadinta Aušros Vartų koplyčia.⁶¹

Žemaičių krikšto metu, apie 1416 m., Betygaloje didysis kunigaikštis Vytautas pastatė vieną pirmųjų Žemaitijos bažnyčių. Ji buvo medinė, atnaujinta XVI a. viduryje ir XVII a. pabaigoje. Nuo 1579 m. Betygaloje veikė mokykla. 1592 – 1600 m. Betygaloje klebonavo vertėjas kan. Mikalojus Daukša, išvertęs ir 1595 m. Vilniuje išleidęs pirmąją knygą lietuvių kalba Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje - „Katekizmą“.⁶² Šios bažnyčios klebonai būdavo Žemaičių vyskupijos kapitulos prelatai ir kanauninkai. Žemaičių vyskupas M. Valančius rašė: „Turts prider pralotui džekonui, žemė gera, niera miszka, parakwija vidutine“.⁶³ Nauja mūrinė bažnyčia buvo pastatyta 1857 - 1858 m. klebono A. Šrėderio ir parapijiečių pastangų dėka. Už perskaitytą 1863 m. sukilėlių manifestą, kleboną A. Šrėderį rusų valdžia išrėmė į Nerčinską Sibire. Pirmojo pasaulinio karo metais 1915 m. vokiečiai bažnyčią susprogdino. Lietuvai atkūrus nepriklausomą valstybę, 1924 - 1930 m. buvo pastatyta nauja mūrinė bažnyčia pagal architekto V. Dubeneckio parengtą projektą. Bažnyčia yra istorizmo stiliaus su neobarokinio ir neoklasicizmo stiliaus bruožais, fasado ir šoninių sienų plokšti piliastrai remia platų neornamentuotą karnizą, centrinės navos sienos iškyla virš šoninių navų stogų ir turi langus aukštai, šoninių navų langai taip pat aukšti, stačiakampiai, be apvadų. Tik fasadinės durys turi pusiau apvalią arką. Frontono profilis banguotas, su įgaubtais parapetais ir išgaubtomis voliotomis abipus centrinio bokštelio su spinduliuojančiu kryžiumi. Frontonas iškyla navos stogo gale virš absides, kurios kupolinis stogas yra kiek žemesnis. Visa bažnyčia iš išorės yra tinkuota ir dažyta. Viduje bažnyčia į tris navas dalijama kvadratinių piliorių su plačiais karnizais viršuje. Piliorius jungia pusapskritės arkos su siaurais apvadais. Absidė atskirta nuo centrinės navos aukšta triumfo arka. Centrinį neobaroko stiliaus altorių kūrė skulptorius B. Pundzius. Centrinė skulptūra stovi arkinėje nišoje, virš kurios – valiutinis frontonėlis su kartušu, o abiejuose altoriaus šonuose - dar dvejios skulptūros. Interjeras nuosaikus. Greta bažnyčios stovi trijų tarpsnių varpinė – kampanilė. Jos aukštis lygus bažnyčios aukščiui. Varpinės sienų angos skirtingos: arkinės, apskritos ir siauresnės arkinės akustinės, skirtos varpų garsui skleisti. Varpinė

uždengta banguoto profilio stogeliu su barokiniu šalmu. Bažnyčia su varpine sujungta vienos arkos atvira galerija su baliustrada.⁶⁴

Ažuolas – Betygalos simbolis. Nuo seno šios apylinkės garsėjo ažuolynais, kuriuose buvo alkai, šventvietės. Netoli Betygalos bažnyčios, ant Vieviršės upelio kranto, auga garsiausias šiose vietose ažuolas. Pasakojama, kad klebonaudamas Betygaloje (1592 – 1609) prie jo mėgdavęs pasėdėti pirmųjų lietuviškų knygų („Katekizmas“, „Postilė“) vertėjas į lietuvių kalbą kanauninkas Mikalojus Daukša.

Betygala – seniūnijos centras, gyvena apie 2300 gyventojų, iš jų 500 – Betygaloje, yra Maironio vidurinė mokykla, Betygalos muziejus, biblioteka, paštas, medicinos punktas.

Maironio tėviškė

Už 8 km. į šiaurės vakarus nuo Betygalos, prie Sandravos upelio, Dubysos regioninio parko teritorijoje, yra poeto prelato Jono Mačiulio-Maironio (1862 – 1932) gimtinė ir tėviškė. Pasandravio dvarelį nuomojo XIX a. antroje pusėje Aleksas Mačiulis. Dvarelyje gimė Jonas Mačiulis-Maironis. Netoli Pasandravio yra Bernotų kaimas ir viensėdijos. Čia Mačiuliai turėjo savo ūkį, kuriame būsimasis poetas ir užaugo. Šiuo metu čia yra Maironiui skirtas muziejus.⁶⁵

Žaiginys

Lankytinos vietos: šv. Antano Paduviečio bažnyčia.

Miestelis įsikūręs prie kelio Betygala - Šiluva, Raseinių rajone, rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą minimas XVII a. 1764 m. Mažesnieji broliai čia pasistatė vienuolyną. Tačiau Žemaičių

vyskupas pasipriešino pranciškonų įsikūrimui Žaiginy. Ginčas pasiekė net Romos kuriją. Tik kai pranciškonų provincijolas F. Taujanskas tapo vyskupu, ginčą laimėjo pranciškonai. 1770 m. pranciškonai prie vienuolyno pastatė naują šv. Antano Paduviečio bažnyčią, o 1790 m. Legečių kaime – koplyčią. Vienuolynas turėjo apie 156 knygų biblioteką, gyveno vienuolyne 6 vienuoliai. Po 1831 m. sukilimo prasidėjęs rusų okupacinės valdžios vykdomas vienuolynų uždarymas palietė ir Žaiginio pranciškonus. 1832 m. vienuolynas buvo uždarytas, o bažnyčia tapo Šiluvos filija. Bažnyčia pirmojo pasaulinio karo metais buvo sudeginta. Parapijiečiai, vadovaujami klebono kun. L. Skabeikos, 1917 m. pastatė naują medinę bažnyčią.⁶⁶

Žaiginys priklauso Šiluvos seniūnijai, miestelyje yra Pranciškaus Šivickio pagrindinė mokykla, paštas, medicinos punktas, biblioteka, parduotuvės.

Šiluva

Lankytinos vietos: Švč.. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčia, koplyčia, aikštė tarp bažnyčios ir koplyčios, kurioje - Rožinio kelias, palaimintojo Jono Pauliaus II piligrimų centras ir Šiluvos šventovės muziejus.

Žymūs žmonės: knygnešys, daraktorius Juozas Karabinas (1852 – 1936), knygnešys, visuomenės veikėjas Vaclovas Bielskis (1870 – 1938), dailininkas, Peterburgo dailės akademijos akademikas Juozapas Oleškevičius (1777 – 1830), gen. Jonas Žemaitis – Vytautas (1909 – 1953), biologas Pranciškus Šivickis (1882 – 1968), (Žalakiškiuose), aktorius Antanas Mackevičius (1902 – 1985), žurnalistas Pranas Želvys (g. 1925), operos ir baleto teatro artistas Henrikas Banys (g. 1927), profesorius Alfonsas Vaišvila (g. 1942) (Zbaro), režisierius Eimuntas Nekrošius (g. 1952 m.) (Pažobryje), – poetas Mykolas Linkevičius (1909 – 1941) (Plaugiuose), – LR Seimo narė, poetė Dalia Teišerskytė (g. 1944) (Leonavoje).

Šiluva įsikūrusi prie kelio Kelmė - Tytuvėnai – Raseiniai. Miestelį supa pušynas, vietovė rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėta 1457 m., kai buvo pastatyta bažnyčia. Vietovė buvo vadinama Būda arba Šilas. Tai rodo, kad čia buvo apdorojami medžiai, verdama derva. Nuo 1578 m. Raseinių žemės teismo knygoje šalia Szilova imtas rašyti ir pavadinimas Szidlowa.⁶⁷

1457 m. Šiluvos dvaro savininkas Petras Simonas Gedgaudas pastatė Šiluvoje Švč. Mergelės Marijos Gimimo ir šventųjų Petro ir Baltramiejaus bažnyčią. Jo tėvas Jurgis Gedgaudas buvo Vilniaus vaivada, Vytauto pavestas vadovavo 60-ies žemaičių bajorų delegacijai Konstancos bažnytiniam susirinkimui 1415 – 1416 m. Jurgis Gedgaudas ir jo sūnūs buvo iš tų, kurie aktyviai rėmė Vytauto vainikavimosi karaliumi planą.⁶⁸

Greitai Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Gimimo atlaidai (Šilinė) išpopuliarėjo. Maldininkai plaukdavo į šiuos atlaidus ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kaimyninės Prūsijos. XV a. pabaigoje bažnyčia sudegė ir 1500 m. jos vietoje buvo pastatyta nauja. XVI a. pradžioje Šiluva atiteko Zavišoms. (J. Zaviša 1532 m. perėjo į šį tikėjimą.) Netekusi globėjų, katalikų bažnyčia sunyko. Tuo tarpu kalvinai 1594 m. netoli Šiluvos įkūrė Zbaro gyvenvietę ir ten pasistatė mūrinę bažnyčią. Jai nemažus turtus užrašė tuometinė Šiluvos savininkė S. Vnučkienė. Ji nurodė prie kalvinų bažnyčios įsteigti mokyklą, skyrė jai lėšų, kad čia galėtų mokytis ir neturtingų bajorų vaikai. Ši 1592 – 1622 m. veikusi švietimo įstaiga buvo vienintelė Žemaitijos evangelikų reformatų (kalvinų) vidurinė, vėliau – parapijinė mokykla. Nuo XVI a. vidurio Šiluvos apylinkėse įsigalėjo kalvinizmas, katalikų bažnyčia buvo uždaryta ir nugriauta. Paskutinis Šiluvos klebonas J. Holubka bažnyčios vertybes ir dokumentus apie 1569 m. sudėjo į metalinę skrynią ir užkasė. Šilinių atlaidų tradicija nutrūko.⁶⁹ Švč. Mergelė Marija Šiluvoje apsireiškė 1608 m. Piemenėliai, ganę bandą bažnytinėse žemėse, pamatė ant vieno didelio akmens moterį, laikančią ant rankų vaikėlį ir graudžiai verkiančią. Vienas iš piemenėlių nubėgo pas kalvinų katechetą M. Fierą. Šis, pasikvietęs mokytoją, kalvinų seminarijos rektorių S. Gracijų, atėjo prie akmens ir taip pat išvydo verkiančią Moterį, kaip ir piemenėliai. Jie tada kreipėsi į ją: „Mergaite, ko verki?“ Ji atsakė: „Verkiu dėl to, kad prieš tai šioje vietoje buvo garbinamas mano Sūnus, o dabar čia ariama ir sėjama.“ Tai tarusi ji

pranyko. Garsas apie įvykusį Švč. M. Marijos apsireiškimą veikiai pasklido po apylinkę. Liudijama, kad vienas aklas senukas apgraibomis parodė, kur buvo užkasta skrynja su senosios bažnyčios dokumentais ir kitu turtu. Parodęs užkastos skrynios vietą, senukas iškart praregėjo.⁷⁰ 1608 m. po Apsireiškimo atradus ankstesnės bažnyčios steigimo dokumentus, 1622 m., po ilgų ginčų ir teismų maratono, katalikai laimėjo bylą prieš protestantus, atgavo miestelį bei turėtą žemės sklypą, taip pat nuostoliams atlyginti kalvinai katalikams turėjo sumokėti 3000 auksinų ir pridėti dar 18 valakų žemės sklypą. 1623 – 1624 m. katalikai Šiluvoje, buvusios senosios bažnyčios vietoje, pastatė naują nedidelę medinę bažnytėlę. Prie bažnyčios buvo įsteigta parapijinė mokykla. 1629 m. iškilmingai, dalyvaujant 11 tūkstančių maldininkų, didžiajame altoriuje buvo pakabintas Švenčiausios Dievo Motinos paveikslas. Paveikslas yra Hodegetria ikonografinio tipo, kurios prototipas – Marijos Snieginės ikona, esanti Romoje, Didžiojoje Marijos bazilikoje. Tai viena iš labiausiai paplitusių Švč. Mergelės Marijos ikonų kopijų, kurias daryti 1569 m. leido popiežius Pijus V. Apkaustus 1677 m. nukaldino žymus Karaliaučiaus auksakalys L.Hofmanas. Šiluvos Dievo Motinos altoriuje kabo daugybė votų, kabinama vis naujų.⁷¹ Jau XVII a. piligrimai į Šiluvą pamėgo keliauti procesijomis. Joms dažniausiai vadovaudavo parapijų kunigai. 1775 m., popiežiui Pijui VI leidus, Šilinės atlidai pradėti švęsti visą oktavą. 1786 m. rugsėjo 8 d. buvo pastatyta ir pašventinta dabartinė mūrinė Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčia ir popiežiaus Pijaus VI atsiųstomis karūnomis vainikuotas nuo seno malonėmis garsėjantis Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas. Bažnyčia yra vėlyvojo baroko stiliaus, stačiakampio plano, halinė, dvibokštė, su trisiene apside. Fasadas yra retai pasitaikančio didžiojo orderio: be horizontalių padalinimų piliastrai siekia viršutinį karnizą. Bažnyčios bokštai - kvadratiniai, jų traukos vingiuotos, šalma priploti. Bažnyčios portalas papuoštas kartušu, fasado ir šoninių sienų langų arkos yra karpytinės su ryškiais baltais apvadais, galinė siena užbaigta plastiniu frontonu, iškilusiu virš gana lėkšto dvišlaičio stogo. Presbiterijos priestato plotis lygus centrinei navai, užsibaigiamas trisiene abside. Bažnyčios šonuose prigludusios žemos zakristijos, iš kurių vienoje įrengta Švč. Mergelės Marijos Ligonų Pagalbos koplyčia. Šventovė trinavė, navos atskirtos pilioriais, skliautai buriniai, padabinti ogiomis ir freskomis. Bažnyčią stiuko lipdiniais dekoravo skulptorius, buvęs jėzuitas T. Podhaiskis.⁷²

Žemaičių vyskupas A. Sapiega (apie 1592 - 1671) 1663 m. pastatė Švč. M. Marijos apsireiškimo vietoje koplyčią. 1818 m. vyskupas Simonas Giedraitis perstatė medinę Apreiškimo

koplyčia. Po iškilmingo stebuklais garsėjančio Švč. M. Marijos paveikslo vainikavimo popiežiaus atsiųstomis karūnomis 80-čio minėjimo per Šilinės atlaidus 1866 m., į kuriuos susirinko apie 40 tūkstančių maldininkų, rusų caro valdžia uždraudė organizuoti procesijas į Šiluvą. Šiluvoje pavieniui maldininkai rinkdavosi, nepaisant visų caro valdžios draudimų. Ypač aktyviai Šiluvoje lietuviškos spaudos draudimo (1864 – 1904) laikotarpiu didžiųjų Šiluvos atlaidų metu buvo platinamos knygos lietuvių kalba. 1886 m. rugsėjo 8 d. Žemaičių vyskupas M. Paliulionis iškilmingai vainikavo Marijos Apsireiškimo statulą su Kūdikiu „Ligonių Pagalbos“ titulu. Vainikai buvo daryti Vilniaus auksakalių. Pirmosios organizuotos parapijų procesijos į Šiluvos atlaidus vėl buvo atnaujintos 1906 m.⁷³

Artėjant Švč. M. Marijos apsireiškimo 300 metų jubiliejui, Dievo Motinos apsireiškimo vietoje buvo nutarta pastatyti naują koplyčia. Architektas A. Vivulskis (1877 – 1919) parengė koplyčios projektą. Koplyčios kertinį akmenį 1912 m. pašventino prelatas J. Mačiulis-Maironis (1862 – 1932). Koplyčia pašventinta 1924 m. rugsėjo 8 d. Ji - istorizmo stiliaus, kvadratinio plano, su masyviu bokštu ir keturiais bokšteliais kampuose, matoma iš toli. Tačiau Apsireiškimo koplyčios vidaus įrengimas truko visus pirmosios Lietuvos Respublikos (1918 – 1940) Nepriklausomybės metus, slapta buvo tęsiamas sovietų okupacijos metais ir užbaigtas jau laisvoje Lietuvoje 1999 m., kai koplyčios prieigose iškilo antroji akmeninė angelo skulptūra. Angelų skulptūrų autoriai - skulptoriai tėvas R. Antinis (1898 – 1981) ir sūnus R. Antinis (g. 1946).⁷⁴

Šiluvos atlaidai ir piligriminiai žygiai į Šiluvą ypač išpopuliarėjo tarpukario Lietuvoje (1918 – 1940). Atlaidų tradicijos užgniaužti nepavyko ir Lietuvą 1940 m. okupavusiai Sovietų Sąjungai, nors KGB pareigūnai visai kliudydavo maldininkams keliauti į Šiluvą. Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikoje yra nemažai informacijos apie tai, kaip, nepaisant sovietų valdžios vykdomo tikinčiųjų persekiojimo, Šiluvoje gyvai reiškėsi religinis gyvenimas. Sovietinės okupacijos metais paskutinį rugpjūčio sekmadienį jaunimas, ypač Eucharistijos bičiuliai, organizuodavo procesiją iš Tytuvėnų į Šiluvą. 1975 m. procesijoje dalyvavo apie 500 – 600 jaunų žmonių, 1976 m. – 600 – 700, o 1977 m., nepaisant sovietinių pareigūnų persekiojimo ir bauginimo, žygyje dalyvavo apie 800 – 1000 jaunuolių.⁷⁵ LKB Kronikos Nr. 30 rašė: „Milicija ir saugumiečiai saugojo mišką, kuriame rinkomės bendrai kelionei jau nuo 5 val. ryto. Milicijos mašinos budėjo prie kiekvieno kelio, vedančio į Šiluvą, ir įtariai tikrino pravažiuojančias mašinas, pakelėje išlaipindami keleivius, atiminėdami kai kuriems vairuotojams teises“⁷⁶.

1976 m. Šiluvos bažnyčiai popiežius Paulius VI suteikė mažosios bazilikos titulą.

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, Šilinių atlaidų tradicija vėl suklestėjo. 1991 m. kardinolas Vincentas Sladkevičius ir tuometinis Atkuriamojo Seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis Šiluvoje pasirašė Lietuvos paaukojimo Švč. Mergelei Marijai aktą.

Lankydamasis Lietuvoje, 1993 m. rugsėjo 7 d. Šiluvą aplankė popiežius Jonas Paulius II. Šventasis Tėvas meldėsi Šiluvos Švč. M. Marijos apsišvišimo koplyčioje ir dalyvavo Dievo žodžio liturgijoje Švč. Mergelės Marijos Gimimo bazilikoje. Šventasis Tėvas, prašomas kardinolo Vincento Sladkevičiaus, vainikavo iš Amerikos atvežtą, daugelį išeivijos lietuvių parapijų aplankusią Nekalčiausiosios Marijos Širdies statulą, Švč. M. Marijos globai pavesdamas visą lietuvių tautą. Popiežiaus Jono Pauliaus apsilankymą Šiluvoje primena jo dovanotas auksinis rožinis, darytas Vatikano meistrų.

2002 – 2003 m. Švč. M. Marijos su Kūdikiu paveikslas buvo nuodugniai tiriamas ir restauruojamas Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno muziejinių vertybių restauravimo centre. Paveikslą restauravo J. Bilotienė, aptaisius – E. Juknienė. Po restauravimo paveikslas atgavo pirminį žavesį, atsiskleidė jo meninė vertė.

2003 m., per Šilinių atlaidus, Šventojo Tėvo Jono Pauliaus II apsilankymo 10-čio proga, arkivyskupas Sigitas Tamkevičius pašventino Jono Pauliaus II namus, skirtus Kauno kunigų seminarijos prepedeutinio kurso seminaristams ir tikinčiųjų rekolekcijoms.

Minint Dievo Motinos apsišvišimo Šiluvoje 400-ų metų jubiliejų, 2008 metai buvo paskelbti Šiluvos Dievo Motinos metais. Šiluvoje buvo atlikti dar tarpukario Lietuvoje sumanyti, bet dėl sovietinės okupacijos neįgyvendinti darbai: į vieną aikštę sujungta erdvė tarp Bazilikos ir Apreiškimo koplyčios, pradėta Bazilikos ir Apreiškimo koplyčios restauracija, imtas tiesti piligrimų takas, kuriuo keliaujant apeinamos kryžiaus kelio stotys. Aikštę, į kurią atlaidų metų susirenka dešimttūkstantinės minios maldininkų, papuošė Rožinio slėpinių stotys, tarnaujančios Rožinio procesijai, einančiai iš Apreiškimo koplyčios į baziliką. Aikštėje atlaidų metu vyksta pagrindinės pamaldos, jos vidury stovi Švč. M. Marijos skulptūra, kuri sovietmečiu buvo nugriauta, o Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, vėl atstatyta. (2008 m. iš bronzos buvo išlieta tiksli ankstesniosios Švč. M. Marijos skulptūros kopija).

2008 m., minint popiežiaus Jono Pauliaus II apsilankymo Lietuvoje ir Šiluvoje 15-os metų sukaktį, aikštėje buvo pastatyta skulptoriaus Cz. Dzwigaj iš Krokuvos sukurta Šventojo Tėvo skulptūra. Jono Pauliaus II vardu pavadinta viena iš miestelio gatvių, esanti greta aikštės, atidarytas piligrimų centras.⁷⁷

Kasmet paskutinį rugpjūčio sekmadienį, prieš didžiuosius Šilinės atlaidus, į Šiluvą ateina dvi piligrimų procesijos: iš Raseinių pusės nuo Dubysos slėnio ir Tytuvėnų. Taip pat jau tradicija tapo tris dienas trunkantis jaunųjų piligrimų ir kareivių, su Lietuvos kariuomenės vyskupu ordinaru priešakyje vykstantis piligriminis žygis iš Kryžių kalno, esančio prie Šiaulių, į Šilinės atlaidus Šiluvoje. Per atlaidus Šiluvoje meldžiamasi įvairiomis aktualiomis intencijomis, vyksta katechezės, konferencijos, sielovadiniai ir kultūriniai renginiai.

Šiluva – seniūnijos centras, miestelyje gyvena apie 800 žmonių, yra vidurinė mokykla, biblioteka, paštas, kultūros namai, ambulatorija, vaistinė, parduotuvės.

Lyduvėnai

Lankytinos vietos: Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia, geležinkelio tiltas per Dubysą, Žalpių akmuo su pėdomis.

Žymūs žmonės: habilituotas dr. Narimantas Titas Zdankus (g. 1937), kino režisierius Henrikas Šablevičius (g. 1930), LR Seimo narė Vilija Aleknaitė-Abramikienė (g. 1957).

Miestelis įsikūręs prie Dubysos ir Lyduvos upių, prie kelio Šiluva – Raseiniai, Šiluvos seniūnijoje, Raseinių rajone. Žmonės čia gyveno jau I – II tūkstantmečio sandūroje, tai liudija trys piliakalniai: Lyduvėnų, Barsukalnis, Kaukuris ir šalia jų rasti III – IV a. senkapiai. Piliakalniai, vienas nuo kito nutolę 500 – 800 metrų, sudarė vieningą gynybinę sistemą, įėjusią į Žemaičių gynybinės sistemos prieš kryžiuočius visumą. Lyduvėnų kapinių pakraštyje yra didelis akmuo su pėda ar dubenėliu viduryje, dar vadinama velnio pėda, nes iš šono žvelgiant ženklas primena arklio kanopą, kuri vietos gyventojų praminta velnio pėda. Pasak padavimų, velnias užlipęs ant akmens ir jame liko jo pėda.⁷⁸ Žalpių akmuo su pėdomis yra 3,8x3,9 m dydžio, 1,3 m aukščio, pietvakarinė dalis nuskelta perkūno. Dievo pėda vadinama 50 cm ilgio, 8 cm pločio ties kulnu ir 15 cm – ties pirštais duobutė yra akmens vidurinėje dalyje. Velnio pėda – akmens pietryčių šone, 14 cm ilgio, 7,5 cm pločio. Žalpių akmens atvejis ypatingas, nes viena jo pėda (didesnioji) laikoma Dievo žyme, o kita (mažesnė) – velnio. Tai itin retas, savotiškas pagoniškos ir krikščioniškos pasaulėžiūros

lydinys. Pasakojama, kad Dratvinio ir Dubysos santakoje buvusi šventvietė ar šventasis ažuolynas. XV a. čia, užgesinus šventąją ugnį, buvo krikštijami apylinkių gyventojai. Rašytiniuose šaltiniuose Lyduvėnai pirmą kartą paminėti XV a. pirmoje pusėje. Miestelis išaugo ant dešiniojo Dubysos kranto apatinės terasos, kur Dratvinio upelis įteka į Dubysą. Nuo 1499 m. minimas Lyduvėnų arba Padubysio dvaras, kuris priklausė didikams Chodkevičiams, vėliau atiteko Radziminskams, iš jų dvaras perėjo Šemetoms ir Stanevičiams. Katalikų bažnyčia Lyduvėnuose pastatyta apie 1593 m., nes tais metais sudarytame dvaro inventoriuje pažymėta, kad dvare esanti nauja bažnyčia. 1558 m. Lyduvėnams buvo suteiktos prekybinės privilegijos - teisė rengti turgus ir laikyti karčemas. 1594 m. minimas Lyduvėnų valsčius (dvaro valda) ir miestelis, kuriame gyveno 36 šeimos, buvo kalvinistų bažnyčia. Nuo 1613 m. minima Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus katalikų bažnyčia. 1613 m. Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio užsakymu padarytame Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemėlapyje minimi ir Lyduvėnai. Pirmajai bažnyčiai sugriuvus, XVII a. viduryje buvo pastatyta nauja. XVIII a. pirmojoje pusėje pradėta statyti stačiakampio plano mūrinė bažnyčia, tačiau mirus fundatoriui darbai sustojo. Jie buvo atnaujinti 1755 m., kai statyba ėmė rūpintis dvarininkai Stanevičiai. Bažnyčios statyba baigta 1761 m. Prie bažnyčios XIX a. vid. buvo įsteigta parapiinė mokykla. 1863 m. klebonas A. Opulskis už paramą sukilėliams buvo ištremtas į Sibirą, kur 1872 m. mirė. Bažnyčia buvo gerokai apgriauta II pasaulinio karo (1939 – 1945) metais. Nepaisant sovietinės okupacijos, bažnyčia buvo atstatyta, suremontuota, tik bokštas liko gerokai žemesnis. Tai didelis nuopelnas 1949 m. į Lyduvėnų parapiją atkelto kunigo J. Kazlausko, turėjusio architekto ir menininko sugebėjimų. Bažnyčios stilius mišrus – vėlyvojo baroko ir klasicizmo stiliaus derinys. Fasado priekyje stovi masyvus kvadratinio plano trijų tarpinių bokštas su daug skirtingų formų ir dydžio angų. Bažnyčios sienos suskaidytos piliastrais, o bokštas – karnizais. Presbiterijos skiautai dekoruoti smulkiais plafonais su rozetėmis. Sienos padabintos reljefiškais frizais. Lyduvėnų bažnyčioje yra saugoma senų religinių ir liturginių dalykų: XVII a. antipediumas, išaustas šilko ir metalo siūlais, XIX a. kapa, XIX a. medinė Jėzaus Nukryžiuotojo skulptūra.

Lyduvėniškiai aktyviai dalyvavo pasipriešinimo judėjime. 1831 m., už 1830 – 1831 m. sukilimo rėmimą, Lyduvėnų dvaras iš savininkų buvo atimtas ir suvalstybtas. 1863 m. sukilėliai buvo įsiveržę į Lyduvėnus, sunaikino valsčiaus dokumentus. Po antrojo pasaulinio karo Lyduvėnų apylinkėse veikė Vėgėlės rinktinės P. Markevičiaus (Pronckaus) Lietuvos partizanų būrys.

Lyduvėnuose yra ilgiausias ir aukščiausias Lietuvoje ir Baltijos šalyse geležinkelio tiltas per Dubysą ir jos slėnius, jungiantis stačius Dubysos šlaitus. 1916 m. vokiečiai pastatė vieną iš

didžiausių tuo metu pasaulyje medinių tiltų. Dėl aukštumo ir didumo jis nebuvo tvirtas, nevysiškai tiko geležinkelio reikmėms, tad 1918 m. buvo pastatytas monolitinis geležinis tiltas, pavadintas feldmaršalo Paul von Hindenburg'o vardu. Tiltu aukštis 42 m, ilgis siekė 570,2 m, prie jo buvo pastatytas paminklas, kuris išbuvo iki 1932 m. Besitraukdami vokiečiai 1944 m. tiltą susprogdino, bet per 29 dienas sovietų karių buvo pastatytas laikinas medinis, o 1952 m. dabartinis tiltas. Dabartinio tilto ilgis 599 m, plotis 4,5 m, aukštis 42 m. Didžiausias Lietuvoje Lyduvėnų geležinkelio tiltas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu 2008 m. vasario 13 d. Nr. 155 paskelbtas Kultūros paminklu. Tiltu statybos ir gyvavimo istorija tiesiogiai siejosi su lyduvėniškių gyvenimu, darbu bei šventėmis. Nereikėjo nei laikrodžių, - gyventojai apie laiką sprendavo pagal pravažiuojančius traukinius. Apie 1937 m. lėktuvu „Anbo 41“ pro tilto apačią praskrido karo lakūnas, jaunesnysis leitenantas V. Murmulaitis. 1992 m. gegužės 7 d. uždarius Lyduvėnų geležinkelio stotį, gyvenimas tilto papėdėje sulėtėjo, tapo tylesnis. Tiltas jungia Radviliškio – Pagėgių geležinkelio ruožą.⁷⁹

Lyduvėnai priklauso Šiluvos seniūnijai, veikia paštas, medicinos punktas, kultūros namai, paruošė, miestelyje gyvena virš 300 žmonių.

Maironiai (Saudininkai)

Lankytinos vietos: Švč. Mergelės Marijos bažnyčia, Maironių koplyčia, Kubilių, Šeduviškės piliakalniai.

Žymūs žmonės: Anupras Jacevičius 1831 m. sukilimo dalyvis, knygnešys kun. Felicijonas Lelis (1870 – 1949), rašytojas vertėjas kun. Otonas Praniauskas (1818 – 1878), poetas kun. Mikalojus Šeizys-Dagilėlis (1874 - 1950).

Maironiai – tai miestelis, įsikūręs prie kelio Tytuvėnai – Kelmė, Dubysos slėnio dešiniajame krante, Kelmės rajone. Toje vietovėje žmonės gyveno jau I tūkst. po Kr. Maironių kaimo laukuose rasta II – IV a. pilkapių su akmenų vainikais ir XVI – XVII a. kapinės.⁸⁰ Miestelio

centre stovi nedidelė medinė Švč. Mergelės Marijos bažnytelė, pastatyta 1782 m. Tai liaudies architektūros formų, stačiakampio plano, su trisiene apside, ant akmens mūro pamatų, nedidelio tūrio itin paprastų ir santūrių formų bažnytelė, kurios fasade dominuoja durys ir pora piliastrų iki stogo, o virš jo frontonas su langais. Šoninės bažnytelės sienos paryškintos piliastrais, langai turi segmentinių arkų imitacijas. Priekinėje stogo dalyje iškeltas kvadratinio plano bokštelis su gulsčių grotelių angomis. Bažnytelę pastatė Saudininkų dvarininkas K. Stanevičius. Bažnyčios statybą rėmė ir turtingesni, į rinkos santykius įsitraukę valstiečiai. 1817 m. K. Stanevičius bažnyčiai ir klebonui išlaikyti paskyrė žemės sklypą.⁸¹ Bažnytelė pradžioje priklausė Liolių parapijai, bet vėliau ji tapo Lyduvėnų parapijos filija. 1849 m. Saudininkuose kunigavo rašytojas, vertėjas Otonas Praniauskis. Kunigas A. Galkevičius už perskaitytą 1863 m. sukilimo manifestą, 1864 m. buvo ištremtas į Sibirą. 1904 m. Saudininkuose kunigavo knygnešių sąjūdžiui priklausęs kun. F. Lelis, 1909 – 1914 m. čia kunigavo poetas „Dainų dainelių“ autorius kun. M. Šeizys-Dagilėlis.⁸²

Bažnytelės interjeras kaip ir eksterjeras, toks pat paprastas, saikingas ir funkcionalus. Vienanavė salinė erdvė perdengta medinėmis kiek įgaubtomis lubomis. Prienavis nuo navos atitvertas siena su didelėmis stačiakampėmis durimis, presbiterijos ir navos ribą žymi liaudiška tekintų baliustrų su platoku peripetu tvorelė. Zakristijos įrengtos šoniniuose priestatuose. Bažnytelėje yra trys puošnūs barokiniai su klasicizmo bruožais altoriai, nors XIX a. pradžioje buvo tik vienas altorius. Šoniniai altoriai buvo atgabenti po 1893 m. iš buvusios Kražių benediktinių vienuolyno bažnyčios, kai kurie pavieniai daiktai galėjo patekti ir iš Kražių jėzuitų bažnyčios. Nors altoriai nevienalaikiai, tačiau savaip dera vienas prie kito ir didžiojo altoriaus meninių formų. Didysis altorius yra vienalaikis su pačia bažnyčia, pirmame altoriaus tarpsnyje įtaisytas titulinis Švč. Mergelės Marijos paveikslas su aptaisais. Kadaisė jis taip pat puošė medinės Kražių benediktinių bažnyčios didįjį altorių. Tai patvirtina šios bažnyčios 1667 m. vizitacijos aktas. Maironių paveikslas – tai ant sujungtų medžio lentų tapyta Trakų Švč. Dievo Motinos nevisiška tiksliai, nuo pirmavaizdžio ir tam tikrais kompozicijos elementais, ir koloritu, ir pačia tapymo maniera kiek nutolusi maždaug XVII a. vidurio kopija, įkomponuota į kiaurapjūvį rėmą, jo ornamento stilistika taip pat būdinga XVII a. vidurio drožiniams. Švč. Dievo Motinos ir Kūdikielio Jėzaus veidai nuo laiko patamsėję, paveikslą dengia kadaisė buvę sidabruoti ir auksuoti XVIII a. antros pusės aptaisai, kalstyti stambiažiedžiu augaliniu ornamentu⁸³.

Šoninis šv. Onos paveikslas su itin kruopščiai padarytu kiaurapjūvės drožybės rėmu, priskiriamas prie vertingiausių Maironių bažnyčios dailės paminklų. Tai vietinės mokyklos atstovo XVII a. tapytas paveikslas, buvęs Kražių benediktinių bažnyčioje. Šį paveikslą benediktinėms 1661 m. padovanojo O. Pacaitė-Važinskienė. Paveikslo kompozicija priskiriama prie XV – XVI a. Šiaurės Europoje paplitusiai ikonografinėi grupei, retai Lietuvoje išlikusiai. Paveiksle akcentuojamas

artimas Motinos ir Sūnaus ryšys. Paveikslą dengia iš dvidešimties gabalėlių sudurstyti aptaisai. Apačioje išgraviruotas mecenatės vardas ir pavardė: Katharzina Simonowiczowa.⁸⁴ Maironių bažnyčioje yra išpūdinga Jėzaus Nazariečio skulptūra, sukurta XVIII – XIX a. sandūroje, didelę patirtį turinčio tautodailininko, daug dėmesio skiriant realistinėms detalėms.⁸⁵

1927 m. išparceliavus Onai Chruščiovienei priklausiusio Saudininkų dvaro žemes, susikūrė naujas kaimas, pavadintas Maironiais. 1942 m. Maironių (Saudininkų) bažnyčia tapo parapija. Kaimas įsikūręs Dubysos dešiniajame krante. Prie Maironių į Dubysą įteka nedidelis 7,6 km ilgio Saldaus upelis.

Maironiai priklauso Lolių seniūnijai, miestelyje veikia pagrindinė mokykla, išaugusi iš 1920 m. įkurtos pradinės mokyklos, biblioteka.

Tytuvėnai

Lankytinos vietos: Angelų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir vienuolyno ansamblis su kluatru, Kristaus laiptų koplyčia, paminklas poetui prel. Jonui Mačiuliui-Maironiui (skulptorius D. Lukoševičius) bažnyčios skverelyje, paminklinis akmuo 1863 m. sukilimo dalyviams, Kristaus Gelbėtojo (Riomerių) koplyčia – mauzoliejus kapinėse, Miško muziejus, Bridvaišio, Kudinų (Šiaulės) piliakalniai.

Žymūs žmonės: netoli Tytuvėnų (Morkių km.) gimė vienas iš 1863 m. sukilimo vadų kun. Antanas Mackevičius (1828 – 1863), poetas Antanas Rimvydis (1905 – 1994), dailininkė Sofija Riomerienė (1885 – 1972), klebonavo kun. Ričardas Mikutavičius (1935 – 1998).

Tytuvėnai įsikūrę prie kelio Tauragė – Radviliškis atkarpoje tarp Kelmės ir Šiluvos, vaizdingoje Žemaitijos plynaukštėje, tarp ežerų – Giliaus, Bridvainio ir Epušio, prie Tytavos upelio, Kelmės rajone.

Ankstyviausios žinios apie Tytuvėnus siekia XIV a. Žymus XV a. Vakarų Europos mokslininkas, kartografas N. Kuzietis savo sudarytame Vidurio Europos žemėlapyje pažymėjo ir

Tytuvėnus (Tai seniausias žemėlapis, kuriame pavaizduota Lietuva). XVI a. pradžioje Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras padovanojo Tytuvėnų žemes buvusio Vilniaus vaivados Alekno Sudimantaičio dukteriai Jadvygai. 1609 m. Tytuvėnus įsigijo A.Valavičius.⁸⁶ Tytuvėnų dvarą taip pat valdė Radvilos, Burbos, Riomeriai.

Tytuvėnai ypač ėmė plėtotis, kai didikų Valavičių 1614 m. pakviesti, miestelyje įsikūrė vienuoliai bernardinai. 1614 m. gegužės 1 d. Andriejus Valavičius Tryškiuose pasirašė aktą apie ketinimą finansuoti bernardinų vienuolyno statybą. Bažnyčioje buvo numatytas ir šeimos mauzoliejus. Iki XVII a. bažnyčios – mauzoliejai LDK buvo beveik nežinomi. Tačiau Andriejus Valavičius netikėtai 1614 m. rugsėjo 7 d. mirė.⁸⁷ Po A.Valavičiaus mirties Tytuvėnus paveldėjo trys jo broliai – Jeronimas, Paulius ir Eustachijus. Daugiausiai Tytuvėnais rūpinosi Žemaičių seniūnas J. Valavičius. Pirmieji vienuoliai, atvykę 1614 m., greičiausiai gyveno Valavičių dvare. Vienuolyno statybos darbai prasidėjo 1619 m. Statybų vadovas buvo Tomas Kasparas, kuriam už darbą buvo išsipareigota sumokėti 8000 auksinų.⁸⁸ Dosnių fundatorių Valavičių pavyzdžių sekė ir kiti bajorai, kurių dauguma giminystės ryšiais buvo susiję su Valavičiais ar bernardinais. 1635 m. lapkričio 1 d. Žemaičių vyskupas J.Tiškevičius pašventino mūrinę baroko stiliaus Švč. Mergelės Marijos angelų karalienės bažnyčią, aplink kurią išaugo vienuolynas. Vienas įdomesnių objektų bažnyčioje – išlikęs A.Valavičiaus antkapis. Pirmą kartą antkapis paminėtas 1629 m.⁸⁹ Andriejaus Valavičiaus antkapis dekoruotas iš smiltainio iškalto skulptūriniu didiko atvaizdu bei jo ir jo žmonos Kotrynos Goslavskos šventųjų globėjų statulėlėmis. Manoma, kad paminklas nebaigtas, nes neturi viršutinės dalies ir epitafijos. Kuriamas paminklas buvo flamandų kilmės žinomo skulptoriaus W. van den Blocke's dirbtuvėje Gdanske.⁹⁰

Rytinėje vienuolyno pusėje buvo pastatytas ūkinis sektorius, toliau – bernardinų daržai, o iš Vilniaus atsikėlęs kunigas pranciškonas S. Očko įveisė didžiulį vaismedžių sodą.⁹¹

Bernardinų vienuolynas tapo Tytuvėnų gyvenvietės kompoziciniu centru, o vienuolių dvasinė, kultūrinė ir ūkinė veikla suformavo čia stiprų traukos centrą.

Per XVII – XVIII a. pradžios karus nukentėjusi bažnyčia ir vienuolynas, kraštui atsigavus, pradėti rekonstruoti. 1736 m. vienuolyne įkurtas noviciatas – pasirengimo tapti vienuoliais institucija. 1764 – 1770 m. iškilo noviciato pastatas, darniai įkomponuotas į visą vienuolyno ansamblį. (1887 m. caro valdžia pastatą nugriovė). Vienuolyno pastatas - puikus vėlyvojo renesanso architektūros pavyzdys Lietuvoje. Įkūrus noviciatą, gerokai išaugo Tytuvėnų vienuolyno bibliotekos rinkiniai. XVIII - XIX a. pradžioje vienuolyno bibliotekoje buvo apie 2000 knygų. Tai buvo solidžiausia vienuolyno biblioteka visoje Žemaitijoje. Vienuolis Antanas Burnickis, daugiau kaip metus praleidęs Jeruzalėje bei iš ten parsivežęs šventos žemės, 1769 m. paskirtas Tytuvėnų vienuolyno gvardijonu, pasiūlė čia įsteigti Kristaus kančios kelio stotis. Tam

tikslui buvo pastatytas kluatras – uždaras šventorius su procesijų koridoriumi. Jame 1771 – 1780 m. buvo įrengta 39 stočių Kryžiaus kelio galerija. Šventoriaus centre iškilo Kristaus laiptų koplyčia su Nukryžiuotojo Jėzaus Kristaus altoriumi. 25 stotys Kryžiaus kelio sudaro ant sauso tinko nutapyti paveikslai, 14 – nulipdytos iš gipso. Tapytos kryžiaus kelio stotys atspindi Kristaus suėmimo kelią, o lipdytos stotys – Kristaus kryžiaus kelią, nueitą nuo Piloto rūmų iki mirties vietos – Golgotos. Maldininkai, norėdami apeiti Kryžiaus kelią, arkadiniame kieme turi apeiti du ratus – pirma Kristaus suėmimo kelio ratą, paskui – Kristaus kryžiaus kelio ratą. Stotys išdėstytos taip, kad piligrimai, įeidami pro vartus, susitapatintų su Jėzumi, žengiančiu į Jeruzalę ir eitų drauge su juo. 1789 m. bažnyčios rekonstrukcija buvo baigta. Šventovė – trinavė, bazilikinio tūrio, su itin ilga didele centrinės navos aukščio ir pločio presbiterija, užsibaigiančia trisiene apside. Presbiterija, kurioje buvo įrengtas vienuolių choras (vienuolių maldos vieta), yra dviejų aukštų: į antrą aukštą patenkama iš vienuolyno antro aukšto arba įvijais laiptais iš pirmo presbiterijos aukšto. Tokia erdvi dviaukštė presbiterija – Lietuvoje retas dalykas. Vienuolių choras antrame aukšte taip pat sujungtas su pirmame aukšte įrengta zakristija, kurios skliauto nerviūros kuria žvaigždinio skliauto iliuziją. Bažnyčios architektūroje matosi gotikos, manierizmo ir baroko stilių elementai. Bažnyčios interjerą puošia didingas vėlyvojo baroko ir rokoko stiliaus devynių altorių, sakyklos ir krikštyklos ansamblis. Jį kūrė trys meistrai, iš jų žinomi du: buvęs jėzuitas T. Podhaiskis ir J. Mažeika. Išraiškingą didįjį altorių sudaro mensa su puošniu koplytėlės tipo tabernakuliu ir dvisparnis retabulas. Pirmojo altoriaus tarpsnio centre įkomponuotas stebuklais garsėjantis Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas. Manoma, kad paveikslas nutapytas nežinomo dailininko Vilniuje XVII a. pradžioje, vyskupo Eustachijaus Valavičiaus užsakymu ir į didįjį altorių įkeltas, statant šią šventovę 1620 – 1629 m. Tai kiek modifikuotas Hodegetria ikonografinio tipo Švč. M. Marijos atvaizdas. Kūdikis vaizduojamas pasisukęs į Motiną, dešinę ranką ištiesęs laimina, o kairėje rankoje, prispaustoje prie kūno, laiko Evangeliją. Motina ir Kūdikis spinduliuoja ramybę, giedrą nuotaiką ir švelnumą. Antrajame tarpsnyje – Švenčiausioji Trejybė: centre – Kryžius su Nukryžiuotojo skulptūra, virš jos – balandis, simbolizuojantis Šventąją Dvasią ir Dievas Tėvas.⁹² Vienas iš išskirtiniausių paveikslų yra „Šv. Pranciškaus genealoginis medis“, datuojamas XVIII a. pirmąja puse, kuriame tarp medžių šakelių nutapyti 52 šv. Pranciškaus protėviai⁹³. Bažnyčios centrinės navos sienas puošia dailininko Petro Rozelino 1796 – 1801 m. sukurtos 6 darbų ciklas: „Jėzaus gimimas“, „Vakarienė fariziejaus Simono namuose“, „Šv. Stepono mirtis“, „Piemenėlių pagarbinimas“, „Kristus laimina vaikus“, „Kristus gydo ligonius“. To paties dailininko yra ir didingas paveikslas „Šv. Pranciškaus išaukštinimas“, kuris įkomponuotas aukštai, ant presbiterijos sienos, pro didžiojo altoriaus antrojo tarpsnio ažiūrą matomas iš bažnyčios centrinės navos, prasmingai papildė altoriaus ikonografiją.⁹⁴

1789 m. liepos 7 d. Tytuvėnų gvardijono J.Fanickio rūpesčiu už geradarių suaukotas lėšas buvo pastatyti barokiniai 25 balsų vargonai, kurie daryti Vilniaus vargonų meistro M. Jansono.⁹⁵

Senieji Tytuvėnų varpai neišliko, tačiau išlikęs 1814 m. Vengrove, A. Vlodkauskio dirbtuvėse išlietas varpas puikiai nusako visų bažnyčių varpų paskirtį: „Šloviniu tikrąjį Dievą. Šaukiu liaudį, suburiu dvasininkus. Apraudu mirusiuosius. Marą nuginu, šventes puošu“.⁹⁶

Tytuvėnų gyventojai aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime. Tytuvėnų apylinkėse sukilėliai trys kartus susirėmė su rusų kariuomene. Iš Tytuvėnų parapijos buvo kilęs ir vienas žymiausių 1863 m. sukilimo vadų kun. A.Mackevičius. 1864 m. caro valdžia, apkaltinusi vienuolius sukilimo rėmimu, vienuolyną uždarė,⁹⁷ gvardijoną A.Petravičių areštavo ir ištremė į Sibirą, turtingą vienuolyno biblioteką išvežė. 1868 m. buvo nuspręsta bažnyčią ir vienuolyną atiduoti stačiatikiams. Vyskupo M. Valančiaus (1801 -1875) ir Lietuvos didikų pastangų dėka, Tytuvėnų bažnyčią pavyko išgelbėti. Dalis vienuolyno pastatų atiteko parapijai, o dalis stovėjo tušti ir rusų valdžios įsakymu 1887 m. buvo nugriauti, tarp jų noviciatas, vandens malūnas, užtvanka, todėl išdžiūvo klestėję vienuolyno daržai, sunyko didžiulis vaismedžių sodas.

Tarpukariu, XX a. trečiajame-ketvirtajame dešimtmetyje, miestelis išaugo, jame gyveno apie 1300 gyventojų, buvo savivaldybė, paštas, pradžios mokykla, policijos nuovada, savanorių ugniagesių draugija, miškų urėdija, girininkija, smulkaus kredito bankelis, veikė žemės ūkio kooperatyvas, lentpjūvė, malūnas, elektros jėgainė, koklių gamykla, vilnų karšykla, amatininkų dirbtuvės, kelios parduotuvės, vaistinė. Miestelio ir apylinkių gyventojus gydė bendrosios praktikos gydytojai, dantistai, akušerė, veterinarijos felčeris. Kultūrinę veiklą plėtojo pavasarininkų ir šaulių organizacijos. XX a. trečiajame – ketvirtajame dešimtmetyje Tytuvėnai ėmė garsėti kaip vasarvietė. XX amžiaus pradžioje Tytuvėnų dvaro ir dalies miestelio šeiminingais tapo šviesūs ir talentingi žmonės - dailininkė Sofija ir ekonomistas Eugenijus Romeriai. Iki lemtingųjų 1941 metų birželio mėn. čia buvo laimingi šios šeimos namai, kuriuose prabėgo brandūs dailininkės Sofijos kūrybos metai, užaugo 5 vaikai. Gyvenamasis namas buvo pastatytas iš maumedžio rąstų, dengtas medžio gontais. Dvare buvo vandens malūnas, lentpjūvė, audimo įmonėlė, šiltadaržiai, vaisių džiovykla, kalvė. Tai buvo ne tik pavyzdinčiai tvarkomas ūkis, bet ir žymi vieta, kuri traukė kultūros ir meno žmones. Dvare svečiuodavosi Maironis. Čia jis praleido ir paskutinę savo gyvenimo vasarą. Dailininkei Sofijai Riomerienei, tapiusiai jo portretą, Maironis dedikavo šias eilutes:

*Išliksiu aš gyvas paveiksle tame
Net tuomet, kai kūnas užbertas žeme,
Ilsėsis, klajones užbaigęs visas!..
Išliksiu ne vienas, išliksi vardu:
Kuri sumaningai pirštelių raštu
Nemirštamais atvaizdais dėjai varsas.*

Sovietmečiu vienuolyno ansamblyje buvo įsikūrusios įvairios įstaigos, nuo 1959 m. veikė Žemės ūkio technikumai, buvo Tytuvėnų vidurinės mokyklos bendrabutis. 1961 – 1973 m. pastatas buvo remontuojamas ir restauruojamas: tvirtinami pamatai, skliautai, keičiamos stogo konstrukcijos ir danga, perdažomi pastatai. 1973 m. konsultuojant menotyrininkui Vladiui Drėmai, pagal architektės Darijos Zaleckienės ir inžinieriaus Napoleono Kitkausko projektą buvo restauruota bažnyčia ir galerija.⁹⁸

Iš Tytuvėnų į Šiluvą sovietmečiu Eucharistijos bičiuliai paskutinį rugpjūčio sekmadienį organizuodavo piligriminį žygį, nors sovietiniai pareigūnai visaip stengėsi trukdyti, persekiojo, terorizavo jos dalyvius.

Nuo 1993 m., paskutinį rugpjūčio sekmadienį vyksta piligriminė eisena su Fatimos Dievo Motinos statula iš Tytuvėnų į Šiluvą, kurioje dalyvauja ir tarptautinės katalikiškos Tradicijų šeimos ir nuosavybės gynimo organizacijos (TEP) nariai iš įvairių šalių.⁹⁹

1995 m. Tytuvėnų skverelyje buvo pastatytas tautos atgimimo dainiaus poeto prelato J.Mačiulio-Maironio (1862 – 1932) biustas, bažnyčios šventoriuje – paminklas genocido aukoms atminti. Nuo 2004 m. kasmet vyksta Tytuvėnų meno festivalis. Bernardinų ansamblis yra vienas vertingiausių XVII – XVIII a. sakralinės architektūros ansamblių Lietuvoje ir visoje Šiaurės Rytų Europoje. Jame 2011 m. buvo atidarytas Šiaulių vyskupijos sakralinio meno muziejus ir Šiaulių vyskupijos piligrimų centras. Deja, baigiantis restauracijos darbams, 2012 m. muziejuje kilo gaisras, smarkiai nuniokojęs bebaigiamą atstatyti vienuolyno ansamblių.

Tytuvėnai – seniūnijos centras, veikia regioninio parko direkcija, miškų urėdija, kultūros centras, piligrimų centras, Kelmės profesinio rengimo centro Tytuvėnų skyrius, jaunimo mokykla, gimnazija, ambulatorija, palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninė, parduotuvės, durpių įmonė, kavinė ir kt.

Maironių (Jukniškių) koplyčia

Jukniškių kaime, prie Dubysos, dešiniajame krante yra šaltinėlis, kurio vandenį žmonės laiko turinčiu gydomosios galios. Prie šio šaltinio yra pastatyta nedidelė raudonų plytų koplyčia, kurios altoriuje yra Švč. M. Marijos su Kūdikiu statula. Joje yra akmuo su vaikiška pėdute. Po koplytėle stūkso didelis akmuo, ant kurio yra išpaustos žymės, kurios, pasak senų žmonių, esančios, vaiko pėda, lazda ir kelis.¹⁰⁰ Apytiksliai XVIII a. pab. – XIX a. pr. vietos gyventojas Žilinskas rado šį akmenį ir ant jo pastatė mažą 1, 5 m. aukščio koplytėlę su Švč. M. Marijos statulėle, o šalia - kryžių.

Kalbama, kad pastatyti koplytėlę Žilinską paskatino regėjimas. Jam pasirodžiusi Švč. Mergelė Marija liepusi toje vietoje pastatyti koplytėlę. Žilinskas iki pat savo žemiškojo gyvenimo pabaigos prižiūrėjo koplytėlę ir stebuklingą šaltinį. Po Žilinsko mirties ant akmens buvo pastatyta kita, didesnė, bent keturis žmones sutalpinanti medinė koplytėlė. Ją pastatė Jautakis, gyvenęs Pavengrio kaime Tytuvėnų valsčiuje. Jautakis buvo paralyžiuotas, bet apsižadėjęs pastatyti koplytėlę ir išgijęs. Jautakio statytą koplytėlę pašventino Saudininkų klebonas kun. P. Vaškevičius. Toje koplytėlėje buvo Švč. M. Marijos statula ir akmuo su išpaustais ženklais. Aplink koplytėlę žmonės eidavo keliais ir meldavosi, o netoliese esančio šaltinio vanduo daug ką pagydė. Prieš I pasaulinį karą į koplytėlę pasimelsti ir reikalingų malonių paprašyti ateidavo žmonės, gyvenę net už 100 km. Aplinkinių senoliai pasakoja, kad iš savo tėvų ir senelių girdėję pasakojimą apie Saudininkų dvaro savininkės O. Chruščiovienės urėdą, kuriam atsibodę aplink šventą akmenį besidriekiančios maldininkų voros, todėl neapsikentęs išvaikė juos, dar pasiėpdamas „verčiau apie jo daržinę keliais eitu, o ne čia šliaužiotu“. Begrižtantį į dvarą urėdą paralyžiavo, sutraukė į kamuolį - nubaudė Dievas už piktžodžiavimą, šventos vietos paniekinimą. Kai nepadėjo jokie daktarai, nei gydymas, urėdas prašęs nuvežti jį prie to akmens - šliaužė keliais iš paskutiniųjų ir pasveiko. O dvarininkė buvo davusi įžadą - jei urėdas pagytu, toje vietoje pastatyti mūrinę koplyčią. Pažadą tesėjo, - davė geriausių raudonų plytų, siuntė vyrus mūryti. Aplink koplyčią statomi kryžiai, padėka už įvykusius stebuklingus pagijimus, sugražintą sveikatą. Ir šaltinio vandens pasisemti sustoja ne vienas pakeleivis. Anksčiau kelias buvo kiek kitoje vietoje. Bet sovietiniais laikais pradėjus tiesti plentą iš Kelmės į Tytuvėnus, koplyčią norėta nuversti, atseit, trukdė darbams. Sklido kalbos, kad plentas turėjo būti būtent toje vietoje, kur stovi koplyčia. Vis dėlto koplyčios nenugriovė. Gal valdžia išsigando Dievo bausmės, o gal žmonių reakcijos? Tačiau kelią nutiesė visai šalia koplyčios, supildami aukštą pylimą, per kurį beveik nesimato koplytėlės. Koplyčios viduje yra altorius su Švč. M. Marijos statula. Netoli altoriaus matyti įmūrytas garsusis akmuo su žymėmis. Saudininkų koplytėlę aptarnauja Maironių parapijos kunigai. Šiltuoju metų laiku kiekvieno mėnesio 13 dieną 14 val. kunigai čia aukoja Šv. Mišias, į kurias susirenka ne tik vietiniai gyventojai, bet svečiai ir iš Šiaulių, Kauno, Raseinių ir kt.

Pagryžuvys

Lankytinos vietos: Pagryžuvio dvaras ir parkas.

Žymūs žmonės, susiję su Pagryžuviu: dailininkas ir architektas Fulgentas Rimgaila (1805 – 1870), dailininkai Alfredas (1832 – 1897) ir Edvardas Jonas (1806 – 1878) Riomeriai, prof. kun. Paulius Rabikauskas SJ (1920 – 1998), prof. kun. akademikas Antanas Liuima SJ (1910 – 2000), kun. Pranciškus Masilionis SJ (1902 – 1980), sovietmečių slapta įsteigęs Eucharistinio Jėzaus seserų kongregaciją ir suorganizavęs Eucharistijos bičiulius.

Pagryžuvys įsikūręs prie Gryžuvos upės, kairiojo Dubysos intako, prie kelio Tytuvėnai – Kelmė, 4 km. Tytuvėnų. Kairiajame Gryžuvos upės krante yra piliakalnis, o dešiniajame krante ant aukštos kalvos, landšaftinio parko apsuptas stovi Pagryžuvio dvaras. Dvaras istoriniuose šaltiniuose minimas jau XVI a. Pagryžuvio dvarą valdė Šemetos, Pšečiševskiai, Riomeriai. J. Pšečiševskis su žmona C. Burbaite 1856 m., pasikvietę garsų žemaičių kilmės architektą F. Rimgailą, užsakė jam suprojektuoti rūmus ir parką. Deja, po 1863 – 1864 m. sukilimo J. Pšečiševskis buvo priverstas dvarą parduoti rusų kilmės bajorui A. Hristianovičiui, kuris dvaru nesirūpino. Tačiau dvarą šeima netrukus susigrąžino: jį nupirko J. Pšečiševskio žentas, dukters Celinos (1847 – 1916) vyras I. Riomeris (1843 – 1910), kuris restauravo rūmus, ūkinius pastatus, atnaujino parką.

Dvaras smarkiai nukentėjo 1915 m., pirmojo pasaulinio karo metu, kai kariškiai nusiaubė rūmus, išgrobstė sukauptas vertybes. Lietuvos valstybei vykdant 1922 m. žemės reformą, sekvestavus didesnę dalį dvaro žemių, ūkis įklimpo į skolas, todėl Riomeriai buvo priversti rūmus parduoti Komarams. 1929 m. Komarai pasiūlė jėzuitams šį dvarą išmainyti į jų valdomą Buktininkų dvarelį. Atvykę čia jėzuitai rado dvarą labai apleistą. Tačiau pragmatiškieji jėzuitai atrado Pagryžuvyje ir daug gerų dalykų: derlingos žemės, pušynai, geras oras, iki Šiluvos šventovės – tik 13 km, geras susisiekimas su dideliais miestais, nes Tytuvėnų geležinkelio stotis - vos už 2 km nuo Pagryžuvio. Pradinis darbų etapas baigtas 1929 m. rugsėjo pradžioje, kai buvo atidarytas naujokynas su 6 naujokais klierikais (tarp jų buvo 1 kunigas), 4 broliais naujokais ir 6 postulантаis, tačiau „viskas atrodė dar skurdžiai ir vargingai“, sklandė net naujoko Balio Laukaičio sukurta ironiška dainelė: „aukšti mūrai, baltos sienos, o tuos mūruos skylės vienos“. Jėzuitai rūpinosi, kad ugdymo lygis būtų aukštas, pradėta kaupti edukacijai reikalinga literatūra. Daug finansiškai padėjo Vokietijos ir Olandijos jėzuitai. Iš vokiečių brolių perimta racionali ir efektyvi ūkio tvarkymo ir darbų organizavimo sistema, leido apleistą Pagryžuvio dvarą paversti klestinčiu ūkiu su dideliu vaismedžių sodu. 1933 m. architektas V. Kopylovas parengė detalų rūmų remonto projektą. Darbai prasidėjo 1934 m. Buvo pristatytas trečias rūmų aukštas, rūmai uždengti vientisu skardiniu stogu, įrengta centrinė šildymo sistema. 1936 m. pagal to paties architekto V. Kopylovo projektą buvo

suremontuota koplyčia. Šiltoje koplyčioje sekmadieniais į šv. Mišias susirinkdavo net iki 500 žmonių iš aplinkinių vietovių. 1938 m. parke buvo pasodino net 10 tūkstančių liepaičių. Remonto ir statybos darbai dvare ir dvaro teritorijoje tęsėsi iki pat 1940 m., iki sovietų okupacijos. 1938 m. į Pagryžuvio naujokyną atvyko studijuoti Paulius Rabikauskas (1920 – 1998), vėliau žinomas visoje Europoje teologas ir Bažnyčios istorikas, Popiežiaus Grigaliaus universiteto Romoje profesorius, vicerektorius, istorijos fakulteto dekanas. 1940 m., sovietams okupavus Lietuvą, Pagryžuvys buvo iš jėzuitų atimtas. 1941 m. vasarą, prasidėjus Vokietijos – Sovietų Sąjungos karui, jėzuitai grįžo į Pagryžuvį. 1944 m., artėjant frontui, visi Pagryžuvio jėzuitų namų jaunieji scholastai buvo išsiųsti į Vakarus, kur jie tęsė studijas. 1948 m. sovietų valdžia jėzuitų vienuolyną uždarė.¹⁰¹ Dvare 1949 m. buvo įkurtas Kelmės ligoninės padalinys, vėliau (1951 – 2005) – įsteigta ligoninė, sergantiems plaučių tuberkulioze.¹⁰² 2006 m. rūmuose įsteigtas Aukštelkės pensionato filialas. Sunyko dvaro parkas, pasikeitė visa dvaro ansamblio išraiška. Tačiau ir šiandien dar jaučiami ir matomi Pagryžuvyje palikti Lietuvos jėzuitų pėdsakai, kurie savo tikėjimo kelio ieškojo šiame jaukiame, mokslo šviesą skleidusiame Žemaitijos kampelyje.

Kelmė

Lankytinos vietos: Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, Kelmės dvaras – muziejus, reformatų bažnyčia.

Žymūs žmonės: 1831 m. sukilimo dalyvis Julius Gruževskis (1808 – 1865), Šaulių sąjungos įkūrėjas, rašytojas Vladas Putvinskis (1873 – 1929), rašytojas Bronius Laucevičius-Vargšas (1884 – 1916), tapytojas Algimantas Švėgžda (1941 – 1996), prozininkas, scenaristas Icchokas Meras (g.1934), režisierius Rimas Tuminas (g.1952), politikas Kęstutis Masiulis (g.1957).

Kelmė – miestas prie kelio Ryga – Karaliaučius, tarp Šiaulių ir Kryžkalnio, Žemaičių aukštumoje, prie Kražantės ir Vilbėno upių. Žmonės čia gyveno dar prieš Kristų. XIII a. Kelmėje stovėjo pilis, kuri Ordino kronikoje 1294 m. minima Kymel vardu ir siejama su kelmyne, kelmuota vieta. Miestas augo prie istorinio „Via Hanza“ kelio Berlynas - Sankt Peterburgas.

Kelmės svarbą ir reikšmę viduramžiais rodo ir tas faktas, kad Žemaičių krikšto metu, apie 1416 m. Vytautas Didysis čia pastatė vieną iš pirmųjų sakralinių pastatų Žemaitijoje - Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų medinę bažnyčią ir jos išlaikymui skyrė 24 valakų žemės fundaciją. 1484 m. buvo pastatyta antroji bažnyčia. XVI a. antroje pusėje Kelmėje sparčiai plito kalvinizmas. Varnių kanauninko M. Strijkovskio proteguojamas 1581 m. į Kelmę atsikėlė naujas klebonas B. Konarskis. Tačiau apie 1590 m. susipykęs su vyskupu M. Giedraičiu, pagrasinusi jam ekskomunika, metė kunigystę ir perėjo į protestantizmą, katalikų bažnyčią uždarė. 1591 m. Kelmės dvarą iš buvusio savininko B. Solomereckio (reformacijos šalininko) nupirko aktyvus ir įtakingas reformatas J. Gruževskis. 1596 m. katalikų bažnyčią su visu turtu perėmė ir joje melstis pradėjo kalvinai, įkūrę Kelmėje pirmąją Žemaitijoje reformatų bendruomenę. Žemaičių vyskupijos kapitulos kan. J. Kazakevičius 1606 m. kreipėsi į teismą Raseiniuose, reikalaudamas iš protestantų sugrąžinti katalikams bažnyčią ir jos turėtą turtą. Pirmoji teismo instancija atmetė Žemaičių vyskupijos pateiktą ieškinį, tačiau Aukščiausiasis Lietuvos teismas Vilniuje 1608 m. įpareigojo kalvinus sugrąžinti bažnyčią ir žemę katalikams, kurią katalikai 1609 m. iš kalvinų ir atsiėmė. Tai buvo pirmoji Žemaičių vyskupijoje iš protestantų atgauta bažnyčia. Jos klebonu buvo paskirtas kan. J. Kazakevičius. Medinės Kelmės bažnyčios nekartą buvo perstatytos. 1806 m. prie bažnyčios minima ir mokykla, kurią išlaikė mokinių tėvai.¹⁰³

XIX -XX a. Kelmės ir jos apylinkių žmonės aktyviai dalyvavo laisvės kovose prieš rusų okupaciją. Kelmė – vieta, kurioje pirmiausiai Lietuvoje buvo iškelta 1831 m. sukilimo vėliava. Kovo 23 d. Raseinių apskrities slapto sukilėlio komiteto nariui J. Gruževskiui pavedus, apskrities matininkas K. Jautokas sukviėtė į Kelmės dvarą apylinkės dvarininkus, bajorus, miestelėnus ir paskelbė apskrities komiteto nutarimą - pradėti sukilimą. J. Gruževskis suorganizavo sukilėlių dalinius, už savo lėšas sudarė ulonų pulką ir kartu su kitais vadais kovo 26 d. išvijo rusus ir užėmė ne tik Kelmę, bet ir apskrities centrą Raseinius. 1863 m. birželio 20 d. įvyko sukilėlių, vadovaujamų Šimkevičiaus, susidūrimas su rusų daliniu. O 1908 m. Kaune buvo teisiama 16 Kelmės gyventojų, dalyvavusių 1905 m. revoliucijoje ir lietuvių tautiniame sąjūdyje, iš jų – du nuteisti, kiti išteisinti.¹⁰⁴

Kadangi Kelmė stovėjo prie prekybos kelio, tai XIX a. ir XX a. pradžioje daugiau kaip pusė jos gyventojų buvo žydų tautybės. Kelmė ypač suklestėjo 1836–1858 m., kai per miestelį buvo nutiestas plentas iš Rygos į Tilžę. XX a. pradžioje Kelmėje gyveno apie 4500 gyventojų. 1901 m. medinė Kelmės bažnyčia buvo nugriauta. Dabartinė neogotikinė raudonų plytų bažnyčia buvo pradėta statyti 1902 m. Pamaldos laikinai buvo perkeltos į Verpenos koplyčią. 1908 m. bažnyčią konsekrovo Žemaičių vyskupas P. Karevičius. Bažnyčia pastatyta pagal Stokholmo

aukštosios architektūros mokyklos auklėtinio C. E. Strandmano projektą, o darbus prižiūrėjo architektas N. Andrejevas. Bažnyčios bokštas aukštas, iš toli matomas, suskaidytas į keturis tarpsnius, apačioje bokštas turi kampinius piliastus, panašius į kontraforsus. Bokšto angos įvairaus dydžio ir formos, su dideliu langu, primenančiu rozetę, virš portalo. Bokšto stogą supa pinakliai ir trikampiai frontonėliai su nišomis. Bažnyčia – kryžminio plano, su aukštais transeptais, žemesnių šoninių navų sienos sustiprintos trijų pakopų kontraforsais, langai nežymiai smailėjantys, su trisiene aukšta apside, su prie jos prigludusiomis žemomis zakristijomis. Interjeras vientisas, papuoštas piliastrais su suktais kaniliūrais, smailiomis arkomis, nišomis, frizais. Vidinės bažnyčios sienos tinkuotos. Prie negotikinės erdvės buvo taikyta ir visa įranga – istoristinis trijų altorių kompleksas ir bažnytiniai baldai. Didysis altorius buvo pargabentas iš Prancūzijos. Šoniniai altoriai ir sakykla gaminti Latvijoje. Kairiajam Švč. Jėzaus Širdies altoriui titulinį paveikslą ir antrojo tarpsnio šv. Pranciškaus paveikslą 1926 m. nutapė dailininkė S. Dembovskytė-Riomerienė. Tai puikios, saikingai dekoratyvios neklasicistinės stilistikos vienafigūrės kompozicijos. Dešiniojo altoriaus realistinį šv. Jurgio paveikslą nutapė dailininkas Z. Petravičius. Prie neogotikinio komplekso puikiai dera puošni negotikinė sakykla ir Latvijos meistro E. Martino firmos vargonai. Bažnyčioje kabo dailininko A. Valeškos apie 1930 m. nutapytas neotradicionalistinės stilistikos paveikslas „Vytautas priima Kelmės bažnyčios projektą“. Bažnyčioje saugomas žalvarinis XV a. greičiausiai Prūsijoje lietas varpas, XIX a. Nukryžiuotojo skulptūra ir 1844 m. šilkinis arnotas su įsiūta kontušo juosta.¹⁰⁵

Kelmė spačiai vystėsi 1918 m. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę. 1921 m. Kelmėje buvo atidaryta progimnazija, išaugusi į gimnaziją. 1930 m. buvo atidaryta Kelmės pieninė, linų fabrikas. 1936 m. įkurtas Kelmės V. Putvinskio muziejus, 1937 m. įsteigta viešoji valstybinė biblioteka. Kelmė stipriai nukentėjo per II pasaulinį karą, kai buvo sunaikinta apie 80 procentų miestelio pastatų. Nepaisant didelių netekčių Kelmės ir jos apylinkių žmonės aktyviai priešinosi sovietinei okupacijai, rėmė pasipriešinimo sąjūdį. 1945 m. liepos 19 d. Kelmės valsčiaus Virtukų miške įvyko Lietuvos partizanų Žebenkšties rinktinės (54 žmonių) kautynės su NKVD kariniu daliniu, apylinkėse veikė Kęstučio apygardos Birutės rinktinės, Jūros srities partizanai.

Kelmės dekanato kunigų pasipriešinimą prieš sovietų valdžios pastangas visiškai izoliuoti Bažnyčią, atsispindi Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos 18 numeryje paskelbta informacija, kad „1975 m. kovo 10 d. Kelmės rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas sukvieta į rajoną visus apylinkės klebonus ir bažnytinių komitetų pirmininkus. Jie buvo išbarti, kodėl remontuoja savo bažnyčias be leidimo, taip pat mirusieji palydimi į kapines su religiniais ženklais – vėliavomis ir kryžiais. Šaukėnų klebonas priminė, kad taip buvo draudžiama tik prie caro. „Ir dabar kaip prie caro!“ – sušuko įsikarščiaęs pavaduotojas“.¹⁰⁶

Kelmėje gyvena apie 11 tūkstančių gyventojų, mieste yra Jono Graičiūno gimnazija, Aukuro vidurinė mokykla, specialioji mokykla, meno, sporto mokyklos, darželiai, versle dominuoja vidutinės ir smulkios įmonės. Daug dėmesio skiriama etninės kultūros puoselėjimui. Yra Žemaitės viešoji biblioteka, Kelmės krašto muziejus, Kelmės mažasis teatras, kultūros centras. Kelmės kultūros centro Jaunimo folkloro skyrius kasmet organizuoja Žemaičių etninio muzikavimo ir liaudies amatų vasaros kursus. Kelmėje vyksta akmentašių simpoziumai, kurių metu pagamintos skulptūros kaskart vis naujai papuošia miestą.

Kelmės dvaras

XV a. istoriniuose šaltiniuose minimas didelis Kelmės dvaras, priklausęs Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. XV a. pab. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras atidavė Kelmės dvarą Jonui Kantautui, paskui dvaras atiteko Bartoševičiams, Hlebavičiams, Solomereckiams. 1591

m. dvarą iš B. Solomereckio nupirko J. Gruževskis. Kadangi J. Gruževskis buvo reformatas, todėl kartu su motina S. Gruževska 1610 m. įpareigojo visus Kelmės miestiečius ir valstiečius dalyvauti protestantų pamaldose, leisti vaikus į protestantišką mokyklą. Nevykdantys šio potvarkio buvo baudžiami pinigėmis ir fizinėmis bausmėmis, prirakinat prie bažnyčios sienos. 1615 m. Gruževskiai Kelmėje pastatė kalvinams mūrinę bažnyčią, kleboniją (sudegė – 1751 m.) ir mokyklą. Bažnyčios ir kunigo išlaikymui J. Gruževskis iš savo dvaro užrašė nemažą fondaciją. 1701 m. Šiaurės karo metu Kelmės dvare buvo apsistojęs Švedijos karalius Karolis XII. Apie 1780 m. ant užtvėnto

Vilbėno upelio kranto pastatyti dabartiniai dvaro rūmai. Rūmai turi baroko bruožų, tačiau artimi ir renesansiniam stiliui. Renesanso linijos ryškios ir 1668 m. statytuose dvaro vartuose. Gruževskiai garsėjo kaip kolekcininkai ir bibliofilai, jų dvare, vartuose buvo įrengta apie 5000 tomų knygų turinti biblioteka, jų tarpe ir pradėtos Londone spausdinti, bet taip dėl lėšų trūkumo nebaigtos Biblijos lietuvių kalba egzempliorius, kurį J. Gruževskis 1805 m. padovanojo Vilniaus universiteto bibliotekai. Gruževskiai turėjo gausų monetų bei medalių rinkinį. 1990 m. dvare buvo įrengtas muziejus. Įdomi ir savita, unikali yra rašytojo Karlo Majaus kūrybai ir indėniškai tematikai skirta ekspozicijos dalis.¹⁰⁷ Turistai įtraukiami į indėniškų žaidimų, viktorinų karuselę, vaišinami „irokėzų“ pyragėliais, mate su medumi, azartą sukelia šaudymas iš lankų į bizonų siluetus.

Verpena

Lankytinos vietos: Verpenos šv. Onos bažnyčia.

Verpena - nedidelė gyvenvietė, įsikūrusi netoli kelio Ryga – Kaliningradas (Karaliaučius), atkarpoje Kelmė – Šaukėnai.

Verpena pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėta XVI a., aprašant dvarą. Pirmąją koplyčią 1723 m. Verpenoje pastatė ir fundaciją paskyrė M. Šemeta. Jo fundaciją patvirtino dvarą įsigiję Valavičiai, o pirkdami 1760 m iš jų dvarą su jame buvusią koplyčią, Gruževskiai taip pat įsipareigojo, reikalui esant, remontuoti koplyčią, atnaujinti liturginius reikmenis, mokėti koplyčią aptarnaujančiam kunigui duoklę pinigais ir produktais, pastatyti špitolę. Kelmės klebono M. Mackevičiaus išrašyti kvitai patvirtina, kad Gruževskiai susitarimo laikėsi, tik neaišku, ar pastatė špitolę. 1775 m. M. Gruževskis pastatė naują medinę koplyčią, kuri tuo metu neturėjo priekinio bokšto, o virš dvišlaičio malksnomis dengto stogo kilo trys bokšteliai – kupoliukai, papuošti geležiniais kryžiais. Šventoriuje, priešais pagrindinį fasadą buvo pastatyta paprasta, ant šešių stulpų pastatyta atviro tipo varpinė. Neaišku ar koplyčia pastatyta pirmosios vietoje, ar buvo pasirinkta nauja vieta, tačiau minimi mūriniai rūšiai po naująją koplyčią leistų teigti, koplyčia buvo pastatyta senosios koplyčios vietoje. 1811 m. koplyčia buvo rekonstruota, tikėtina, kad tada buvo pristatytas bokštas rytiniame fasade.

Sovietmečiu Verpenos koplyčia buvo iš tikinčiųjų atimta ir paversta grūdų sandėliu, koplyčios interjeras išdraskytas. 1991 m. buvo bandyta koplyčią perkelti į Liaudies buities muziejų Rumšiškėse, tačiau kaimo žmonėms pasipriešinus, liko stovėti. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, koplyčia restauruota ir 1995 m. liepos 30 d. vėl pašventinta.

Nors Žemaitijoje yra gausu medinės sakralinės architektūros, jos kontekste Verpenos koplyčia išsiskiria formų paprastumu ir tūrių proporcijų darna. Koplyčios planas – siauras ilgokas stačiakampis, vakarų pusėje užsibaigiantis trisiene apside, rytų pusėje – su į priekį kiek išsikišusiu bokštu. Sienos rėstos iš tašytų eglinių ir pušinių rąstų. Visam pastatui ypatingos nuotaikos suteikia aukštas gegnių konstrukcijos, malksnomis dengtas stogas bei virš bokšto ir ant presbiterijos kraigo iškelti nedideli kupoliuko pavidalo bokšteliai. Vertikaliai lentomis apkaltas sienų plokštumas skaido proporcingo dydžio stačiakampiai langai. Pagrindinį fasadą pabrėžia ne tik bokštas, bet ir jo

priekyje vienoje ašyje įkomponuotas portalas ir virš jo prakirstas, dekoratyviniu apvadu įrėmintas pusapskritės arkos pavidalo smulkiai skaidytas langas. Fasado frontoną, kartu ir bokšto antrąjį tarpą atskiria karnizas, apkaltas lentelėmis tarsi nuožulni stoginukė, paryškinanti lakonišką fasado struktūrą. Keturšlaitis bokšto stogelis neaukštas, virš jo kyla kupoliukas su metaliniu kryžiumi. Kopyčios interjeras santūrus ir funkcionalus. Kopyčia yra vienanavė, zakristija yra už altoriaus, chorą remia šeši keturkampiai stulpai, vietoj buvusių trijų altorių šiuo metu kopyčioje yra vienas altorius su XVIII a. pabaigos Nukryžiuotojo skulptūra. Pagrindinio altoriaus Čenstachavos Šv. Dievo Motinos paveikslas neišliko, kaip neišliko ir šoniniuose altoriuose kabėję šv. Onos ir šv. Antano Paduviečio paveiksliukai bei dvi vėlyvojo baroko klausyklos.

Verpenos kopyčią aptarnavo Kelmės kunigai. XVIII a. pabaigoje šv. Mišios kopyčioje vykdavo tik kartą per tris savaites, XIX a. – kas savaitę. O ypač iškilmingai būdavo švenčiami šv. Onos atlidai. XX a. pirmame ketvirtyje, kai buvo statoma nauja Kelmės bažnyčia, į Verpenos kopyčią rinkosi Kelmės apylinkių tikintieji.¹⁰⁸

Verenoje gyvena apie 450 gyventojų, priklauso Kelmės seniūnijai, veikia medicinos punktas, pradinė mokykla 2012 m. buvo uždaryta, kadangi miestelis yra prie pat Kelmės, tai dauguma gyventojų vyksta dirbti į Kelmę.

Vaiguva

Lankytinos vietos: šv. Kono Krikštytojo bažnyčia, Pašilalės ir Kalniškių piliakalniai.

Žymūs žmonės: Vaiguvoje gimė ir gyveno agronomas ir rašytojas Stasys Steponas Hulevičius (1849 – 1923), gimė istorikas, diplomatas Alfonsas Eidintas (g. 1952)

Vaiguva – Žemaitijos miestelis, įsikūręs prie kelio Telšiai - Užventis – Kelmė, netoli Knituvos upelio. Žmonės šiose apylinkėse gyveno jau neolito ir žalvario amžiuje, tai liudija ir netoli Vaiguvos esantys Papilalės ir Kalniškių piliakalniai bei Perkūnkalnio alkakalnis. Istoriniuose šaltiniuose minimas XV a. Vaiguvos dvaras. Miestelis, dvaras ir aplinkiniai kaimai sudarė Vaiguvos seniūniją.¹⁰⁹ Vaiguvos dvare XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje gyveno rašytojas, slaptosios lietuviškos spaudos bendradarbis, agronomas Stasys Steponas Hulevičius bei jo brolis medicinos mokslų daktaras Vladislovas Hulevičius. 1908 m. švietimo draugijos "Vilniaus aušra" lėšomis Vaiguvoje buvo atidaryta biblioteka ir lietuviškų laikraščių skaitykla. 1925 m., pagal Žemės reformos įstatymą, Vaiguvos dvaras buvo išparceliuota, o jo centrą įsigijo Dievo Apvaizdos draugijos seserų vienuolynas, jame gyveno ir dirbo seselės apvaizdietės. 1948 m. sovietų valdžia vienuolyną uždarė, dvarelį nacionalizavo.¹¹⁰

Ankstyvoji Vaiguvos bažnyčios istorija nėra labai aiški ir dokumentuota šaltiniais. Dalis Vaiguvos dvaro XVI a. viduryje buvo užrašyta Kražių altarijai. Manoma, kad tada Kražių altaristas galėjo pastatyti pirmąją Vaiguvoje koplyčią, kuri tapo Kražių bažnyčios filija. XVI a. antroje pusėje Vaiguvos miestelis ir dvaras perėjo į reformatų rankas. Žemaičių vyskupo M. Geišo pastangomis Vaiguvą katalikai vėl susigrąžino.

Pirmoji bažnyčia Vaiguvoje buvo pastatyta 1719 m. 1748 m. Kražių dekanato dokumentuose bažnyčia įvardijama kaip Kražių bažnyčios filija, išsilaikanti iš Kražių altarijai užrašytos fundacijos. 1775 m. altariją perėmė kun. J. Nazabitozskis, kurio pastangų dėka Žemaičių vyskupas J. Lopacinskis 1776 m. spalio 2 d. Vaiguvos bažnytėlei suteikė parapijinės bažnyčios statusą, o jos fundacija atiteko Žemaičių kunigų seminarijai Varniuose, kuri buvo įpareigota kasmet mokėti 300 auksinų algos Vaiguvos klebonams. 1803 m. Vaiguvoje buvo pastatyta nauja bažnyčia, kurią 1804 m. vyskupas J. A. Giedraitis konsekrovo Jono Krikštytojo titulu. Bažnyčioje buvo penki altoriai, iš jų du altoriai buvo su iliuziškai ant drobės tapytais rentabulais. Tokie altoriai XVIII a. antroje pusėje – XIX a. pirmoje pusėje Žemaitijoje buvo gana populiarūs. Tačiau įdomu tai, kad šioje bažnyčioje buvo ir iliuziškai ištapyta sakykla, o tokios sakyklos bažnyčiose būdavo gana retos. 1877 m. klebono K. Žeimovičiaus rūpesčiu, remiant lėšomis Vaiguvos dvaro savininkui J. Sirevičiui, bažnyčia buvo perstatyta, praplėsta ir padidinta. Bažnyčia liko trinavė, iš kurių dominuoja centrinė, navas skiria trys poros arkomis sujungtų stulpų. XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje bažnyčioje buvo įrengti trys eklektiški altoriai. Jie paprasti, liaudiškos drožybos, su vyraujančiais neogotikiniais elementais, dera prie smailiaarkių langų ir piliastų. Netgi šventoriaus vartams suteiktos neogotikinės formos. Tuo metu buvo nutapyti ir nauji altorių paveikslai, kurie

vėliau buvo pakeisti arba pertapyti. Puošniausias yra didysis altorius, kurio centre XX a. pirmoje pusėje įstatyta – Nakaltojo Prasiidėjimo Švč. Mergelės Marijos skulptūra, viršuje, antrame tarpsnyje – Dievo Apvaizdos paveikslas. Dievo Apvaizdos paveikslas yra ir procesijų altorėlyje. Bažnyčios varpinėje kabo 1788 m. Karaliaučiuje lietas varpas, kitas - 1810 m. lietas varpas. Bažnyčioje yra vertinga XIX a. drožta Antakalnio Jėzaus Nazariečio skulptūra, taip pat XIX a. neobarokinių formų procesijų altorėliai. Taip pat bažnyčioje stovi XIX a. pirmoje pusėje sukurti devynių balsų vargonai su barokine instrumento prospekto puošyba, tikriausiai perkelti iš ankstesnės bažnyčios. Bažnyčioje kabo dailininko Z. Petravičiaus (1862 -1955) 1944 m. tapyti ir bažnyčiai dovanoti paveiksai: Švč. Trejybės virš Vilniaus katedros paveikslas, o kitas - Gailestingojo Jėzaus paveikslas, nutapytas remiantis vienuolės šv. Faustinos regėjimais, kopija. Užrašas ant Gailestingojo Jėzaus paveikslo antros pusės perteikia neramią karo ir okupacijų metų dvasią: „Jėzau, pasitikiu tavimi/ Auka dailininko Zigmo Petravičiaus/ Melskitės už Tėvyne.¹¹¹

Vaiguva – seniūnijos centras, gyvena apie 530 žmonių, yra vidurinė mokykla, biblioteka, medicinos punktas, ugniagesių komanda.

Užventis

Lankytinos vietos: šv. Marijos Magdalenos bažnyčia, Užvenčio dvaras ir dvaro svirne esantis muziejus, Užvenčio kapinės, kur palaidotas Vasario 16-ios akto signataras Jonas Smilgevičius (1870 – 1942)

Žymūs žmonės: gimė orientalistas Bronislovas Grombčevskis, Užventyje yra gyvenusios ir kūrusios rašytoja Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana (1877 – 1930) ir Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė-Žemaitė (1845 – 1921), netoli Užvenčio gimė rašytojas, žurnalistas Povilas Višinskis (1875 – 1906), kapinėse palaidotas Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras Jonas Smilgevičius (1870 – 1942), matematinės logikos Lietuvoje pradininkas Konstantinas Kazimieras Raičinskis, pirmasis Veterinarijos akademijos rektorius Stanislovas Jankauskas, JAV daugelį metų gyvenęs ir kūręs, žemaitiškai ir lietuviškai parašytas savo knygas leidęs filologas, poetas Apolinaras Petras Bagdonas.

Miestelis yra prie kelio Telšiai – Kelmė, prie Ventos upės. Archeologiniai radiniai liudija, kad žmonės čia gyveno jau neolito laikotarpiu. XV a. minimas Užvenčio dvaras, priklausęs Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. XVII a. pačioje pradžioje ar net XVI a. pabaigoje LDK iždininkas ir Užvenčio dvaro laikytojas M.Vainius pastatė pirmąją bažnyčią. 1609 m. E. Goslavskai-Vainienė bažnyčiai užrašė beneficiją, kurią ATR karalius Zigmantas Vaza patvirtino. Taip pat iš fundacijos lėšų turėjo būti išlaikomas mokytojas. Taigi, 1609 m. Užventyje buvo įsteigta parapijinė mokykla. 1637 m. senoji bažnyčia buvo iš pagrindų perstatyta ir konsekruota Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų ir šv. Mato titulu. Didžiajame altoriuje kabėjo Švč. Mergelės Marijos su Kūdikėliu Jėzumi ant rankų paveikslas. Presbiteriją nuo navos skyrė Žemaitijoje itin populiaris su Nukryžiuotojo skulptūra.¹¹²

1701 m. Užventis smarkiai nukentėjo Šiaurės karo metu, sudegė daug pastatų, tarp jų ir bažnyčia. Nauja medinė šv. Marijos Magdalenos bažnyčia buvo pastatyta 1703 m. Nuo 1746 m. Užventyje vykdavo ne tik turgūs, bet ir trys prekymečiai, kas skatino miesto augimą. Pagal 1789 m. dvaro inventorių, Užvenčio miestelio ir dvaro laikytojas Gorskis mokėjo valstybės išdui 882 auksinus ir 21 grašį kvartos mokesčio.¹¹³

1825 - 1835 m. klebonas J.TvariJonavičius geradarių bei parapijiečių lėšomis iš pagrindų suremontavo medinę bažnyčią. Bažnyčios stogas buvo keturšlaitis, iš vidaus paremtas dviem kolonų

eilėmis, viduje – penki altoriai, vargonų choras remia medinės arkos, didžiosios durys ir frontono langai - arkiniai. Apvalų bokštą viršų puošia metalinis ornamentuotas kryžius. Priešais bažnyčią – medinė varpinė. Bažnyčioje yra saugomas XVIII a. šv. Jurgio ir Švč. M. Marijos Škalpieriinės paveikslai. 1853 m. Užvenčio parapijiečių lėšomis buvo pastatyta kapinių koplyčia. Užvenčio parapijai priklausė ir Kolainių filija. Ties Užvenčiu 1863 m. įvyko susidūrimai tarp sukilėlių ir rusų kareivių. 1863 m. netoli Užvenčio vyko sukilėlių susirėmimas su caro karinėmis pajėgomis. Sukilimo metu Užvenčio apylinkėse aktyviai veikė organizuoti sukilėlių R. Krasausko, A. Mackevičiaus, I. Leskausko bei J. Stanevičiaus vadovaujami būriai. Miestelyje veikusi parapijinė mokykla po sukilimo rusų valdžios buvo uždaryta, o 1876 m. buvo atidaryta valdiška mokykla rusų kalba. 1875 m. netoli Užvenčio, Ušnėnuose, gimė rašytojas, žurnalistas, redaktorius Povilas Višinskis. Į Ušnėnus su šeima atsikėlė gyventi rašytoja Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė-Žemaitė. Į

Užvenčio dvarą 1891 m. gyventi atsikėlė Pečkauskų šeima. Povilas Višinskis tapo jų dukters Marijos Pečkauskaitės mokytoju. Povilas Višinskis išugdė jauną rašytoją M. Pečkauskaitę-Šatrijos Raganą ir jai bei Žemaitėi įkvėpė sąmoningo patriotiškumo dvasią, skatino rašyti žemaitiškai, o ne tuo metu paplitusia lenkų kalba. M. Pečkauskaitė savo literatūrinį kelią pradėjusi Užvenčio dvare ir jį aprašė savo apsakyme „Sename dvare“.

Pagal 1882 m. rastame Užvenčio bažnyčios aprašyme galima teigti, kad bažnyčia niekuo nesiskyrė nuo dabartinės: trinavė, kryžiaus plano, dengta dvišlaičiu baroko formos stogu ir masyviu kupolo pavidalo bokštu. Bažnyčioje buvo penki altoriai. Didysis altorius buvo sukurtas XIX a. antroje pusėje, istoristinio stiliaus, puošnus, jame kabėjo naujai tapytas šv. Marijos Magdalenos paveikslas, viršutiniame tarpsnyje buvo šv. Stanislovo paveikslas. Šiame altoriuje galima atpažinti neklasicistines ir neobarokines detales. Gali būti, kas kai kurie dekoratyviniai elementai, pavyzdžiui, ažūriniai akanto lapų motyvų pirmojo ir antrojo tarpsnio sparnai, panaudoti iš senesnio barokinio altoriaus. Didžiajame altoriuje su profesionaliai tapytu šv. Marijos Magdalenos paveikslu yra uždengiama niša, kurioje įtaisyta Švč. Jėzaus Širdies skulptūra. Kitas paveikslas, uždengiantis Švč. Jėzaus Širdies skulptūrą – „Švč. Mergelės Marijos Nekaltasis Prasidėjimas“, sukurtas XX a. viduryje yra kur kas menkesnės meninės vertės. Abu šoniniai altoriai presbiterijoje yra kur kas kuklesni, menkiau dekoruoti ir įrengti vėliau nei didysis altorius, paveikslai buvo sukurti XVIII – XIX a. Bažnyčioje yra saugoma 1756 m. sidabrinė liturginė taurė, XIX a. šv. Kryžiaus relikvijorius. Caro valdžiai uždarius Kolainių karmeličių vienuolyną ir bažnyčią, vargonai 1863 m. buvo perkelti į Užvenčio bažnyčią. Bažnyčioje kabo vertingas XVIII a. šv. Apaštalo Tado paveikslas, greičiausiai patekęs čia iš kitos bažnyčios. Iš medžio dirbinių paminėtina XIX a. pabaigoje sukurta Kristaus prie stulpo skulptūra ir prieangyje kabanti Nukryžiuotojo skulptūra su 1904 m. data. Nors bažnyčia buvo gana erdvi, 1937 m. buvo nuspręsta rinkti lėšas naujai mūrinei bažnyčiai, turėjusiai iškilti senosios vietoje. Tačiau tam pasipriešino Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Kaune vadovas Paulius Galaunė. 1939 m. miestelį smarkiai nuniokojo gaisras, o 1940 m. prasidėjusi sovietinė okupacija ir II pasaulinis karas nebeleido įgyvendinti ketinimo pastatyti naują bažnyčią.¹¹⁴

Tarpukario metais Užvenčio dvare gyveno ir jį pavyzdiniu buvo padaręs ekonomistas, buvęs draudžiamosios lietuviškos spaudos bendradarbis, aktyvus visuomenės veikėjas, Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras Jonas Smilgevičius (1870–1942 m.). Jis palaidotas Užvenčio kapinėse.

1944 m. įkurta Užvenčio progimnazija, 1949 m. reorganizuota į vidurinę mokyklą.

Mokyklai 2002 m. suteiktas Šatrijos Raganos vardas. Užventis 1950–1962 m. buvo rajono centras. 1962–1995 m. Užventis - apylinkės centras. 1966 m. restauruotame Užvenčio dvaro svirne pradėjo veikti Užvenčio kraštotyros muziejus. Nuo 1995 m. Užventis - seniūnijos centras, miestelyje gyvena apie 800 žmonių. 2009 m. miestelyje atidaryti senelių namai, veikia biblioteka, VšĮ

slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninė, A.Jokšo šeimos sveikatos centras, vaistinė, G. Jautakio veterinarijos tarnyba, Kelmės priešgaisrinės gelbėjimo tarnybos Užvenčio komanda, Z. Žario paminklų gamybos įmonė, Užvenčio malūnas, kuriame veikia elektrinė, kavinė, svečių namai, kultūros centras, parduotuvės ir kt.

Šatrijos kalnas

Šatrija – gražiausia antroji pagal aukštį Žemaitijos kalva, iškilusi 228 m. virš jūros lygio. Netoliese vingiuoja ir Šatrijos upelis, įtekantis į Ventą. Šatrijos kalva yra 3 km į pietryčius nuo Luokės miestelio, tai piliakalnis ir alkakalnis, su nuo kalvos viršūnės atsiveriančiu nuostabiu vaizdu. Sakoma, kad nuo Šatrijos galima giedrą dieną įžiūrėti 15-os bažnyčių bokštus. Nuo Šatrijos galima įžiūrėti net už 35 km. stūksantį Medvėgalį, kiek arčiau esančius kitus Žemaitijos milžinus: Girgždūtę, Moteraitį, Sprūdę. Taip pat matyti Luokė, Vieکشaliai, Upyna, Gaulėnai, Užventis, Telšių katedros, buvusios Varnių kunigų seminarijos bokštai. Šatrijos kalva stati, viršūnė atrodo lyg nukirsta, apskritos formos ir kiek įdubusi, aikštelė 50X65 metrų. Manoma, kad Šatrijos vardas yra kilęs nuo šatrų – sausų šakų deginimo. Šatrijos priešistorė sena, tačiau dar nepakankamai archeologų ištirta. Iš archeologinių tyrinėjimų ir pavienių radinių galima teigti, kad ant Šatrijos ir jos papėdėje žmonės gyveno jau I tūkst. iki Kr.¹¹⁵

Vyskupas Motiejus Valančius savo veikale „Žemaičių vyskupystė“ pažymi, kad Šatrijos šventykla buvo viena iš keturių svarbiausių pagoniškų žemaičių šventviečių, kad 1413 m., krikštydami žemaičius, čia atvyko ir šventą ugnį užgesino pats didysis kunigaikštis Vytautas ir karalius Jogaila. O ir pirmasis Žemaičių vyskupas Motiejus Trakiškis rezidavo Luokėje.¹¹⁶

Kalno apylinkės paskelbtos Šatrijos kraštovaizdžio draustiniu (plotas 813 ha), kurio tikslas - išsaugoti ir eksponuoti vieną unikaliausių bei raiškiausių Lietuvoje moreninių masyvų kraštovaizdį su ypatingos vertės archeologiniu kompleksu. 2012 m. Šatrijos piliakalnis buvo sutvarkytas, nutiesti takai, iškirsti medžiai ir krūmai.

Luokė

Lankytinos vietos: Visų Šventųjų bažnyčia, koplyčia kapinėse, partizanų Vasiliauskų kapas, Guževskių, Račkauskų šeimų kapas Luokės kapinėse, prof. prel. Blažiejus Čėsny (1884 – 1944), kompozitorius Adolfas Konradas Guževskis (Gužauskis) (1876 – 1920), šviesi žemaičių Vasiliauskų šeima, kurios net penki sūnūs tapo partizanais 1947 – 1949 m., žuvo kovodami už Lietuvos laisvę, plėšikas Tadas Blinda (apie XIX a. vidurį, nulinčiuotas 1878 m.), Luokės kapinaitėse palaidoti yra filologo prof. Merkelio Račkausko tėvai ir poeto literatūrologo prof. Tomo Venclovos proseneliai.

Žymūs žmonės: Kauno VDU prorektorius, LKMA vicepirmininkas, žurnalo „Naujoji Romuva“ vienas iš steigėjų, Lietuviškosios enciklopedijos bendradarbis kun. prof. Blažiejus Čėsny (1884 – 1944), kompozitorius Adolfas Konradas Guževskis (Gužauskis) (1876 – 1920), šviesi žemaičių Vasiliauskų šeima, kurios net penki sūnūs tapo partizanais 1947 – 1949 m., žuvo kovodami už Lietuvos laisvę, plėšikas Tadas Blinda (apie XIX a. vidurį, nulinčiuotas 1878 m.), Luokės kapinaitėse palaidoti yra filologo prof. Merkelio Račkausko tėvai ir poeto literatūrologo prof. Tomo Venclovos proseneliai.

Luokė – tai miestelis 4 km. nuo Šatrijos kalno, prie kelio Telšiai – Užventis, supamas vaizdingų kalvų. Luokės pirmtakė – gyvenvietė prie Šatrijos kalno, XIII - XIV a. augo ir Luokė, ypač po 1413 m. Žemaičių krikšto, kai Šatrija neteko savo kaip alkakalnio reikšmės. Luokė

įsikūrusi svarbių kelių sankryžoje garsėjo savo prekymečiais, tačiau į didesnę miestą neišaugo. Į Luokės turgūs XVI – XVII a. atvykdavo pirkliai iš Kėdainių, Tilžės ir kt., miestelyje gyveno nemažai amatininkų. Luokė turėjo net savo svorio matą – Luokės mastą, juo seikėdavo turguje, matuodavo gaunamą duoklę. Keturis kartus per metus Luokėje vykdavo mugės, o kiekvieną ketvirtadienį vykdavo turgūs. Ypač garsėjo Luokės galvijų turgūs, pirkėjai susirinkdavo iš tolimiausių apylinkių.¹¹⁷

Rašytiniuose šaltiniuose Luokė minima nuo XIV a. ir vadinama Lukni, Luknyk, Lukniki. Luokėje Lietuvos valdovo Vytauto didžiojo įsakymu 1417 m. buvo pastatyta Visų Šventųjų medinė bažnyčia, viena iš pirmųjų bažnyčių Žemaitijoje. Pirmuoju Luokės klebonu 1417 m. gruodžio 5 d. nurodomas Davidas Nikolajus. Pirmasis Medininkų vyskupas Motiejus Vilniškis reziduodavo Luokėje, vyskupas Martynas yra buvęs Luokės klebonu. Luokė buvo Žemaičių vyskupo valda. Bažnyčia Vytauto įsakymu buvo aprūpinta gausia fundacija, kurią patvirtino ir dar padidino 1493 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras. Luokės klebonais tapdavo Varnių katedros prelatai. 1587 m., padalijus Medininkų vyskupiją į tris dekanatus, Luokė tapo vieno jų centru. Kaip rodo 1598 m. rašytas Medininkų vyskupo ir švietėjo M. Giedraičio (1536 – 1609) raštas iš Luokės Prūsų kunigaikščio patarėjams, jis taip pat dažnai lankydavosi Luokėje. Luokės bažnyčios remontu ir statybomis rūpinosi Žemaičių vyskupai. Luokės bažnyčia buvo daug kartų perstatyta. Reformacijos judėjimas neaplenkė ir Luokės: kunigų neliko, bažnyčia buvo uždaryta. Bet M. Giedraičiui (1536 – 1609) tapus vyskupu, Luokės bažnyčia vėl atgavo savo turėtas pozicijas. XVII a. pradžioje Luokėje buvo įsteigta vargšų prieglauda, kurios išlaikymui Dirvonėnų seniūnas K. Volodkevičius testamentu buvo užrašęs tam tikrą sumą, iš kurios kasmet prieglaudai buvo mokama po 50 auksinų. Vyskupas M. Valančius nurodė, kad dar XVII a. Luokės apylinkėse būta žmonių, užsiimančių kerėjimu ir raganavimu, todėl jie 1696 m. buvo teisiami bajorų teisme, o 1702 m. viena moteris, apkaltinta raganavimu, - sudeginta.¹¹⁸

Žemaičių vyskupas J. Lopacinskis (1708 – 1778) ir sufraganas vyskupas M. Chominskis (1729 - 1803). Luokėje 1774 m. pastatė naują medinę bažnyčią. 1821 m. bažnyčią perstatė (kitur: restauravo) Žemaičių vyskupas J. A. Giedraitis (1754 – 1838), padedant klebonui J. Žakevičiui ir parapijiečiams. 1865 m. presbiterija nuo likusios bažnyčios erdvės buvo atskirta parapijiečių lėšomis įtaisyta sija su ant jos pastatytomis Jėzaus Kristaus, Dievo Motinos Švč. M. Marijos ir šv. Jono Evangelisto statulomis. Ant sijos buvo užrašyta luokiškių tarme: „Ko miktat, kielkieties ir melskieties, idant neipultumet ing pagundinima“.

Bažnyčia yra medinė, liaudiškos architektūros formų, kryžiaus plano, vienanavė, interjeras dėl įvairialaikių perstatymų nėra vientisas, bet erdvus, su penkiais altoriais: trimis

presbiterijoje ir po vieną transepto galuose, o lubos puoštos ryškių spalvų trafaretiniu, bet gana menišku ir labai dekoratyviu ornamentu. Dekoravo – J. Leinartas apie 2000 metus.

Didysis Visų Šventųjų altorius yra dviejų tarpsnių, jo dekoras – skulptūrinis. Pirmajame altoriaus tarpsnyje - Paskutinės vakarienės siužetas, antrajame – scena, vaizduojanti šv. Joną Krikštytoją. Pirmame altoriaus tarpsnyje tarp kolonų stovi šv. Petro ir Pauliaus bei keturių evangelistų skulptūros.

Bažnyčioje yra vertingi profesionalaus dailininko tapyti Kryžiaus kelio stočių paveikslai (drb., al., 84x64). 1899 m. buvo pastatyta varpinė.

Liaudiškų formų su klasicizmo elementais su portiku ir virš jo stovinčiu kvadratinio bokšteliu medinė kapinių koplyčia pastatyta XIX a. Jos interjeras - liaudiškai parastas, tačiau XVIII a. vėlyvojo baroko Angelo Sargo altorius yra itin puošnus. Jis – dviejų tarpsnių, darnių proporcijų, žemas ir platus, su kolonomis ir medinėmis Petro ir Pauliaus skulptūromis. Išpūdingi yra dekoratyvūs erdviškai išlankstyti akanto lapų altoriaus sparnai. Altoriaus architektūrinė ir meninė forma vientisa. Altoriaus meną puošia vertingas drobinis, siuvinėtas antepedijus, koplyčiai paaukotas 1883 m.¹¹⁹

Į vakarus nuo bažnyčios, ūksmingų medžių apsupta stovi seną dvarą primenanti buvusi klebonija. Greičiausiai čia būta vyskupų, Varnių prelatų ir Luokės klebonų rezidencija, viena iš didžiausių Žemaitijoje. Dabar dar išlikęs pastatas buvo statytas 1815 m., perstatytas 1880 m. Iš klebonijos akmenimis grįstas kelias vedė į bažnyčią.¹²⁰

Luokės ir aplinkinių kaimų žmonės XIX a. aktyviai priešinosi rusų okupacijai. 1831 m. sukilimo metu Luokės apylinkėse vyko kruvinos sukilėlių kautynės su rusų divizija. Luokiškiai rėmė ir 1863 m. sukilimą. Luokės klebonas kun. K. Chromanskis su vikarais V. Lukoševičiumi, J. Siesickiu ir D. Kozickiu rusų valdžios buvo apkaltinti sukilėlių rėmimu ir ištremti į Sibirą, o bažnytinė žemė nacionalizuota ir joje apgyvendinti rusų kolonistai.

XIX a. antroje pusėje, po 1864 m. sukilimo Luokė plačiai išgarsėjo „svieto lygintoju“ – Tadu Blinda. Pasakojama apie jį įvairių legendų. Ūkininkai jį, atėjusį 1878 m. šv. Jurgio prekymečio metu į Luokę, užmušė.¹²¹

XIX a. pabaigoje luokiškiai aktyviai įsijungė į lietuvių tautinio sąjūdžio veiklą. Slaptą lietuvišką spaudą čia platino knygnešiai Bubinas, Petravičius ir kiti. Luokės vikaras kun. Zimbilas buvo įsteigęs slaptą lietuvišką knygynėlį. XIX a. pabaigoje Luokės klebonas kun. J. Danius sutvarkė elgetavimą, išduodamas elgetoms odinius ženklus su vardu, pavarde, iš kur kilęs ir kad tikrai yra beturtis. Juos elgetos turėjo nešioti ant kaklo, o žmonės juos remti, bet elgetų greitai gerokai sumažėjo.¹²²

1919 m. vasario mėnesį Luokėje vyko aršios kautynės su bolševikais. Tarpukario Lietuvoje Luokės miestelis augo, nors 1934 m. smarkiai nukentėjo nuo gaisro. Antrojo pasaulinio karo metais Luokė nukentėjo tiek nuo vokiečių, tiek nuo rusų. Po antro pasaulinio karo Luokės apylinkėse aktyviai veikė Lietuvos partizanai.¹²³

Luokė – seniūnijos centras, gyvena apie 800 žmonių, miestelyje veikia vidurinė mokykla, vaikų muzikos ir dailės mokykla, vaikų darželis, kultūros centras, biblioteka, pirminės sveikatos priežiūros centras, vaistinė, paštas, priešgaisrinė tarnyba, UAB „Auksarankiai“, parduotuvės ir kt. Luokė garsėja savo etnografiniu ansambliu „Šatrija“.

Biržuvėnai

Lankytinos vietos: Biržuvėnų dvaro kompleksas, Aldonos Simonavičiūtės įkurtas dvaro buities muziejus, Biržuvėnų piliakalnis, šaltinėlis „Laumės pėda“.

Dvaras yra trys kilometrai nuo Luokės, prie kelio Telšiai – Luokė, dešiniajame Virvytės upės krante. Šis dvaras yra unikalus, medinio rezidentinio dvaro kompleksas ne tik Žemaitijoje, bet ir vienas unikalesnių Europoje. Dvare nuo 2012 m. veikia Telšių turizmo informacijos centras, muziejus, vyksta edukaciniai renginiai. Dvaro parko pakraštyje yra šaltinėlis su tvenkiniu, vadinamas „Laumės pėda“.

Biržuvėnai (Biržinėnai) rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėti 1253 m. balandžio 5 d. vyskupo Heinricho Kuršo žemės pietinių sričių dalybų akte. Dešiniajame Virvytės (Virvyčios) krante stūkso nedidelis Biržuvėnų piliakalnis ir toje pačioje pusėje, tik kiek toliau nuo piliakalnio yra išlikęs ryškus senųjų Biržuvėnų gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, siekiantis XIII a.

XV – XVII a. Biržuvėnai buvo ne tik dvaras, bet ir valsčiaus centras. Tačiau retai apgyvendintas jis į stambesnę gyvenvietę neišaugo. XV a. Biržuvėnai priklausė didžiajam kunigaikščiui, tačiau pamažu perėjo į didikų rankas. 1667 – 1940 m. Biržuvėnų dvarą valdė Gorskiai, paversdami šį dvarą vienu iš svarbiausių savo rezidentinių dvarų. Pagal 1667 m. sudarytą dvaro inventorių, rūmai buvo vieno aukšto, su mezoninu. Taisyklingą kiemą supo pagalbiniai

pastatai – lobynas su mūriniu skliautuotu rūsiu, svirnas, virtuvė ir žirgynas. Atokiau nuo dvaro buvo pastatytas ūkinis kompleksas. Gorskiai Biržuvėnų dvaro kompleksą papildė naujais pastatais. 1727 m. dvaro inventoriuje jau minimas vandens malūnas su užtvanka, bravoras, karčiama. XVIII a. viduryje, po savo antrosios santuokos su M. Vainaite, Žemaitijos kaštelionas M. Gorskis dvarą perstatė: pastatė naujus medinius rūmus, dvi ofcinas, žirgyną – vežiminę, kitus ūkinius pastatus. Pagal 1824 m. išlikusį labai detalų inventorių galima teigti, kad rūmai buvo prabangiai apstatyti.

A. J. Gorskis dalyvavo 1831 m. sukilime, buvo išrinktas į Telšių sukilėlių valdybą. Sukilimui pralaimėjus, jam pavyko išvengti turto konfiskavimo ir tremties. XIX a. antroje pusėje buvo pristatytas antras aukštas dvaro rūmų frontono vidurinėje eilėje ir keturios graškščios kolonos, laikančios balkoną. Paskutinį sodybos atnaujinimą po 1897 m. vykdė A. Gorskis. Jis prie pietvakarinio galo pristatė vieno aukšto fligelį, į rūmus iš ofcinos perkėlė virtuvę.

Rūmai yra vienaukščiai, su mezoninu ir kolonėlių prieangiu, XVIII a. langinėmis, įgilinta lodžija parko pusėje. Pastato stogo aukštis beveik dvigubai didesnis už sienų aukštį, dengtas malksnomis, sienos vertikalčiai apkaltos lentelėmis, virš langų – tiesūs sandrikai. Monumentalus rūmų tūris primena ankstyvą statybos laikotarpį. Rūmuose išsiskiria valgomojo salė su išėjimu į lodžiją parko pusėje ir didysis salonas pietrytiniame kampe. Rūmų interjerą puošė dvi glazūruotų koklių krosnys – viena su Vainų ir Gorskių herbais, pažymėtais 1759 metais, kita – su M. Gorskio, Žemaitijos kašteliono ir rūmų pertvarkytojo inicialais ir datuota 1767 m. Salėje ir salonuose esančios krosnys ir židiniai iš baltų ornamentuotų koklių buvo pastatyti vėliau. Iš prieangio patenkama į erdvią priemenę ir aplink ją išdėstytas reprezentacines patalpas. Namo centre, kaip buvo būdinga žemaičių gyvenamuosiuose namuose, sumūrytos dvi kaminų patalpos. Ant priemenės lubų buvo nutapyti Gorskių ir Vainų herbai, barokiniai ornamentai. Mažajo salono lubas dengė aliejiniiais dažais tapyta drobė „Besimaudančioji Zuzana“. Mažajame salone taip pat buvo ant lubų tapytas paveikslas „Žmogaus gyvenimo paveikslas“, vaizduojantis įvairius žmogaus gyvenimo tarpsnius, palydimus lotyniškoms sentencijomis. Priestatas koridorinio plano, jame įrengti laiptai į pastogės patalpas.

Rūmus supo pagal A. Zaleckio parengtą projektą 1907 m. sutvarkytas parkas, įrengti tvenkiniai. Parke augo 40 vietinių ir introdukuotų medžių bei krūmų rūšių.

Apie 1900 m. dvare prie Virvytės upės užtvankos buvo pastatytas ir įrengtas naujas mūrinis malūnas ir kartono fabrikas, šalia fabriko buvo pastatytas medinis fabriko inžinieriaus namas. Kitoje upės pusėje buvo pastatyti mediniai namai darbininkams.¹²⁴

1940 m. Sovietų Sąjungai okupuojant Lietuvą paskutinė dvaro savininkė O. Gorskinė pasitraukė į Austriją. Po antrojo pasaulinio karo dvare įsikūrė Biržuvėnų kolūkio kontora, biblioteka, vėliau kontoros vietoje buvo apgyvendinti žmonės. 2004 m. dvaro pastatą stipriai

nuniokojo gaisras, sunaikino dalį autentikos: sudegė stogas, išdegė vidurinės dalies patalpos, nuvirto vienas iš didžiųjų kaminų, buvo visiškai sunaikinta viena iš herbinių krosnių, puoštų Vainų herbu ir 1759 m. data. 2008 metais iš Europos Sąjungos ir Lietuvos valstybės gavus lėšų projektui „Biržuvėnų dvaro sodybos pritaikymas viešosioms reikmėms“ dvaras buvo prikeltas naujam gyvenimui. Taip pat buvo atstatytas žirgynas ir vežiminė. Buvusiame kartono fabrike veikia mažoji elektrinė.

Janapolė

Lankytinos vietos: šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia.

Janapolė įsikūrusi prie kelio Telšiai – Varniai, Varnių regioninio parko teritorijoje, prie Virvytės upelio ir netoliese esančio Biržulio ežero. Senasis pavadinimas – Viržuvėnai, kildinamas iš hidronimo, Virvytės upės. Šalia Janapolės esančios Širmės kalvos pašlaitėje žmonės gyveno jau mezolito ir neolito laikotarpiu. Janapolė priklausė Ceklio žemei ir buvo apgyvendinta kuršių genčių. Viržuvėnai (Janapolė) pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose buvo paminėti 1370 m. K. Vartbergės Livonijos kronikoje. Įsteigus Žemaičių vyskupystę, Viržuvėnus Vytautas 1421 m. padovanojo Medininkų vyskupams.¹²⁵ Jie Viržuvėnuose pastatė koplyčią, kur iš Varnių atvykęs kunigas kas trečią sekmadienį švęsdavo šv. Mišias. Dvarų inventoriuose Viržuvėnų kaimas paminėtas buvo 1507 m., o XVII a. čia minimas vyskupo dvaras ir Pabiržulio kaimo žvejų šeimos, tęsusios tūkstantmetes žvejybos žuvingame Biržulio ežere tradicijas. Kaip pažymi M. Valančius, vyskupas Jonas Lopacinskis norėjo būti arčiau katedros ir kunigų seminarijos, todėl 1775 m. jis netoli senosios bažnyčios griuvėsių pastatė Viržuvėnuose medinę šv. Mykolo Arkangelo bažnyčią ir rūmus, užveisė parką. Perkėles čia iš Alsėdžių vyskupų rezidenciją, miestelį pavadino savo vardu – Janapole.¹²⁶ Pagal išlikusi inventorių žinoma, kad rūmai buvo pastatyti iš tašytų rąstų, apkalti lentomis, ant mūrinių pamatų. Baltojoje salėje stovėjo baltų koklių krosnis ir židinyš, ant sienų

kabėjo 19 Žemaičių vyskupų portretai, 7 žemėlapiai, stovėjo keturios žvakidės, nuo krosnies iki židinio grindys buvo išklotos marmuro plokštėmis. Vyskupas mėgdavo sėdėti liepų paunksmėje, šnekučiuotis su paprastais kaimo žmonėmis, kurie jį savo tėvu ir bičiuliu vadino. Deja, vyskupo Jono Lopacinskio įpėdinis vyskupas Steponas Giedraitis rezidavo vėl Alsėdžiuose. Neprižiūrimas Janapolės dvaras nyko ir griuvo, parkas su retais medžiais sunyko, tvenkiniai užžėlė.¹²⁷

1815 m. Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis pastatė tradiciskų liaudiškų formų bažnyčią, kuri vėliau buvo ne kartą rekonstruota. Bažnyčia yra stačiakampė, halinio tūrio. Bažnyčios viduje plati vidurinė nava nuo siaurų šoninių navų yra atskirta trimis poromis aštuonkampių stulpų su primityviais, beveik kubiniais kapiteliais. Presbiterijoje yra trys altoriai. Didysis altorius išlaikė barokinę kompoziciją, gausiai dekoruotas skulptūromis ir drožiniais. Drožinētu baldakimu puošta ir sakykla, įrengta virš klausyklos. Vidurinę bažnyčios navą užbaigia choras su didžiuliu, sudėtingu ir puošniu barokinių formų vargonų prospektu.

XIX a. pr. Janapolėje buvo įsteigta pradinė mokykla. 1846 m. Janapolėje buvo 46 sodybos.¹²⁸

Janapolė priklauso Varnių seniūnijai, gyvena apie 400 žmonių, yra pagrindinė mokykla, biblioteka, medicinos punktas, Varnių kultūros ir jaunimo centro Janapolės filialas.

Pavandenė

Lankytinos vietos: Pavandenės šv. Onos bažnyčia, Sklepkalnis, Sprūdės ir Moteraičio piliakalniai.

Žymūs žmonės: prie Pavandenės gimė gamtininkas, kraštotyrininkas, archeologas, 1865 m. ištremtas į Sibirą kun. Ambraziejus Pranciškus Kašarauskas (1821 – 1882) (Kosaževskis), Pavandenėje Sakelių dvare 1901-1903 m. mokytojavo rašytoja Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana (1877 – 1930), netoli Pavandenės gimė ir Pavandenėje mokėsi literatūrologė prof. Viktorija Daujotytė – Pakerienė (g.1945 m.), prie Pavandenės Lauriškėje gimė daktarė Jadvyga Francuzevičiūtė (palaidota Pavandenės kapinėse), kunigavo rašytojas kun. B. Smigelskis (XIX a.).

Pavandenė - miestelis, netoli Varnių, įsikūręs tarp Moteraičio ir Sprūdės piliakalnių, Sklepkalnio alkakalnio bei Glūdo, Žvirgždaičio ir Biržulio ežerų. Žmonės Pavandenės apylinkėse

gyveno jau mezolito laikais, pirmieji gyventojai prie Biržulio ežero įsikūrė maždaug prieš 10 tūkstančių metų. Istorikų nuomone, Pavandenės apylinkės, kaip ir visas Biržulio baseinas, - bene stipriausias baltų susidarymo centras Vakarų Lietuvoje. Čia rasta daugiau kaip 50 baltų istorijos paminklų - gyvenviečių, kapinynų, alkaviečių. Žymiausi jų – Donkalnio akmens amžiaus gyvenvietė, alkas ir Spigino akmens amžiaus kapinynas. Archeologas G. Zabiela (g. 1962 m.) mano, kad 1219 m. Lietuvos sutartį su Galičo – Voluinės kunigaikščiais pasirašęs Sprudeikis galėjo valdyti Sprūdės pilį prie Pavandenės. Sprūdės piliakalnis yra vienas iš didžiausių piliakalnių: 43x42 m. dydžio aikštele su pylimu, grioviais ir dar vienu 15 m. pločio pylimu ties pagrindu ir kitu pylimu iš pietvakarių pusės. Istoriniuose šaltiniuose Pavandenė minima nuo 1400 m., ji priklausė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui ir sąraše nurodoma kaip tankiai gyvenama teritorija. XV a. į Pavandenę buvo perkelta Medininkų valsčiaus administracija. 1493 m. spalio 6 d. didysis kunigaikštis Aleksandras užrašė Pavandenę bajorui Martynui Jokubaičiui.

Medinė šv. Onos bažnyčia buvo pastatyta 1620 – 1626 m. iš storų ąžuolinių rąstų, nudailintų vien kirviu, naudojant retą sienojų surišimo konstrukciją, su keturiomis kolonomis, remiančiomis stogą ir barokiniu bokštu, trinavė, halinio tipo, vidurinė nava – aukštesnė už šonines navas. Bažnyčioje buvo penki vertingi, drožinėti altoriai, daili sakykla. Bažnyčioje saugomas senas XVIII a. šv. Pranciškaus Asyžiečio paveikslas, centriniame altoriuje – šv. Onos paveikslas, 1810 m. datuojamos taurės – sidabrinė ir medinė, dvi XIX a. Jėzaus Nukryžiuotojo skulptūros, metalinis ornamentuotas kryžius – saulutė, skulptūrinė grupė „Trys karaliai ir piemenėliai“, taip pat yra senų vertingų XVIII – XIX a. bažnytinių vėliavų kolekcija, trys procesijų altorėliai.¹²⁹ Vyskupas S. Kiška 1620 m. įkūrė Pavandenės parapiją, kartu su parapija buvo įsteigta ir mokykla, kuria rūpinosi klebonai, samdė mokytojus. Pirmuoju Pavandenės klebonu buvo paskirtas kun. D. Davidavičius.¹³⁰ XVII – XVIII a. Pavandenės klebonais buvo skiriami Žemaičių vyskupystės kanauninkai, prelatai ir kiti aukšti dvasininkai, nes parapija buvo arti vyskupystės centro – Varnių ir gerai aprūpinta fondacijomis. Bažnyčios šventorių supa mūrinė tvora su kryžiaus kelio koplytėlėmis. Prie bažnyčios stovi 1845 m. perstatyta medinė aštuoniasienė varpinė su angomis (langais) viršuje, alksniniu stogu ir prieangėliu. Varpinės pagrindas praplatintas ir padengtas stoginėliu. Varpinėje kabo 1790 m. lietas varpas. 1913 m. bažnyčia ir varpinė buvo rekonstruotos.

Pavardeniškiei aktyviai dalyvavo 1831 m. sukilime, buvo suformuotas sukilėlių pulkas, kuris ties Gaudkalnio kalva susirėmė su rusų kareiviais. 1828 m. Pavandenėje būta ir parapijinės bibliotekos su 113 knygų. 1841m. Pavandenės miestelyje gyveno 284 gyventojai, iš jų virš 100 – žydų tautybės, turėjusių miestelyje ir sinagogą. 1853 m.

veikė parapijinė mokykla, kurioje mokėsi 17 vaikų. 1863 m. taip pat buvo įvairių antirusiškų pasireiškimų. XIX a. 8 dešimtmetyje čia vikaravo kun. B. Smigelskis, aprašęs Pavandenės parapiją savo „Vikaro užrašuose“. Pavandenės parapijoje gimė kun. A. P. Kašarauskis, lituanistinio sąjūdžio dalyvis.¹³¹

Dvaras suklestėjo XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, valdant Sakeliams. XIX a. pabaigoje Sakeliai ant Glūdo ežero kranto pastatė mūrinius neogotikinius rūmus su peizažinio tipo parku, kuris iki šiol yra išlaikęs atskirus erdvinės ir planinės struktūros elementus. Tarpukariu, Z. Sakelio valdymo laikotarpiu, Pavandenės dvaras kaip pavyzdinis ūkis garsėjo ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų. Dvarui tuomet priklausė vėjo malūnas, žuvininkystės tvenkiniai, pieninė, plytinė. Buvo suformuota itin graži aplinka. Dvare lankydavosi prezidentas A. Smetona. Pavandenės dvare 1901-1903 m. namų mokytoja dirbo rašytoja M. Pečkauskaitė - Šatrijos Ragana. Ji slapta mokė pavardeniškių vaikus, platino lietuvišką spaudą, slaugė ligonius.

1928 m. Pavandenės miestelio centre buvo pastatytas paminklas, skirtas Lietuvos valstybės atkūrimo dešimtmečiui paminėti ir žuvusiems už Lietuvos laisvę prisiminti. Paminklas tribriaunis. Vieno šono centre – Žemaičių herbas meška, o apčioje Lietuvos himno žodžiai: „Lietuva, Tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme...“ Kitame šone pavaizduotas nuo sviedinio žūstantis kareivis ir užrašas: „Garbė žuvusiems už Tėvynę“. Trečiame šone - viršuje Gedimino pilis ir tekanti saulė, o apačioje užrašas „Sunkioj kovoj už būvį, o Vilniaus nepamiršk, lietuvi“.

1940 m. liepos mėn. suimtas ir 1941 m. Rainių miškelyje žiauriai nužudytas buvo Z. Sakelis. Jis buvo palaidotas Sklepkalnyje.

Pokario laikotarpiu Pavandenės apylinkėse veikė stiprus lietuvių partizanų būrys. Sovietmečiu buvo sunaikinti 1890 m. statyti raudonų plytų dvaro rūmai, archyvas ir biblioteka. 1950 m. sunaikinta ir viso Pavandenės miestelio dominantė - didysis penkiaaukštis vėjo malūnas, statytas dvarininko Sakelio, suniokotas parkas. Po II – ojo Pasaulinio karo dvare buvo įkurtas tarybinis ūkis.

1978 m. Pavandenė paminėta Lietuvos katalikų Bažnyčios Kronikos 34 numeryje: „Pavandenė. 1978 m. liepos 8 dieną nežinomi piktadariai išdaužė langus ir sulaužė rėmus Pavandenės bažnyčios šventoriuje 14 kryžiaus kelių koplytėlėms“.¹³²

Pavandenė priklauso Varnių seniūnijai, miestelyje gyvena apie 320 gyventojų, veikia pagrindinė mokykla, paštas, medpunktas. Miestelio centre Sąjūdžio dėka 1988 m. paminklas buvo atkastas, restauruotas ir 1989 m. pastatytas į savo seną vietą.

Varniai

Lankytinos vietos: šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia (buv. katedra), Aleksandro bažnyčia, Žemaičių vyskupystės muziejus, paminklas vysk. Motiejui Valančiui skverelyje, paminklas vysk. Merkeliui Giedraičiui ir kan. Mikalojui Daukšai prie Žemaičių vyskupijos muziejaus, Medvėgalio piliakalnis (234,5 m), Vembūtų (Vykinto) piliakalnis, Luksto ežeras, Debesnų botaninis takas.

Žymūs žmonės: vysk. Merkelis Giedraitis (1536 – 1609), vysk. Motiejus Valančius (1801 – 1875), vysk. Juozapas Arnulfas Giedraitis (1757 – 1838), kan. Mikalojus Daukša (1527 ar 1538 – 1613), poetas vysk. Antanas Baranauskas (1835 – 1902), poetas kun. Antanas Vienažindys (1841 - 1892), istorikas ir poetas kan. Motiejus Strijkovskis (apie 1547 – apie 1593), istorikas Simonas Daukantas (1793 – 1864), rašytojas kun. Julijonas Lindė-Dobilas (1872 – 1934), rašytojas kan. Vincentas Juzumas (1819 - 1901), poetas kun. Antanas Strazdas (1763 -1833), žydų kilmės tapytojas, skulptorius Borisas Šacas (Boris Schatz) (1862 – 1932) garsus tarpukario Lietuvos verslininkas ir bankininkas Mykolas Šlepavičius (1863-1948), 1930 m. apdovanotas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino ordinu už nuopelnus Lietuvos valstybei, žymus švietėjas, parašęs Varnių istoriją kun. Antanas Juozapavičius (1872-1940), kraštotyrininkas Pranas Vasiliauskas (1907-1984), rašytojas Adolfas Sprindis (1921-1986).

Miestas išsikūręs prie kelio Telšiai – Laukuva, prie Varnelės (Varnalės) upelio tarp Biržulio ir Lūksto bei Stervo ežerų, nepertoliausiai nuo Medvėgalio, Girgždutės, Sprūdės ir Moteraičio piliakalnių, pelkėtoje, strategiškai svarbioje vietoje. Varniai buvo svarbus Žemaitijos ir Lietuvos religinis ir kultūrinis centras. Varnių apylinkėse žmonės gyveno jau mezolito ir neolito laikotarpiu. XIV a. kryžiuočių ordino kronikose Medininkai dažnai minimi. Žemaitijos krikšto metu Varniai tapo didelės ir reikšmingos Medininkų žemės religiniu centru.¹³³ 1413 m. Vytautas Didysis, atvykęs į Žemaitiją, intensyviai vykdė krikšto akciją. Lvovo vyskupo Jono ir Vilniaus vyskupo Petro laiške, rašytame Konstancos bažnytiniam susirinkimui, žemaičių krikšto klausimu, rašoma, kad didysis kunigaikštis Vytautas, atvykęs į Medininkų sritį, į vietą Varniais (Worni) vadinamą, paskyrė juos naujosios vyskupijos centru, duodamas vyskupijai Medininkų vardą.¹³⁴ Vytautas naujai steigiamai vyskupijai paskyrė beneficiją, užrašydamas tam tikrą sumą pinigų iš valstybės

iždo. Apie 1414 – 1421 m. Varniuose pastatoma bažnyčia. Deja, nežinoma nei tiksliai jos pastatymo vieta, nei titulas, taip pat nežinoma, kada buvo pastatyta antroji bažnyčia. Istoriografijoje yra įsigalėjusi nuomonė, kad pirmoji bažnyčia Medininkuose buvo šv. Aleksandro, pašventinta 1417 m., o 1421 m. jau pačiuose Varniuose pastatyta ir šv.

Petro ir Povilo titulu konsekruota katedra, taip pat iškilo kurija, kapitulos namai. Istoriko E. Rimšos teigimu, 1417 m. įkūrus Medininkų vyskupiją, Lietuvos Didysis kunigaikštis Vytautas įkūrė katedrą, kuriai buvo duotas Švč. Trejybės, Švč. Mergelės Marijos Dievo Gimdytojos, Šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus, bei Šv. Aleksandro titulai.¹³⁵ 1421 m. birželio 22 d. Trakuose Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas sutvarko beneficiją vyskupo bei vyskupijos kurijos išlaikymo reikalams, užrašydamas žemę. 1469 m. vyskupas Motiejus II Varniuose įsteigė mokyklą, kurioje buvo ruošiami kandidatai į kunigus. Pamažu mokinių skaičius didėjo. 1491 m. Žemaičių vyskupas Martynas Varniams suteikė savivaldos - Kulmo teisę. 1635 m. Varniams savivaldos teisę patvirtino ATR karalius Vladislovas Vaza, suteikdamas miestui herbą su šv. Jurgiu. Miestas gavo teisę rengti kassavaitinius turgus antradieniais. XVII – XIX a. Varniai garsėjo prekymečiais ir mugėmis į kurias susirinkdavo net iki dvidešimt tūkstančių žmonių.¹³⁶ Žemaičių vyskupo K. Paco rūpesčiu, jau šiek tiek toliau nuo buvusios katedros, 1691 m. buvo pastatyta mūrinė ir dabar tebestovinti šv. Petro ir Pauliaus šventovė. Katedra – dvibokštė, su 12 altorių, iš kurių ypač menišką, puoštas drožiniais didysis altorius su sidabrinu tabernakuliu centre, darytų Briuselyje.¹³⁷ Nepaisant gaisrų, niokojusių katedrą, išliko senosios kanauninkų kėdės, ant kurių sėdėjo tokie garsūs Bažnyčios ir visuomenės švietėjai kaip P. Rozijus, M. Daukša, M. Strijkovskis. Po katedra yra kriptos, kuriose buvo laidojami Žemaičių vyskupai. Priešais didįjį altorių esančioje kriptoje yra išlikę karstai su vyskupų kunigaikščių J. A. Giedraičio ir S. Giedraičio palaikais. Beveik visi katedros kanauninkai turėjo namus Varniuose, buvo klebonija, vikariato namai ir konsistorija.

Varniuose buvo organizuojami ir penki Žemaičių vyskupijos sinodai: 1636 -1752 m.¹³⁸

1740 m. iš Kražių į Varnius buvo atkelta Žemaičių vyskupijos kunigų seminarija. Išliko seminarijos rūmai su išpūdingu barokiniu bokštu.¹³⁹ Joje mokėsi daug žymių kunigų: rašytojai ir poetai A. Baranauskas, K. Nezabitauskis Zabitis, A. Strazdas, M. Valančius, A. Vienažindys ir 1863 m. sukilimo vadai V. Dembskis, A. Gargasas, A. Mackevičius, I. Noreika.

1743 m. vyskupo A. Tiškevičiaus pakviesti Varniuose apsigyveno vienuoliai rokitai, kurie įkūrė ligoninę – slaugos namus bei kunigų invalidų namus, globojo senelius ir ligonius. Rokitai turėjo nedidelę Švč. Trejybės bažnytelę, stovėjusią dabartinių Varnių kapinių vietoje. 1832

m. caro valdžia rokitų vienuolyną uždarė, o vienuolius perkėlė į Kęstaičių rokitų vienuolyną. 1866 m. rusų valdžia uždarė ir kunigų invalidų namus, o 1867 m. ir buvusią rokitų bažnytelę.¹⁴⁰

1774 m. vyskupas J. Lopacinskis išplėtė mokyklą, pastatė mokytojams namus. Tuo metu Varnių mokykloje mokėsi apie 150 mokinių.

Varnių miestelėnai ir apylinkių bajorai ypač aktyviai dalyvavo 1831 m. sukilime. Račkausko varpų liejykloje diena naktį virė darbas. Buvo liejamos patrankos, sviediniai, daromos kulkos, šautuvai. Siuvyklose siuvama sukilėlių uniforma. Už sukilimo rėmimą nukentėjo ir kai kurie kunigai ir dvarininkai. Uždarytas rokitų vienuolynas.

Varnių, kaip kultūros ir švietimo centro, reikšmė ypač išaugo, kai čia gyveno švietėjas, rašytojas, istorikas ir Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875 m.). Jis nenutraukė ryšių su lietuvių liaudimi ir žemaičių kalba parašė ir išspausdino savo veikalą „Žemaičių vyskupystė“¹⁴¹

Varnių ir jos apylinkių gyventojai aktyviai dalyvavo ir 1863 m. sukilime. Varnių vikaras V. Dembskis perskaitė sukilėlių manifestą. Sukilėliai buvo užėmę Varnius. Vyskupo M. Valančiaus tyliu pritarimu, jo įsakymu palikus vyskupystės išdą Varniuose, sukilėliai iš konsistorijos kasos paėmė 1520 rublių. Prie Varnių įvyko sukilėlių ir rusų kariuomenės susirėmimas. Už sukilimo rėmimą nukentėjo daug dvasininkų: Varnių klebonas g. kan. J. Grinievičius mirė 1866 m. Kauno kalėjime, Varnių kunigų seminarijos rektorius kun. J. Davydavičius, už palaikymą ryšių su laikinąja sukilėlių vyriausybe taip pat buvo suimtas, kalintas Kauno kalėjime ir ištremtas į Sibirą. Į Sibirą taip pat buvo ištremti vikarai J. Bakevičius ir P. Gerbutavičius. O vikarai V. Dembskis ir T. Žymantas pasitraukė į užsienį.¹⁴² 1864 m., Rusijos valdžiai perkėlus Žemaičių vyskupijos kuriją ir kunigų seminariją į Kauną, vyskupo M. Valančiaus įsakymu, Varnių katedra, kad caro valdžia jos neuždarytų, tapo parapijine bažnyčia ir buvo pavadinta Naujųjų Varnių parapijos šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Jos klebonu buvo paskirtas kun. J. Zaleskis. Senujų Varnių šv. Aleksandro bažnyčios klebonu paskirtas I. Každalevičius.¹⁴³ Rusų valdžia 1864 m. ištuštėjusiame kunigų seminarijos pastate įkurdino kazokus, paversdama pastatą kareivinėmis. 1904 m. kazokai buvo išsiųsti į prasidėjusį Rusijos – Japonijos karą ir daugiau nebegrižo.

Varnių apylinkėse 1964 – 1904 m. aktyviai veikė knygnešiai, ypač išgarsėjo knygnešys A. Žilinskas.

Varniai, nors ir būdami tolėliau nuo prekybinių kelių, tarpukario Lietuvoje gerokai išaugo, sutvarkytos gatvės, pastatyti nauji namai, įsteigtos prekybos ir pramonės įmonės. Kun. Juozapavičiaus rūpesčiu buvo pastatytas paminklas vysk. M. Valančiui ir žuvusiems už Lietuvos laisvę kariams.

1926 m. kunigų seminarijos patalpose buvo įkurdinta drausmės kuopa, o 1927 m. čia buvo įkurta koncentracijos stovykla, kurioje A. Smetonos režimas kalino komunistus ir mokslieivų ateitininkų vadus. Ją uždarius, į Varnius buvo atkeltas Kunigaikščio Vaidoto 8 pėstininkų pulko dalinys.¹⁴⁴

Varniai – seniūnijos centras, mieste gyvena apie 1200 žmonių, yra M. Valančiaus gimnazija, biblioteka, Varnių Kultūros ir jaunimo centras, Žemaičių vyskupystės muziejus, Varnių regioninio parko direkcija, VšĮ Varnių pirminės sveikatos priežiūros centras, VšĮ Varnių palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninė, vaistinė, veterinarijos vaistinė, UAB „Medomus“ (medienos perdirbimas), UAB „Varnių Piras“ (poilsis, pramogos, maitinimas, medienos apdirbimas), UAB „Prie Lūksto“ (maitinimo, nakvynės paslaugos), Kredito unijos „Germanto lobis“ Varnių kasa, parduotuvės ir kt.

Viešvėnai

Lankytinos vietos: Viešvėnų Švč. Trejybės bažnyčia, Getautės piliakalnis.

Žymūs žmonės: Birikų kaime gimė rašytojas Raimondas Kašauskas (g.1934) ir žurnalistas, rašytojas Stasys Kašauskas (g.1943)

Miestelis su bažnyčia centre, išikūręs prie Viešės upelio, įtekančio į Judrą, už 7 km nuo Telšių, prie kelio Telšiai – Luokė – Varniai, pavadinimas hidroniminės kilmės. Viešvėnai rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėti 1253 m. Kuršo vyskupo ir Vokiečių ordino pietinių žemių (Ceklio) dalybų akte. Viešvėnų žemės centras tada buvo Viešvės upelio pakranteje esantis Getautės piliakalnis su alkakalniu – Getautės Gojaus kalnu. Į pietus nuo šio senojo piliakalnio ir alkakalnio esantis Kungių (Kunigų) kaimas primena XIII a. čia buvusį Viešvės žemės kunigaikščio piliakalnį ir Senųjų (Didžiųjų) Viešvėnų kaimą. Getautės piliakalnio vardas gali būti siejamas su asmenvardžiu Getautu, minimu 1413 m. Horodlės sutartyje.

Vytauto Didžiojo valdymo metu minimas valdovui priklausantis dvaras, kurį valdė Žemaičių seniūnai.

Iš 1569 m. paiždininkio sudarytų sąrašų matyti, kad Viešvėnų dvaras buvo karaliaus ekonomija, iš kurios pajamos ėjo ne į valstybės išdą, o tiesiogiai karaliaus reikmėms tenkinti.

Medinę Švč. Trejybės bažnyčią 1758 m. savo lėšomis pastatė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės taurininkas ir Viešvėnų seniūnas, Viešvėnų dvaro valdytojas Pranciškus Pilsudskis su žmona Joana. ATR karalius Augustas III patvirtino P. Apie Medinę Švč. Trejybės bažnyčią 1758 m. savo lėšomis pastatė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės taurininkas ir Viešvėnų seniūnas, Viešvėnų dvaro valdytojas Pranciškus Pilsudskis

su žmona Joana. 1786 m. kun. T. Kotovskis bažnyčią perstatė. 1821 – 1854 m. kunigo D. Styrbinskio ir Viešvėnų gyventojų lėšomis buvo pastatyta nauja iki šiolei tebestovinti bažnyčia. Viešvėnų bažnyčia ilgai buvo Telšių filija, 1924 m. Žemaičių vyskupas P. Karevičius (1861 – 1945) suteikė Viešvėnams parapijos teises. Bažnyčia – vienanavė, lotyniškojo kryžiaus plano, su trimis dviejų tarpinių altoriais, didžiajame dviejų tarpinių drožiniiais ir kolonomis puoštame altoriuje kabo „Švč. Trejybės paveikslas ir Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų“ paveikslas. Bažnyčioje saugomi keturi reti XIX a. arnotai, žvakidė, datuojama 1762 m. ir 1817 m. padaryta monstrancija, išlikęs senas archyvas.¹⁴⁵

Viešvėnuose 1858 m. pirmą kartą paminėta mokykla, kurioje mokėsi 68 mokiniai. 1868 m. veikė smuklė, parduotuvė.

1884 m. poetą Antaną Baranauską iššventinus vyskupu, jam, kaip vyskupui sufraganui, atiteko Viešvėnų dvaro valda. Prižiūrėti dvarą ėmėsi vyskupo brolis Anupras Baranauskas, buvęs 1863 m. sukilimo dalyvis ir Sibiro tremtinys. Taip į Žemaičių žemėje įsikūrė Baranauskų giminė.¹⁴⁶

Tarpukario Lietuvoje Viešvėnuose aktyviai veikė šaulių, jaunalietuvių, jaunųjų

ūkininkų organizacijos.

1999 m. Viešvėnų bažnyčios šventoriuje perlaidoti kunigo P. Gustaičio, sovietų žiauriai kankinto ir sušaudyto 1946 m. Vilniaus saugumo kalėjime, palaikai, atrasti ir identifikuoti Tuskulėnų masinėje kapavietėje. Jo atminimui pastatyta skulptoriaus Remigijaus Midvikio sukurta skulptūra „Pieta“.

Viešvėnai – seniūnijos centras, gyvena apie 570 žmonių, yra pagrindinė mokykla, Luokės kultūros centro Viešvėnų filialas, ambulatorija. 2003 m., minint Viešvėnų 750 metines, ant kalniuko, netoli bažnyčios, šalia klebonijos, Viešvėnų klebono kun. Kęstučio Pajaujo iniciatyva pastatytas paminklas – Šv. Kryžius ir Švč. Mergelės Marijos skulptūra, o 2008 m. šalia bažnyčios iškilė Prisikėlusio Jėzaus skulptūrinė kompozicija.

Rainiai

Lankytinos vietos: Rainių Kančios koplyčia, Rainių miškelis, Atminimo ažuolynas, Žydu žudynių vieta ir kapas.

Žymūs žmonės: dainininkas Kipras Petrauskas (1885 – 1968)

Gyvenvietė yra už 3 km nuo Telšių, važiuojant link Varnių. XIX a. minimas Kaminskiams priklausęs Rainių dvaras. Lietuvai paskelbus 1918 m. Nepriklausomybę, dvarininkai pasitraukė į Lenkiją, dvaras buvo nacionalizuotas, žemė išdalinta valstiečiams, o dvaro centras 1936 m. už nuopelnus kultūrai, padovanotas žymiam visuomenės veikėjui, dainininkui Kiprui Petrauskui.

1941 m. naktį iš birželio 24 į 25 d., besitraukiantys Raudonosios armijos kareiviai, talkinami vietinių kolaborantų, žiauriai nukankino 73 (74?) Telšių kalėjime kalintus politinius kalinius. Tai buvo mokytojai, advokatai, mokiniai, tarnautojai, ūkininkai, darbininkai, suimti 1940 m. liepos 11 – 1941 m. birželio 8 dienomis, o jų vienintelė kaltė – „Tėvynės meilė“, nepaklusnumas okupantams ir laisvės troškimas.¹⁴⁷ 1942 m., nepaisant vykstančio Antrojo pasaulinio karo, buvo suorganizuotas konkursas, Rainių kankinių atminimui įamžinti.¹⁴⁸ Konkursą laimėjo jaunas architektas J. Virakas, pasiūlęs pastatyti medinę liaudies architektūros pavyzdžio mūrinę koplyčią Telšių kapinėse. Sovietų Sąjungai 1944 m. spalio mėn. vėl okupavus Telšius, pradėta statyti koplyčia buvo nugriauta, architektas J. Virakas – suimtas ir kalintas Vorkutos lageriuose. Rainių miškelis buvo iškiristas, sovietų valdžia darė viską, kad Rainių kankinius žmonės pamirštų. Tačiau Rainių kankinių atminimas, nepaisant visų sovietų valdžios pastangų, liko gyvas.

Žemaičių kultūros draugijos iniciatyva, pagal rastus architekto J. Virako eskizus, Telšių rajono architektas A. Žebrauskas parengė koplyčios projektą. Už Lietuvos žmonių, organizacijų paaukotus pinigus, Žemaičių kultūros draugija netoli miškelio, ant kalvelės pastatė koplyčią, kurią Telšių vyskupas A. Vaičius pašventino 1991 m. birželio 23 d., prisimenant Rainių kankinių nukankinimo 50-ąsias metines. Rainių Kančios koplyčia, skirta Rainių kankinių atminimui, taip pat įamžino ir visų raudonojo teroro aukų atminimą: tremtinių, Gul'ago lagerių kalinių ir Lietuvos partizanų. Langų vitražus sukūrė dailininkas A. Dovydėnas, koplyčios centre – balto marmuro skulptoriaus R. Midvikio sukurtas kryžius.¹⁴⁹ Rainių kankinių, tremtinių kančia, partizanų kova, Viešpaties Jėzaus ir jo Motinos Švč. M. Marijos kančia pavaizduota dailininko A. Kmieliausko

freskose. Kopyčios bokšte – Rainių Kankinių varinės figūros. Jų autorius – skulptorius R. Midvikis. 1991 m. lapkričio 1 d. Rainių miškelyje, žudynių vietoje buvo pastatytas skulptoriaus R. Midvikio kryžius, primenantis sovietų sunaikintus kryžius ir Kankinių kančią.

1996 m., minint Rainių žudynių 55-ąsias metines, buvo sutvarkytas Rainių kankinių kapas Telšių kapinėse ir pastatytas paminklas – skulptoriaus A. Kmieliausko sukurta Pieta (architektas – A. Žebrauskas).

2001 m., prisimenant Rainių tragedijos 60-ąsias metines, prie Rainių miškelio, netoli žudynių vietos, iškilo tautodailininkų S. Griguolos, V. Vasiliausko, A. Liutiko, A. Jonušo sukurtas kryžius su 7 mažesniais kryželiais.

2006 m., minint Rainių tragedijos 65-ąsias metines prie buvusio Telšių kalėjimo, kuriame buvo kalinami busimieji Rainių kankiniai, buvo atidengta skulptoriaus G. Gailiaus (architektas – A. Žebrauskas) sukurta paminklinė lenta su įrašu: „LAUS EORUM EMORI NON POTEST (JŲ GARBĖ AMŽINA).¹⁵⁰

Nacistinei Vokietijai okupavus Lietuvą, Rainių miškelyje 1941 m. liepos mėnesį, netoli dvarelį, buvo sušaudyti žydai. Jų atminimui pastatytas paminklinis akmuo.

Rainių gyvenvietė priklauso Viešvėnų seniūnijai, joje gyvena apie 1080 žmonių, yra pradinė mokykla – darželis, statybinės įmonės UAB „Vėtrūna“, „Rainių statyba“, O. Živatkauskienės keramikos įmonė, S. Benaičio „Mastupis“, V. Kolesinskio medžio apdirbimo įmonė „Robmona“, A. Urbono medžio apdirbimo įmonė „Recha“, degalinė „Milda“, parduotuvės.

Telšiai

Lankytinos vietos: Telšių senamiestis yra urbanistinis paminklas, vaizdingos Masčio ežero pakrantės, skulptūrų parkas prie Masčio ežero, mieste yra daug mažosios architektūros paminklų, šv. Antano Paduviečio katedra, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, kubizmo stiliaus Šv. Mikalojaus cerkvė, Žemaičių muziejus „Alka“, Žemaitijos kaimo muziejus, Džiugo piliakalnis, Džiuginėnų dvaras, kuriame gyveno dailininkas, menotyrininkas Juzefas Perkovskis (1896 – 1940) ir rašytoja Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė-Žemaitė (1845 – 1921).

Žymūs žmonės: pirmoji moteris poetė rašiusi lietuviškai Karolina Praniauskaitė (1828-1859), Lietuvos Nepriklausomybės Vasario 16-osios akto signataras advokatas Stanislovas Narutavičius (1862 – 1932), inžinierius, Lenkijos prezidentas Gabrielius Narutavičius (1865 – 1922), istorikas Mykolas Eustachijus Breinšteinas (1874 – 1950), poetas, muziejininkas Pranas Genys (1902 – 1952), poetė Teklė Kryževičiūtė (1917 – 1991), dailininkas Paulius Augustinavičius-Augius (1909 – 1960), kalbininkas Leonardas Sauka (g.1931 m.), rašytojas Danielius Mušinskas (g.1951 m.), poetas Artūras Tereškinas (g. 1965 m.), istorikas Alfredas Bumblauskas (g.1956 m.), istorikas, archeologas Adomas Butrimas (g.1955 m.), istorikas Vacys Vaivada (g.1958 m.), aktorė Nijolė Narmontaitė (g.1959). Telšiuose gyveno ir dirbo Lietuvos Nepriklausomybės Vasario 16-osios akto signataras vyskupas Justinas Staugaitis (1866 – 1943), Telšių vyskupas kankinys Vincentas Borisevičius (1887 – 1946) (palaidoti Telšių katedros vyskupų kriptoje). Mokėsi poetas Vytautas Mačernis (1921 – 1944), Paulius Jurkus (1916 – 2004), dainininkė Jurga Šeduikytė (g.1980) ir kiti.

Telšiai – Žemaitijos sostinė, dvasinis, kultūrinis žemaičių centras, pasiekiamas keliu Šiauliai - Palanga arba Laukuva – Telšiai. Miestas įsikūrę vaizdingoje vietovėje ant 7 kalvų prie Masčio ežero. Žmonės Telšių apylinkėse gyveno jau neolito laikotarpiu. Rašytiniuose šaltiniuose Telšiai paminėti vėlai, tik 1450 m. kaip karališkasis dvaras, kurį valdė žemaičių seniūnai, kiti aukšti LDK pareigūnai: J.Chodkevičius, J.K.Chodkevičius, A.Valavičius, P.Sapiega, M.K.Radvila ir kt.¹⁵¹

Nuo 1527 m. dvaro administravimą perėmė pats didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis, skirdamas laikinus jo valdytojus.

Pirmąją Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčią, telšiškių dar vadinamą Mažąja bažnytėle, pastatyti įsakė karalius Žygimantas Senasis 1536 m., atsižvelgdamas į Žemaičių vyskupo Vaclovo Virbickio jam atsiųstą skundą, kad Telšių valsčiuje nėra bažnyčios, o karališkojo dvaro valdiniai dėl bažnyčios nuošalumo netinkamai gyveną. 1612 m. karaliaus Zigmanto Vazos privilegijos Telšių bažnyčiai akte buvo įrašyta sąlyga, kad Telšių klebonu gali būti skiriamas tik toks kunigas, kuris gerai moka lietuvių kalbą. Parapijinei mokyklai ir špitolei statyti buvo atiduota didžiojo kunigaikščio dvaro žemė, buvusi šalia bažnyčios, kadangi naujas karališkasis dvaras buvo pastatytas už Durbino upelio, tarp Masčio ežero ir Žarėnų kelio. Tačiau kada tiksliai prie paraprijinės bažnyčios buvo pastatyta mokykla ir špitolė, tikslesnių žinių neišliko. Medinė paraprijos bažnytėlė ne kartą degė ir vėl buvo atstatyta, perstatyta.

Okupacinė rusų valdžia 1814 m. bažnyčią uždarė. Pradžioje paraprijiečiai dar meldėsi šalia buvusioje koplyčioje, bet ir ją kartu su bažnytėle rusų poručiko Mezniovo įsakymu 1828 m. nugriovė. Tėvų bernardinų bažnyčia tapo ir paraprijine bažnyčia.

Po 1863 m. lietuvių sukilimo prieš rusus vietoj buvusios katalikų bažnyčios krašto okupantai 1864 - 1867 m. ant Vilniaus kalvos pastatė mūrinę neobizantinio stiliaus cerkvę.

Apeliacinių rūmų teismas 1934 m. spalio 4 d. nutartimi priteisė grąžinti katalikams jų nugriautos bažnyčios vietoje pastatytą cerkvę ir kitus pastatus. Telšių vyskupijos kurija už mūrinę cerkvę stačiatikiams privalėjo sumokėti 32590 litų kompensaciją. Stačiatikiai Telšių vyskupijos kurijai privalėjo apmokėti teismo išlaidas – 2200 litų. 1935 m. birželio 15 d. teismo antstolis perdavė cerkvę Telšių vyskupijai. Bažnytėlėje vietoj ikonostaso buvo įrengti trys altoriai: centriniame altoriuje yra Švč. Mergelės Marijos statula, parvežta iš Lurdo Prancūzijoje, šonuose – šv. Jono Bosko ir Šv. Kryžiaus altoriai. 1935 m. spalio 30 d. Telšių vyskupas Justinas Staugaitis iškilmingai konsekrovo bažnyčią, suteikdamas jai Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų titulą. Bažnyčioje yra senų paveikslų, Viešpaties Jėzaus Kristaus kryžiaus kelio ir retai kur besapitaikančios Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios Dievo Motinos stotys.

Antrojo pasaulinio karo metais prie Mažosios bažnytėlės buvo palaidoti 279 vokiečių kariai. Jų atminimui, Lietuvai 1990 m. atkūrus nepriklausomybę, atidengta paminklinė lenta vokiečių ir lietuvių kalbomis.

1949 m ir 1953 m. ateistinė sovietų valdžia bandė uždaryti šią bažnytėlę, tačiau tikinčiųjų protestai, budėjimai bažnyčioje išgelbėjo ją nuo uždarymo.

Šventoriuje taip pat stovi šv. Juozapo statula - tai menininko Kazio Varnelio (1917 – 2010) jaunystės darbas, sukurtas XX a. 4 dešimtmetyje.

Šalia bažnytėlės 1991 m., prisimenant masinių lietuvių trėmimų 1941 m. birželio 14 d. pradžią, buvo pastatytas paminklas Lietuvos tremtiniams atminti.¹⁵²

1624 m. į Telšius karališkojo dvaro laikytojo P. Sapiegos pakviesti atvyko vienuoliai pranciškonai, ant Insulos kalvos jiems buvo pastatytas vienuolynas ir bažnyčia.¹⁵³ 1791 m. ATR karalius Stanislovas Augustas suteikė Telšiams savivaldos teisę – Magdeburgo privilegiją ir herbą, kuriame vaizduojamas vyskupas šv. Stanislovas, prikeliantis mirusįjį Petroviną.¹⁵⁴

Žemaičiai aktyviai dalyvavo 1831 m. ir 1863 m. sukilimuose. 1831 m. miestą sukilėliai buvo išlaisvinę iš rusų valdžios, sudarę savo vyriausybę. Už tai daug bajorų ir dvasininkų buvo suimta, ištremta į Sibirą, o kai kurie net sušaudyti, 1855 m. buvo uždarytas pranciškonų vienuolynas. 1864 m. prie Telšių ganyklose buvo šaudyti kunigai I. Noreika ir A. Gargasas, kurių palaikai 1922 m. buvo perlaidoti katedros šventoriuje.¹⁵⁵

Tarpukario Lietuvoje miestas išaugo į svarbų žemaičių švietimo, religijos ir kultūros centrą. 1918 m. sausio 21 d. „Saulės“ draugijos iniciatyva buvo įkurta gimnazija, kuri 1925 m. buvo suvalstybinta, jai suteiktas vyskupo Motiejaus Valančiaus vardas (dabar – Žemaitės g-j). 1926 m. balandžio 4 d. popiežiaus Pijaus XI apaštališka konstitucija „Lituanorum gente“ padalijus Žemaičių vyskupiją į Kauno arkivyskupiją, Panevėžio ir Telšių vyskupijas, Telšiai tapo vyskupijos centru. Pirmuoju Telšių vyskupu paskirtas žymus Bažnyčios ir valstybės veikėjas, Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras Justinas Staugaitis. Vyskupo J. Staugaičio rūpesčiu 1927 m., buvusiame pranciškonų vienuolyne, buvo įsteigta kunigų seminarija. Pirmuoju jos rektoriumi tapo kun. V. Borisevičius. 1928 m. pastatytas seminarijos priestatas. 1929 m. pastatyta vyskupų rezidencijos ir kurijos rūmai. 1928 m. Telšiuose, Žaliojoje gatvėje įsikūrė Nekaltai Pradėtosios Švč. M. Marijos seserų kongregacijos seserys. Jos išlaikė vaikų darželį, darbavosi senelių prieglaudoje, vyskupijos spaustuvėje, kunigų seminarijos bendrabutyje ir liturginių rūbų dirbtuvėje. Respublikos gatvėje įsikūrusios seserys kazimierietės Telšiuose turėjo mergaičių amatų mokyklą ir pradinę mokyklėlę.¹⁵⁶ Veikė mokytojų seminarija. 1931 m. buvo įsteigta berniukų amatų mokykla. Mokyklai 1936 m. buvo pastatyti rūmai. 1931 m. įsikūrusi Senovės mėgėjų draugija „Alka“, 1932 m. vasario 16 d. įsteigė Žemaičių muziejų „Alka“, kurios pirmuoju direktoriumi tapo poetas Pranas Genys. 1936 m. prie Masčio ežero buvo pradėti statyti muziejaus rūmai, baigti 1940 m. Veikė įvairios draugijos: scenos ir dailės mėgėjų draugija „Kanklės“, teatro mėgėjų draugija „Kaukė“, moksleiviams remti draugija „Ateitis“, žemaičių švietimo draugija „Minija“, šv. Vincento Pauliečio labdaringoji draugija, šauliai, jaun lietuviai, plačią veiklą išvystė 1925 m. pavasarininkų įsteigtas Valančiaus liaudies universitetas ir kitos organizacijos bei draugijos. Telšiuose buvo leidžiama gausi periodinė spauda: dienraštis „Telšių naujienos“, savaitraštis „Žemaičių prietelius“, lakraščiai ir žurnalai: „Žemaitis“, „Spauda ir gyvenimas“, „Telšių žinios“, su priedu „Telšių pliumpis“, „Mūsų

balsas“, „Žibintas“, „Mūsų filatelistas“. Lietuvos aktyvistų frontas nuo 1941 m. iki antrosios sovietinės okupacijos leido „Žemaičių žemė“. Telšių vyskupija nuo 1929 m. turėjo savo leidyklą – spaustuvę, kurioje nuo 1935 m. leido knygelių seriją „Katalikiškos šeimos biblioteka“. 1912 m. įsteigta ligoninė, kuriai 1940 m. buvo pastatytas naujas modernus pastatas.¹⁵⁷

1935 m. Telšiams buvo suteiktas pirmaeilio miesto statusas. Tais pačiais 1935 m. Telšiuose įvyko jubiliejinis Lietuvos ateitininkų kongresas, kuriame vienas iš ateitininkų vadovų, prof. dr. K. Pakštas iškėlė programinį šūkį: „Pavaryti Lietuvos kultūrinio gyvenimo laikrodį 100 metų pirmyn“.¹⁵⁸

Telšių šv. Antano Paduviečio katedra

Šiaurinėje Masčio ežero pakrantėje stūksanti Insulos kalva 1624 m. buvo puikiai pritaikyta vienam iš seniausių ir didingiausių Žemaičių žemės XVII – XXI a. sakralinių kompleksų: pranciškonų bernardinų vienuolynui ir bažnyčiai, kuri 1926 m. tapo Katedra, kunigų seminarijai, Vyskupų rūmams, senajai mokyklai ir kitoms sudėtinėms dalims, būtinomis sėkmingai sakralinio komplekso veiklai.

Bernardinų vienuolyno Telšiuose fundacijos iniciatoriai – Telšių seniūnas, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės pakancleris Povilas Sapiega su žmona Kotryna Goslauskaite - Valavičiene Sapiegiene. Kadangi Telšių miestas buvo karaliaus dvaras, tai vienuolyno steigimą patvirtino Abiejų Tautų Respublikos karalius Žygimantas III Vaza. Pirmieji vienuoliai įsikūrė nedideliame mediniame vienuolyne su koplyčia. Netrukus buvo pradėta mūrinio vienuolyno statyba. 1650 m. Žemaičių vyskupo Petro Parčevskio iniciatyva ir rūpesčiu prie vienuolyno buvo pastatyta didelė medinė bažnyčia. Prie vienuolyno buvo pastatytas Loreto Dievo Motinos namelis, kuris buvo vienintelis tuometinėje Žemaičių vyskupijoje ir toliausiai į Šiaurę nutolusi Loreto Švč. Mergelės Marijos garbinimo vieta. Namelis buvo mūrinis, 9,5x5,06 m. dydžio, statant dabartinę mūrinę bažnyčią – Katedrą, tapo apatine presbiterija, jungiančia centrinę bažnyčios erdvę su zakristija.¹⁵⁹

1702-1711 m., Šiaurės karo su Švedija metu, Telšių miestas, bažnyčia ir vienuolynas labai smarkiai nukentėjo nuo gaisro, bado bei maro. Nauja nedidukė bažnytėlė pastatyta ir Žemaičių

vyskupo Antano Tiškevičiaus pašventinta buvo tik 1748 m. Iki tol vienuoliai meldėsi mūrinėje Loreto Švč. Mergelės Marijos koplytėlėje.

XVIII a. viduryje Telšių miestas atsistatė, smarkiai plėtėsi, jo reikšmė Žemaitijoje augo, ypač kai 1764 m. Telšiuose buvo įsteigti Žemės ir Pilies teismai, čia vyko žemaičių bajorų seimeliai.¹⁶⁰

Naujos mūrinės vienuolyno bažnyčios sumanytojais buvo visos Lietuvos bernardinų provincijos provincijolas tėvas Pranciškus Samavičius ir Telšių bernardinų vienuolyno gvardijonas Pranciškus Kašutis. Įsipareigojimus prisiėmė ir Žemaičių bajorija, susirinkusi į Raseinių seimelį – pasižadėjo aukoti mūrinės bernardinų bažnyčios statybai po 36 grašius nuo dūmo (valstiečio sodybos). Galima teigti, jog bernardinų bažnyčios statybą rėmė visa Žemaitija. 1761m. rugsėjo 24 d. buvo pašventintas kertinis Loreto Dievo Motinos Švč. Mergelės Marijos ir šv. Antano Paduviečio bažnyčios akmuo, tačiau statyba užsitęsė ir baigta buvo tik 1791 m. Iškilmingai bažnyčia konsekruota - 1794 m. gegužės 18 d.¹⁶¹

Bažnyčia buvo pastatyta renesanso - klasicizmo stiliumi, be bokšto. Architektas – nežinomas. Varpai kabėjo atskirai šventoriuje stovinčioje medinėje varpinėje. Bažnyčia - stačiakampio plano su trisiene apside, halinio tūrio, vienanavė, bet su plačia galerija aplinkui, kurią remia keturios poros masyvių sudėtingo plano pilorių – jų suformuota erdvė primena trinavę pseudobazilikinę. Jos interjeras erdvus ir šviesus. Bažnyčioje buvo įrengti septyni puošnūs Vilniaus baroko stiliaus altoriai ir sakykla, daryti meistrų Tomo Podhaiskio ir Jono Mažeikos.

Didysis šv. Antano altorius – baroko ir klasicizmo elementų derinys, kurio centre – telšiškių ir apylinkių gyventojų garbinamas šv. Antano paveikslas. Tai XVIII a. vidurio nežinomo autoriaus kūrinys. Šv. Antanas Paduvietis (1195 – 1231) yra vienas populiariausių ir labiausiai garbinamų šventųjų Žemaitijoje. Jo šventė minima birželio 13 d. ir iškilmingai švenčiama visame mieste. Paveiksle šv. Antanas vaizduojamas jaunas, su rudu pranciškonišku abitu, išskusta tonzūra. Šalia jo, ant stalelio, padėta knyga ir kaukolė, kitą, atverstą knygą, šv. Antanas laiko rankose, kartu gobiančioje ir Kūdikėlių Jėzų. Paveikslas laikomas stebuklingu, tai įrodo ir votai, pakabinti abipus šv. Antano paveikslo. Paveikslas puoštas auksuoto sidabro aptaisais. Aptaisų profilis rupus, gana aukštas. Paveikslo šone, netoli rėmo, prie baldakimo, matyti fundatoriaus Mykolo Gorskio herbas, kampe – plokštelė su įrašu: „Garbingasis Mykolas Gorskis Žemaičių kaštelionas, Vieکشnių ir Užvenčio seniūnas, šį šv. Antano paveikslą Telšių Bernardinų šventovei padengė auksu ir sidabru kaip auką 1775 metais, o užsakymą atliko auksakalys Juozapas Stapeleris iš Laižuvos“.

Šv. Antano paveikslas – centrinė altoriaus dalis. Visa ikonografinė altoriaus programa yra glaudžiai susijusi su šv. Antano Paduviečio gyvenimu. Altorių darė skulptorius jėzuitas Tomas Podhaiskis.¹⁶²

Nuo 1793 m. tėvų bernardinų pastangomis ir lėšomis prie vienuolyno buvo atidaryta poapygardinė triklasė mokykla, 1831 m. tapusi gimnazija. Priešais bažnyčią specialiai mokyklai 1796 m. buvo pastatytas didelis namas su mansarda. Nuo 1843 m. mokykla vėl tapo progimnazija, o 1868 m. atėjo Vilniaus apygardos mokslo kuratoriaus nurodymas, kad Telšių mokyklą reikia uždaryti, nes „Telšių apskritis yra apgyvendinta daugiausiai katalikais, todėl stačiatikiškas elementas ne taip greitai persvers“.¹⁶³

1802 m. buvo sudaryta sutartis su garsiu Vilniaus mūrininku meistru J. Borečiu, kuris įsipareigojo per dvejus metus sumūryti bokštus. Bokštai turėjo būti pristatyti prie bažnyčios fasado. Dėl neaiškių priežasčių išmūrytas buvo tik bažnyčios prieangis ir bokštai iki cokolio.

1853 m. dėl Rusijos valdžios vykdomos antikatalikiškos politikos pranciškonų- bernardinų vienuolynas buvo uždarytas. Dalis vienuolyno tapo klebonija, bažnyčia - parapijine Telšių miesto bažnyčia, o kunigai pasauliečiai – šios parapijos klebonais. Pirmuoju klebonu 1854m. tapo kun. R. Leščevskis. Klebonas kun. J. Moncevičius 1859 m. pakvietė žemaičių bajorą architektą F. Rimgailą, kuris suprojektavo ir 1862 m. pastatė aukštą trijų tarpinių bokštą: į erdvę prieangio turį atsirėmusi apatinė masyvi stačiakampio plano dalis laikė bene aštuoniakampį būgną, virš kurio stiebėsi aukšta smailė. Tačiau architektas pervertino J. Borečio pamatų ir jau išmūrytų sienų iki cokolio konstrukcijų galimybes, todėl po 1881 m. audros klebonui kun. J. Jucevičiui teko šį bokštą išrinkti, o jo vietoje pastatyti dvigubai žemesnį, pailgo aštuoniakampio formos bokštą. Šiuo metu bokšte kabo šeši iš Vokietijos kan. G. Langės atvežti ir katedrai padovanoti varpai.¹⁶⁴

Dideli bažnyčios remonto ir atnaujinimo darbai buvo vykdomi 1897-1898 m. klebono kun. J. Šimkevičiaus pastangų dėka. 1898 m. iš Varšuvos atvežta ir sumontuota puiki metalinė visą antro aukšto galeriją juosianti aptvara su žibintais ir žvakidėmis. Pagal inžinieriaus P. Serbinovičiaus projektą buvo pastatyti istorizmo stiliaus šventoriaus vartai.¹⁶⁵

1938 m. čekų meistras O. Kratokvilas Katedroje sukonstravo didelius dviejų manualų ir pėdalu, 22 registru vargonus.

2002 m. sausio 5 d. pal. popiežius Jonas Paulius II Telšių vyskupu ordinaru paskyrė vyskupą dr. Joną Borutą SJ.

Ruošiantis Žemaičių 600 metų krikšto jubiliejui, vykdomi dideli katedros renovacijos darbai. Katedros šventoriaus vartus papuošė skulptoriaus A. Sakalausko sukurtos šv. Antano – Katedros globėjo ir šv. Stanislovo – Telšių miesto globėjo statulos. Naujasis katedros duris 2009 m. menininkas prof. R. Inčirauskas apkaustė vario plokštėmis, kuriose atsispindi krikščionybės raidą Žemaitijoje.¹⁶⁶

Telšiai – rajono centras, kuriame gyvena apie 30 tūkstančių žmonių, veikia Vyskupo Vincento Borisevičiaus kunigų seminarija, Vilniaus dailės akademijos Telšių fakultetas, Žemaitijos

kolegijos Telšių fakultetas, yra trys gimnazijos, vaikų meno mokykla, keturios pagrindinės mokyklos, pradinė mokykla, darželiai, Karolinos Praniauskaitės biblioteka, Telšių apskrities archyvas, regioninė ligoninė, poliklinikos, psichikos sveikatos centras, Žemaičių „Alkos“ muziejus, Dailės akademijos parodų salė, Žemaitijos kaimo muziejus, Kultūros centras, Žemaitės dramos teatras, vyksta daug festivalių, švenčių, kitų renginių: komedijų festivalis „Cha-cha-cha“, vaikų folkloro festivalis „Aš pasiečiau vėina popa“ ir kt. Stambiausios įmonės: AB „Žemaitijos pienas“, UAB „Žemaitijos keliai“, AB „Mineraliniai vandenys“, VĮ Telšių miškų urėdija, degalinės, automobilių remonto įmonės, prekybos centrai ir kt.

Kęstaičiai

Lankytina vieta: Kryžių kalnelis buvusios rokitų bažnytelės ir vienuolyno vietoje.

Tai kaimas pusiaukelėje tarp Telšių ir Alsėdžių. Čia buvo garsioji Kęstaičių bažnyčia. Miške dar išlikusios senosios Kęstaičių kapinaitės.¹⁶⁷ Kęstaičių dvaras minimas nuo XVI a. Dvaro savininkas J. A. Rimgaila 1738 m. į Kęstaičius pasikvietė vienuolius rokitus, pastatė vienuolyną bei 12 lovų ligoninę vargšams, invalidams, kenčiantiems.¹⁶⁸ Vienuolynui ir ligoninei išlaikyti paskyrė 18 valakų žemės su 38 kumiečiais ir 3600 rub. Karalius Augustas III 1741 m. sausio 7 d. patvirtino šį dovanojimo aktą ir suteikė teisę rengti turgus ir laikyti smuklę. Popiežius Pijus VI atskira bule įsteigė šv. Roko ir šv. Sebastijono atlaidus ir atsiuntė šv. Roko relikvijas. Bažnyčioje kabojo tikinčiųjų stebuklingu laikomas šv. Roko paveikslas. Ligoninė pamažu išsiplėtė, priimdavo iki 20 – 30 ligonių. 1842 m. rusų valdžia atėmė iš rokitų turėtą žemę, negalėdami išlaikyti ligoninę, roketai buvo priversti ją uždaryti. Vargšai buvo perkelti į Telšių ligoninę, o neįgalieji į Vilnių pas vienuolius bonifratrus. Caro valdžiai nenusavinus pastatų, vyskupas S. M. Giedraitis 1843 m. birželio 26 juose įsteigė kunigų invalidų namus ir jiems administruoti paskyrė kun. M. Varnilavičių.¹⁶⁹

1886 m. liepos vidury rusų valdžia, uždarinėdama dar likusius vienuolynus pareikalavo iš Žemaičių vyskupo M. Paliulionio uždaryti rokitų vienuolyną, bažnyčią ir kunigų prieglaudą, o nekilnojamą turtą atiduoti Skuodo stačiatikių kunigui. Rusams prievarta išvežus rokitus ir ligonius, apylinkės žmonės sujudo ir pasiryžo neleisti uždaryti bažnyčios. Žmonės budėjo 6 savaites. 1886 m. lapkričio 19 d. atvyko Kauno gubernatorius V. Melnickis su trimis kazokų eskadronais ir reikalinga įranga bažnyčiai išgriauti. Žmonės nepakluso, klūpojo ir giedojo šv. giesmes susikibę rankomis. Jie kazokų buvo daužomi ir jėga tempiami iš bažnyčios. Apie 30 gynėjų, tarp kurių buvo ir moterų, išvežti į Telšių kalėjimą, dalį žmonių kalėjimo gydytojas nusiuntė į ligoninę. Nugalėję saugotojus, kazokai ėmė naikinti bažnyčią ir vienuolyną. Kęstaičių bažnyčios gynimas buvo pirmas viešas lietuvių pasipriešinimas rusifikacijai ir skatino lietuvių tautinei ir religinei rezistencijai.¹⁷⁰

Kęstaičių atminimas neužmirštas. Nors sovietmečių ten buvo įrengtas tankodromas ir vietovė buvo neprieinama pašaliniam, tačiau Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvusios bažnyčios vietoje buvo pastatytas kryžius, o Telšių vyskupo Jono Borutos SJ iniciatyva išaugo Kryžių kalnelis.

Alsėdžiai

Lankytinos vietos: Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia, kapinės, kuriose palaidotas Vasario 16-osios akto signataras Stanislovas Narutavičius, 1941 m. nužudyti Rainių kankiniai Steponas Bubelė, Leonas Kusas, Jonas Milius, Alsėdžių piliakalnis (Žvėrinỹčia).

Žymūs žmonės: netoli Alsėdžių esančiame Brėvikių dvare augo ir gyveno Stanislovas Narutavičius (1862 – 1932) - Vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras, visuomenininkas, jo brolis mokslininkas, inžinierius hidrotechnikas, Lenkijos vyriausybės ministras ir pirmasis prezidentas, prof. Gabrielius Narutavičius (1865 – 1922, Alsėdžiuose gimė dailininkas Kazys Varnelis (1917 – 2010), Šonių km. Gimė Vasario 16-osios akto signataras Jonas Smilgevičius (1870 – 1942), gyd. Remigijus Žaliūnas (g.1961) Alsėdžiuose dirbo ir gyveno vysk. Merkelis Giedraitis (1536 – 1609), bibliofilas kun. Jonas Krizostomas Gintila (1788 – 1857), kunigavo Vladislovas Kazimieras Taškūnas (1885 – 1956).

Alsėdžiai įsikūrę prie kelio Telšiai – Plateliai, tarp kelių Plungė - Mažeikiai ir Plungė – Telšiai. Miestelis įsikūręs prie Sruogos upelio, Plungės rajone, netoli Alsėdžių ežero. Manoma, kad Alsėdžių vietovardis – hidroniminės kilmės. Istoriniuose šaltiniuose, vokiečių Livonijos kronikoje Alsėdžiai pirmą kartą minimi 1253 m., bet kaip dainuojama senovinėje žemaičių dainoje:

*„Alsėdžių miestelis yra nemažokas,
Anksčiau budavotas, nei atvyko kryžiokas“.¹⁷¹*

Remiantis archeologiniais radiniais galima teigti, kad žmonės šiose apylinkėse gyveno jau mezolite, IX – XIII a. čia buvo kuršių Ceklio žemė. Miestelio pakraštyje dunkso piliakalnis, vėliau Žvėrinčiumi pavadintas, o centre, kur dabar bažnyčia, greičiausiai būta alkakalnio.

1421 m. didysis kunigaikštis Vytautas Alsėdžių žemes užrašė Medininkų vyskupui. Žemaičių vyskupas Motiejus II perkelė savo rezidenciją į Alsėdžius, kaip rašė vysk. Motiejus Valančius: „vyskupou dideliai patiko Alsėdžiai, todėl pametęs Katedros bažnyčią ir Varnius, čia įsikūrė“. 1465 m. buvo pastatyta vyskupų rezidencija ir čia gyveno žemaičių vyskupai iki pat 1850 m., kai vyskupas M.Valančius savo nuolatine rezidenciją pasirinko Varnius. Paskutinis Alsėdžiuose gyveno vyskupijos valdytojas J. K. Gintila, pagarsėjęs bibliofilas, savo bibliotekoje turėjęs 30 tūkst. knygų.¹⁷² Vyskupas B.Svirankavičius Alsėdžiuose, 1475 – 1476 m. pastatė medinę Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčią. Aplink vyskupo rezidenciją sparčiai augo miestelis. Alsėdžiai pažymėti 1526 m. sudarytame B. Wapowskio ir 1613 m. išleistame Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemėlapiuose.¹⁷³ Žemaičių kunigų seminarijos ištakos – taip pat Alsėdžiuose. Žemaičių vyskupas M.Giedraitis čia mokė klierikus, taip padėdamas pagrindą vyskupijos seminarijai, kurią jėzuitai 1622 m. įsteigė Kražiuose. 1765 m. buvo įkurta parapijinė mokykla. Bažnyčia ne kartą buvo perstatyta ir atnaujinta. Dabartinė Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia iš pušinių ir eglinių rastų buvo pastatyta 1793 m., jos fasadą puošia bokštelis su svogūno formos viršūne. Viduje dominuoja liaudiškais barokas, bažnyčia puošni, turinti aštuonis altorius, daugybę paveikslų.¹⁷⁴

Alsėdiškiai, vadovaujami Stanislovo Narutavičiaus, aktyviai dalyvavo 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo darbe, buvo įsteigę savivaldą - Alsėdžių respubliką. 1909 m. Alsėdžiuose buvo atidaryta „Saulės“ draugijos mokykla. XX a. pradžioje sudegė apleistas vyskupų dvaras. 1930 m. kilęs gaisras smarkiai nuniokojo patį miestelį.¹⁷⁵

Prie Alsėdžių esantį Brėvikių dvarą valdė žemaičių bajorai Narutavičiai, kilę iš senos Žemaičių bajorų Naručių giminės, kuri herbą gavo dar 1413 m. Horodlės unijos metu. Šiame dvare augo Lietuvos Nepriklausomybės – Vasario 16-osios akto signataras teisininkas S. Narutavičius (1862 – 1932) ir jo brolis G. Narutavičius (1865 – 1922), kuris studijavo Ciūriche, gyveno Šveicarijoje, buvo žymus mokslininkas, hidrotechnikas, profesoriavo Ciūricho universitete. Pirmojo pasaulinio karo metais jis šelpė karo aukas Lenkijoje, atvykęs į J. Pilsudskio atkurtą nepriklausomą Lenkiją tapo viešųjų darbų ministru, vėliau – užsienio reikalų ministru, 1922 m. gruodžio 9 d. Lenkijos Seimas jį išrinko pirmuoju Lenkijos prezidentu, deja, gruodžio 16 d. jis buvo nužudytas.¹⁷⁶

Kad Alsėdžių žmonės visada mylėjo laisvę įrodo kad ir tas faktas: 1941 m. birželio 22 d., vos prasidėjus karui tarp nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, Alsėdžiuose sovietiniai pašto ženklai tuoj buvo perantspauduoti guminiu antspaudu su įrašu: „Laisvi Alsėdžiai, 24.VI.41“.¹⁷⁷

Už 1941 m. vasario 16 d. iškeltą Lietuvos trispalvės vėliavą, minint 1918 m. vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės akto paskelbimo metines, Rainiuose žiauriai buvo nukankinti

trys alsėdiškiai: L.Kusas, J.Milius, S.Bubelė. Juos artimiesiems pavyko atpažinti ir jie visi trys buvo palaidoti Alsėdžių kapinėse, bendrame kape.

II pasaulinio karo metais Alsėdžiuose klebonavo kunigas V.K.Taškūnas (1885 – 1956), kuris sugebėjo išgelbėti žmones, prasidėjus Vokietijos – Sovietų Sąjungos karui, nuo tarpusavio susidorojimų, linčo teismų ir žudynių, taip gelbėjo žydus, išdrįso viešai pasmerkti antisemitizmą, atsisakė priimti išpažintį iš vieno aktyviausių žydų žudynių dalyvio. Dėl to vokiečių 1943 metais buvo suimtas, vėliau – tardytas ir kalintas sovietų.¹⁷⁸

1944 m. Alsėdžių apylinkėse aktyviai veikė Lietuvos laisvės armija, partizanai.

Alsėdžiai – seniūnijos centras, gyvena apie 850 žmonių, veikia ambulatorija, biblioteka, vaistinė, vaikų darželis, paštas, vidurinė mokykla, kurioje įvesta gynybinio - pilietinio ugdymo pakraipa, Žemaičių Kalvarijos kultūros centro filialas, priešgaisrinė tarnyba, du pieno surinkimo punktai, dvi maisto prekių parduotuvės, medžio apdirbimo įmonė ir kt.

Žemaičių Kalvarija

Lankytinos vietos: Švč. Mergelės Marijos apsilankymo pas Elžbietą bazilika, Kryžiaus kelias, buvęs dominikonų vienuolynas (dabar – Telšių vyskupijos rekolekcijų centras), poeto Vytauto Mačernio muziejus, rašytojo Pauliaus Jurkaus gimtasis namas, poeto Vytauto Mačernio gimtinė ir jo kapas, visuomenininko Konstantino Bružo „Žalioji trobelė“ namas – muziejus, knygnešės, daraktorės Emilijos Pocaitės namas.

Žymūs asmenys: vysk. Jurgis Tiškevičius (1596 – 1656), vysk. Motiejus Valančius (1801 – 1875), istorikas Simonas Daukantas (1793 – 1864), poetas Vyrautas Mačernis (1921 – 1944), poetas, rašytojas ir visuomenininkas Paulius Jurkus (1916 – 2004), kraštotyrininkas Konstantinas Bružas (1912 – 2005).

Žemaičių Kalvarija – pagrindinė Telšių vyskupijos šventovė, piligrimų iš visos Žemaitijos, pietinės Latvijos ir Lietuvos traukos centras. Žemaičių Kalvarija įsikūrusi prie kelio Plungė – Seda. Miestelis, kurio senasis pavadinimas – Gardai, įsikūręs vaizdingoje vietoje, tarp kalvų, Pagardenio ir Varduvos upių santakoje. Gyvenvietė išaugo tarp piliakalnio (dabar – šv. Jono kalnas) ir

alkakalnio (dabar – kapinės). Rašytiniuose šaltiniuose Gardai pirmą kartą minimi Ordino kronikose 1253 m. 1421 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, įsteigtos Žemaičių vyskupijos vyskupams padovanojo Gardų žemę. Manoma, kad jau 1593 m. Garduose, vyskupo dvaro teritorijoje stovėjusi koplyčia. Kiti istorikai mano, kad pirmąją šv. Jono Krikštytojo koplyčią 1619 m. Gardų piliakalnyje pastatė vyskupas S. Kiška. 1636 m. buvo įsteigta parapija, aprūpinta nedidele fundacija.¹⁷⁹ Žemaičių vyskupas J. Tiškevičius 1637 m. į Gardus pakvietė vienuolius domininkonus, kuriems pastatė vienuolyną ir padovanojo žemės. Dominikonai Garduose 1639 - 1640 m. įkūrė Kalvarijos Kalnus – pastatė devyniolika koplyčių su dvidešimčia Kristaus kryžiaus kelio stočių (septintoji koplyčia turi dvi stotis – R.G.). Žemę, atvežtą iš Jeruzalės, aplinkui koplyčias apibarsė pats fundatorius vyskupas J. Tiškevičius.¹⁸⁰ Koplyčios liaudiško stiliaus, darniai įkomponuotos į kalvotą miestelio kraštovaizdį. Koplyčios puoštos monumentaliaja sienine tapyba, ypač gražiai ištapyta tautodailininko K. Varnelio „Kryžaus kelias“ – 18-oji stotis. Kryžiaus kelią Žemaičių Kalvarijoje sudaro dvi pagrindinės dalys – „Kristaus suėmimo kelias“, prasidedantis nuo pirmosios stoties „Paskutinė vakariene“ ir pasibaigiantis vienuoliktoje stotyje „Rotušėje“, ir „Kryžiaus kelias“, prasidedantis vienuoliktoje stotyje „Rotušėje“ ir besitęsiantis iki paskutinės stoties „Kryžiaus atradimas“. 1744 m. popiežius Urbonas VIII kelioms Kalnų koplyčioms suteikė atlydus. Pamažu miesteliui prigijo Kalvarijos vardas, o kad būtų atskirta nuo Kalvarijos, esančios Marijampolės apskrityje, buvo pavadinta Žemaičių Kalvarija. Tačiau ne tik Kristaus kryžiaus kelias traukia čia atvykti maldininkus. Jau nuo XVII a. vidurio Žemaičių Kalvarija pradėjo garsėti stebuklingu Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslu. Šį malonėmis garsėjanti Švč. Mergelės Marijos paveikslą iš Romos į Žemaičių Kalvariją parsivežė domininkonas P. Puhačevskis.¹⁸¹ Žemaičių Kalvarijos paveikslą galima priskirti Švč. Mergelės Marijos Myluojančiosios (Glykophilusa) arba jai artimos vadinamosios Meilingosios (Eleusa) ikonografiniam tipui. Šio tipo paveiksluose vaizduojama Marija ant rankų globia Kūdiki, o šis, meiliai ją apglėbęs, glaudžiasi prie skruosto. Žemaičių Kalvarijoje esantis Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas artimas Neapolio Karmelio Dievo Motinos atvaizdui. Žemaičių Kalvarijos paveikslą dengia XVII a. viduryje – antroje pusėje sukurtas sidabrinis aptaisas. Jį sudaro 10 atskirų, figūrų rūbus ištiesai dengiančių lakštų, dvi karūnos ir dvylikos aštuonkampių žvaigždžių lankas. Aptaisas kalstytas profesionaliai, pažymėtos pagrindinės rūbų klostės ir apvadai, tiek Marijos, tiek Jėzaus rūbai kalstyti XVII a. antrai pusei būdingomis, gana natūralistiškai traktuotomis vešliomis gėlėmis ilgais koteliais: tulpėmis, bijūnais, narcizais ir plukėmis, ant Kūdikielio aptaisų tos pačios gėlės mažesnės. Karūnos uždaro tipo. Švč. Mergelės Marijos ir Kūdikielio rūbus dengiantis aptaisas ir Dievo Motinos karūna pagaminta iš auksuoto sidabro, Jėzaus – iš aukso, žvaigždutės – iš vario lydinio.¹⁸² Nuo 1643 m. paveikslas buvo pripažintas stebuklingu ir leista jį gerbti kaip tokį. Dominikonai šalia vienuolyno pasistatė Švč.

Mergelės Marijos Apsilankymo titulo bažnyčią ir tada buvo pradėti švęsti dvylika dienų trunkantys Švč. M. Marijos Apsilankymo atlydai, kurie buvo sujungti su jau seniau švęstais Kalvarijų kalnų atlydais. 1649 m. liepos 2 d. į šventovę buvo įnešta iš Liublino dominikonų vienuolyno atgabenta ir iki šių dienų išlikusi 3,2 cm ilgio ir 0,6 cm pločio šv. Kryžiaus relikvija, kuri yra didžiausia Baltijos šalyse.¹⁸³ Todėl dabar, būtent liepos 2 – 12 d., ir yra švenčiami Didieji Žemaičių Kalvarijos atlydai. Puošnus relikvijorius sudarytas iš skirtingiems baroko epochos laikotarpiams priskirtinų dalių. Autentiškos yra XVII a. 5 deš. datuotinos dirbinio pėda, kojėlė ir relikvijų talpykla. Kaip rodo lotyniškas įrašas ant relikvijoriaus talpyklos, garsiosios Liublino Šv. Kryžiaus relikvijos dalį ir sidabrinį relikvijorių Žemaičių vyskupo J. Tiškevičiaus įsteigtai Kalvarijai parūpino vyskupo pusbrolis, žinomas valstybės veikėjas, dosnus katalikų bažnyčios fundatorius, Kijevo vaivada J. Tiškevičius. Relikvijorius darytas Liubline ir jis gali būti žinomo auksakalio S. Egerio kūrinys.¹⁸⁴

1644 m. dominikonai Žemaičių Kalvarijoje įsteigė mokyklą, kuri pamažu išaugo iki gimnazijos, o XIX a. pradžioje dominikonų gimnazijoje mokėsi būsimasis vyskupas M. Valančius, istorikas S. Daukantas.¹⁸⁵

1750 m. Žemaičių Kalvarijoje buvo pastatyta nauja didelė ir puošni, 24 altorių medinė bažnyčia, suremontuotos ar perstatytos Kalnų koplyčios. Atlydai vis populiarėjo, ypač po Žemaičių vyskupo A. Tiškevičiaus 1748 m. kunigams išsiuntinėto paraginimo, rengti piligrimines keliones į Žemaičių Kalvariją. 1780 m. dominikonai pagal architekto A. Kosakausko (1737 – 1803) projektą pradėjo statyti mūrinę, didesnę ir erdvesnę bažnyčią, užbaigtą 1822 m. Bažnyčia yra bazilikos tipo, dvibokštė, su priekinio fasado dominavimu eksterjere, kuris horizontaliai suskaidytas tarpniais ir vertikaliais piliastrais, turinti barokui ir klasicizmui būdingų bruožų, puošyboje vyrauja tiesių linijų ritmas. Bažnyčia stačiakampio plano, trinavė, abipus trisiene apside užbaigtos presbiterijos, išdėstytos erdvios dviaukščių zakristijų patalpos. Pagrindinio altoriaus pirmame tarpsnyje tarp keturių apeinamo altoriaus kolonų - stebuklingasis Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas paauskuotuose rėmuose. Viršutinėje altoriaus dalyje yra stebuklais garsėjantis Kryžius su didžiule Nukryžiuotojo skulptūra, perkelta iš vienos koplyčios. Šioje viršutinėje altoriaus dalyje saugoma Šv. Kryžiaus Didžioji relikvija.¹⁸⁶ Rusų caro priespaudos metais žmonės į atlydus plaukte plaukė, caro valdžia nors ir neleido po 1863 m. sukilimo maldininkams keliauti su procesijomis į Žemaičių Kalvarijos atlydus, tačiau visiškai uždrausti piligrimines keliones ir Kryžiaus kelio procesijas, neišdrįso.¹⁸⁷ Rusų valdžiai 1864 m. uždraudus lietuvišką spaudą, atlydų metu ypač klestėjo prekyba slaptomis lietuviškomis knygomis, o žmonių spūstyje žandarai nesugebėjo žmonių sužiūrėti. 1889 m. caro valdžia uždarė dominikonų vienuolyną. Žemaičių Kalvariją pradėjo rūpintis diecezinis kunigas. 1896 m. bažnyčia smarkiai nukentėjo nuo gaisro, atstatyta 1897 – 1902

m., laikantis architekto A.Kosakausko projekto. Šventovės atstatymo projekto autorius buvo architektas P. Serbinovičius.¹⁸⁸

Žemaičių Kalvarijoje gimė ir augo rašytojas P. Jurkus, o netoli Žemaičių Kalvarijos, Šarnelės kaime, gimė ir augo garsus poetas V. Mačernis.¹⁸⁹

1927 m. vyskupo J. Satugaičio kvietimu į Žemaičių Kalvariją atvyko tėvai marijonai, nuo 1930 m. - seselės kazimierietės. 1939 m. buvo iškilmingai paminėtas Kalvarijos kalnų įkūrimo jubiliejus. Marijonų skaičiavimu per tuos 300 metų Žemaičių Kalvarijos atlaiduose apsilankė 6 milijonai žmonių.¹⁹⁰

1948 m. sovietų valdžia abu vienuolynus uždarė, o šventovė vėl tapo parapijine bažnyčia. Sovietų valdžia siekė uždrausti Kalvarijos kalnų procesijas, neleisdavo skambinti varpais, kitų parapijų kunigai be specialaus sovietų valdžios leidimo negalėjo aukoti šv. Mišių, o leidimus išduodavo vos vienam antram kunigui. 1962 m. sovietai bandė uždaryti ir nugriauti koplytėles, bet dėl žemaičių pasipriešinimo –nepavyko. Nors sovietų valdžia visai trukdė piligrimams atvykti į Didžiuosius Žemaičių Kalvarijos atlaidus, per visą sovietinę okupaciją į juos suplaukdavo tūkstančiai maldininkų. Sovietams pavyko tik miestelį 1967 m. pervadinti Varduva. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyva 1989 m. sovietų valdžia vėl sugražino miesteliui senąjį Žemaičių Kalvarijos pavadinimą. 1988 m popiežius Jonas Paulius II šventovei suteikė mažosios bazilikos titulą. 2004 m. popiežius Jonas Paulius II nustatė Žemaičių Kalvarijos šventovėje galimų gauti visuotinių atlaidų sąlygas bei tvarką ir leido pradėti Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslu vainikavimo popiežiškosiomis karūnomis procesą, kurį užbaigė popiežius Benediktas XVI. Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas iškilmingai vainikuotas 2006 m. spalio 8 d.¹⁹¹

Bazilikoje yra Kristaus įkapių – Turino drobulės identiška fotokopija, tai Turino arkivyskupo kardinolo S. Poletti dovana Žemaičių Kalvarijos šventovei. Ši drobulė piligrimams padeda geriau suvokti, įsijausti į Jėzaus kančią ir mirtį ir paliudija Kristaus prisikėlimą.¹⁹²

Žemaičių Kalvarijos unikalumas, kaip pažymi Telšių vyskupas dr. Jonas Boruta, yra tame, kad maldininkai, grįžę į savo gyvenamąsias vietas, parapijas, nešiojasi ją savo širdyje. Žemaičių Kalvarijos „Kalnai“ giedami budėjimo per laidotuves metu, minint mirimo metines, o parapijų bažnyčiose: „Kalnai“ giedami, ypač Didįjį penktadienį ir Didįjį šeštadienį, budint prie Kristaus Kapo, laukiant Viešpaties Prisikėlimo šventės.¹⁹³

Žemaičių Kalvarija – seniūnijos centras, gyvena apie 800 žmonių, yra paštas, vidurinė mokykla, pradinė mokykla, kultūros namai, kavinė, 4 poilsio namai, ambulatorija, medicinos punktas, „Carito“ globos namai, lopšelis – darželis, vaistinė, parduotuvės, 2 veterinarijos įstaigos, veterinarijos vaistinė, prekyvietė, ŽNP informacijos centras ir kt.

- ¹ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė. Vilnius, 2002, Vilnius dailės akademijos leidykla, p. 108.
- ² Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios III. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1983, p. 92.
- ³ Ten pat, p. 84-85.
- ⁴ Lietuvių Enciklopedija, XI, Bostonas, 226-229.
- ⁵ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė. Vilnius, 2002, Vilnius dailės akademijos leidykla, p. 108-111.
- ⁶ Motiejus Valančius, Pastabos sau pačiam, Baltos lankos, 1996, p.130.
- ⁷ Lietuvių Enciklopedija, XV, 148.
- ⁸ Yla S. Jurgis Matulaitis, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 178-179.
- ⁹ Kojelavičius A. Vėjukas, Lietuvos istorija, Vaga, 1988, p. 361.
- ¹⁰ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė. Vilnius, 2002, Vilnius dailės akademijos leidykla, p. 99.
- ¹¹ <http://vytautine.lcn.lt/index.php?page=baznycia>
- ¹² <http://vytautine.lcn.lt/index.php?page=baznycia>
- ¹³ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė. Vilnius, 2002, Vilnius dailės akademijos leidykla, p. 106.
- ¹⁴ Drėma V. LDK miestai ir miesteliai, Versus aureus, 2006, p. 601.
- ¹⁵ Lietuvių Enciklopedija, XXV, p. 12.
- ¹⁶ Drėma V. LDK miestai ir miesteliai, Versus aureus, 2006, p. 601.
- ¹⁷ Valančius M. Namų užrašai, Baltos lankos, 2003, p. 859.
- ¹⁸ Lietuvių Enciklopedija, XXV, p. 13.
- ¹⁹ Kviklys B. Mūsų Lietuva II. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 324.
- ²⁰ Lietuvių Enciklopedija, XXV, p. 13.
- ²¹ Visuotinė Lietuvių enciklopedija, IX, 111.
- ²² Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė. Vilnius, 2002, Vilnius dailės akademijos leidykla, p. 159-161.
- ²³ Kviklys B. Mūsų Lietuva III. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 271-272.
- ²⁴ Plg. Ivinskis Z, LKMA, Rinktiniai raštai, II, Roma, 1986, ir Totoraitis J. Sūduvos-Suvalkijos istorija, 1938, p. 671-673.
- ²⁵ Visuotinė Lietuvių Enciklopedija VII, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius, 2005, p. 772.
- ²⁶ Lietuvių Enciklopedija VII, p. 112.
- ²⁷ Kelionių vadovas po Lietuvą amžių sandūroje, Algimantas, Vilnius, 2000, p. 199.
- ²⁸ <http://www.gelgaudiskis.lt/>
- ²⁹ Lietuvių Enciklopedija VII, p. 112.
- ³⁰ Plg., Palaimintasis Jurgis Matulaitis, Marijonų talkininkų centro leidykla, Kaunas, 2009,
- ³¹ Kviklys B. Mūsų Lietuva III. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 309.
- ³² Plg. Totoraitis J. Sūduvos-Suvalkijos istorija, I, 1938, p. 676-681.
- ³³ Kviklys B. Mūsų Lietuva II. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 326.
- ³⁴ Plg., Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika II, Chicago, 1975, p. 159-161.
- ³⁵ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXII, p. 143.
- ³⁶ Plg., Kviklys B. Mūsų Lietuva II. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 327.
- ³⁷ Plg., Kelionių vadovas po Lietuvą amžių sandūroje, Algimantas, Vilnius, 2000, p. 91.
- ³⁸ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXIV, p. 116.
- ³⁹ Plg., Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579), Aidai, 1998, p. 9-15
- ⁴⁰ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXIV, p.
- ⁴¹ Plg., Kviklys B. Mūsų Lietuva II. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 330.
- ⁴² Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXVII, p. 296-297.
- ⁴³ Plg., Valančius M., Raštai II, Žemaičių vyskupystė, Vaga, Vilnius 1972, p. 208 .
- ⁴⁴ Plg., Kviklys B. Mūsų Lietuva II. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 336
- ⁴⁵ Ten pat, p. 338.
- ⁴⁶ Plg., Miškinis A. Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai, III, Vilnius, 2007, p.2-29
- ⁴⁷ Plg., Valančius M., Raštai II, Žemaičių vyskupystė, Vaga, Vilnius 1972, p. 51.
- ⁴⁸ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXIII, p. 326.
- ⁴⁹ Plg., Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579), Aidai, 1998, p. 39.
- ⁵⁰ Plg., Litvinavičius S., XXI amžius, Nr 6, 1999 01 20,
- ⁵¹ Plg., Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, VI, 517-518.
- ⁵² Plg., Baranauskienė I., Lietuvos istorijos puslapis, Nepažintoji Birutė, Voruta, 2000 35/36 (461/462)
- ⁵³ Plg., Lietuvių Enciklopedija, I, p. 262.
- ⁵⁴ Plg., Valančius M., Raštai II, Žemaičių vyskupystė, Vaga, Vilnius 1972, p. 51.
- ⁵⁵ Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios III. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1983, p. 173.

- ⁵⁶ Plg., Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika I, 1974, p. 235-236.
- ⁵⁷ Plg., Lietuvių Enciklopedija, IV, p. 158
- ⁵⁸ Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios III. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1983, p. 193-194.
- ⁵⁹ Plg., Girmius J. Pranas Dovydaitis. Mykolo Morkūno spaustuvė, Chicago, 1975, p. 279.
- ⁶⁰ Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios III. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1983, p. 427.
- ⁶¹ Plg., Ten pat, p. 189.
- ⁶² Plg., Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, IV, p. 532.
- ⁶³ Valančius M., Raštai II, Žemaičių vyskupystė, Vaga, Vilnius 1972, p. 201.
- ⁶⁴ Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios III. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1983, p. 186-188.
- ⁶⁵ Plg., http://www.muziejai.lt/Raseiniai/Raseiniu_muziejus.htm
- ⁶⁶ Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios III. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1983, p. 466.
- ⁶⁷ Plg. Yla S. Šiluva Žemaičių istorijoje, Kauno arkivyskupija, Kaunas, 2007, p. 25-27.
- ⁶⁸ Ten pat p. 37-45
- ⁶⁹ Plg., Kviklys B. Mūsų Lietuva II. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 543.
- ⁷⁰ Plg., Jono Pauliaus II piligrimo kelio vadovas, Katalikų interneto tarnyba, Kaunas, 2008, p. 204.
- ⁷¹ Ten pat, p. 201.
- ⁷² Plg. Jono Pauliaus II piligrimo kelio vadovas, Katalikų interneto tarnyba, Kaunas, 2008, p. 208.
- ⁷³ Plg., Jono Pauliaus II piligrimo kelio vadovas, Katalikų interneto tarnyba, Kaunas, 2008, p. 205-206.
- ⁷⁴ Plg., Ten pat, p. 211-212.
- ⁷⁵ Plg., Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika IV, Nr. 30, 1977, p. 396.
- ⁷⁶ Plg., Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika, IV. Nr. 30, 1977, p. 394.
- ⁷⁷ Plg., Jono Pauliaus II piligrimo kelio vadovas, Katalikų interneto tarnyba, Kaunas, 2008, p. 213-214
- ⁷⁸ Plg., Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, XIII, p. 129.
- ⁷⁹ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XIV, p. 531.
- ⁸⁰ Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios III. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1983, p. 293.
- ⁸¹ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p.135
- ⁸² Ten pat, p. 164.
- ⁸³ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p.136-139.
- ⁸⁴ Plg., Ten pat. p. 139-140.
- ⁸⁵ Plg., Ten pat, p. 143.
- ⁸⁶ Plg., Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas, Vilniaus dailės akademijos leidykla, Vilnius, 2004, p.11
- ⁸⁷ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p.247-248.
- ⁸⁸ Plg., Ten pat, p. 249
- ⁸⁹ Plg., Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas, Vilniaus dailės akademijos leidykla, Vilnius, 2004, p.15-16.
- ⁹⁰ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p. 262.
- ⁹¹ Plg., Ten pat, p. 249.
- ⁹² Plg., Ten pat, p. 250-259.
- ⁹³ Plg., Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas. – Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004. p.197
- ⁹⁴ Plg., Vladas Drėma LDK miestai ir miesteliai, V., Versus Auris 2006 p.714
- ⁹⁵ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p.260.
- ⁹⁶ Plg., Ten pat, p. 265.
- ⁹⁷ Plg., Valančius M. Namų užrašai, Baltos lankos, 2003, p. 567.
- ⁹⁸ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p.255-226.
- ⁹⁹ Plg., Jono Pauliaus II piligrimo kelio vadovas, Katalikų interneto tarnyba, kaunas, 2008, p. 224-225
- ¹⁰⁰ Plg., Prie koplytėlės esantis aprašas.
- ¹⁰¹ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p. 147-155.
- ¹⁰² Plg., Plg., Kviklys B. Mūsų Lietuva IV. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 542.
- ¹⁰³ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p. 25-32.
- ¹⁰⁴ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XI, 346-347.
- ¹⁰⁵ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p. 33-36.
- ¹⁰⁶ Plg., Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika III, Nr. 18, 1976, p. 157-158.
- ¹⁰⁷ Plg., <http://www.kelmesmuziejus.lt/5542/ekspozicijos.html>
- ¹⁰⁸ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p. 291-296.
- ¹⁰⁹ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXII, p. 449.
- ¹¹⁰ Plg., <http://vaiguosmokykla.puslapiai.lt/vaiguva.html>
- ¹¹¹ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p.281-288.
- ¹¹² Plg., Ten pat, p. 269.
- ¹¹³ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXII, p. 397.
- ¹¹⁴ Plg., Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, Vilniaus dailės akademija, Vilnius, 2008, p. 270-278.
- ¹¹⁵ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXIX, p. 361-362.

- ¹¹⁶ Plg., Valančius M., Raštai II, Žemaičių vyskupystė, Vaga, Vilnius, 1972, p. 57.
- ¹¹⁷ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilniaus Dailės Akademijos leidykla. Vilnius,, Vilnius, 2005. p. 276-278.
- ¹¹⁸ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XVI, p. 525.
- ¹¹⁹ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilnius Dailės Akademijos leidykla. Vilnius, 2005. p. 286-294.
- ¹²⁰ Plg., Ten pat, p. 286.
- ¹²¹ Plg., Ten pat, p. 280.
- ¹²² Plg., Plg., Kviklys B. Mūsų Lietuva IV. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 129.
- ¹²³ Plg., Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, XIII, p. 107.
- ¹²⁴ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilnius Dailės Akademijos leidykla. Vilnius, 2005. p. 296-313.
- ¹²⁵ Plg., Ten pat. p. 338.
- ¹²⁶ Plg., Valančius M., Raštai II, Žemaičių vyskupystė, Vaga, Vilnius 1972, p. 169.
- ¹²⁷ Plg., Ivinskis Z. Rinktiniai raštai II, LKMA, 1986, Roma,
- ¹²⁸ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilnius Dailės Akademijos leidykla. Vilnius, 2005. p. 338-342.
- ¹²⁹ Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios I. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1980, p. 247.
- ¹³⁰ Plg., Ten pat. p. 328-334.
- ¹³¹ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla. Vilnius, 2005. p. 334-336.
- ¹³² Plg., LKBBK, V, 1979, Nr. 34, p. 161.
- ¹³³ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXIII, p. 157.
- ¹³⁴ Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios I. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1980, p. 340.
- ¹³⁵ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla. Vilnius, 2005. p. 258.
- ¹³⁶ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXIII, p. 157.
- ¹³⁷ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla. 2005. p. 268.
- ¹³⁸ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXIII, 159.
- ¹³⁹ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla. 2005. p.
- ¹⁴⁰ Lietuvių Enciklopedija, XXXIII, 159-160.
- ¹⁴¹ Plg., Valančius M. iš arti ir iš toli, Vilnius., Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 337.
- ¹⁴² Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXXIII, p. 158.
- ¹⁴³ Plg., Valančius M. Namų užrašai, Baltos lankos, 2003, p. 565-567.
- ¹⁴⁴ Plg., Plg., Kviklys B. Mūsų Lietuva IV. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, p. 110.
- ¹⁴⁵ Plg., Viešvėnai. Istorijos ir dailės paminkai, Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 90-93.
- ¹⁴⁶ Plg., Ten pat, 37-38.
- ¹⁴⁷ Plg., Pamištas SSRS karo nusikaltimas. Rainiai, 1941 06 24 – 25 Vilnius, 2006 UAB Baltijos kopija p. 13-14.
- ¹⁴⁸ Plg., Lietuvių Enciklopedija, XXIV, p. 445.
- ¹⁴⁹ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla. 2005. p. 80-81.
- ¹⁵⁰ Plg., Petrikas R. Rainių tragedijai-70, Žemaičių „Alka“ muziejus.
- ¹⁵¹ Plg., Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla. 2005. p. 34.
- ¹⁵² Plg., Kviklys B. Lietuvos Bažnyčios I. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, Chicago, 1980, p. 308.
- ¹⁵³ Plg., Butrimas A. Telšiai: sakralinis kompleksas Insulos kalvoje. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008. p. 28.
- ¹⁵⁴ Plg., Telšiai, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Vilnius, 1994, p. 110.
- ¹⁵⁵ Plg., Butrimas A. Telšiai: sakralinis kompleksas Insulos kalvoje. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008. p. 72.
- ¹⁵⁶ Lietuvių Enciklopedija, XXXI, p. 27.
- ¹⁵⁷ Ten pat, p. 23.
- ¹⁵⁸ Ten pat, p. 22.
- ¹⁵⁹ Butrimas A. Telšiai: sakralinis kompleksas Insulos kalvoje. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008. p. 28-34
- ¹⁶⁰ Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilnius dailės akademijos leidykla. 2005. p. 130-134.
- ¹⁶¹ Ten pat, p. 136.
- ¹⁶² Butrimas A. Telšiai: sakralinis kompleksas Insulos kalvoje. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008. p. 120-126
- ¹⁶³ Ten pat, p. 74-80
- ¹⁶⁴ Ten pat, p. 118-120.
- ¹⁶⁵ Butrimas A. Telšių kraštas, Istorija, kultūra, meno paminklai. Vilnius dailės akademijos leidykla. 2005. p. 170.
- ¹⁶⁶ Butrimas A. Telšiai: sakralinis kompleksas Insulos kalvoje. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008. p. 212.
- ¹⁶⁷ Valančius M. Namų užrašai, Baltos lankos, 2003, p. 567
- ¹⁶⁸ Lietuvių Enciklopedija, XI, p. 403.
- ¹⁶⁹ Rokitai ir Kęstaičiai, Žemaičių praeitis XIV, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, P. 62-64.

-
- ¹⁷⁰ Ten pat, p. 66-67.
- ¹⁷¹ Kelionių vadovas po Lietuvą amžių sandūroje, Algimantas, Vilnius, 2000, p. 328.
- ¹⁷² Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, VI, 688-689.
- ¹⁷³ Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, I, p. 388.
- ¹⁷⁴ Kelionių vadovas po Lietuvą amžių sandūroje, Algimantas, Vilnius, 2000, p. 328
- ¹⁷⁵ <http://www.zemaitijospaveldas.eu/lt/left/zemaitija/miesteliai/alsedziai/>
- ¹⁷⁶ Vaitiekūnas S. Stanislovas Narutavičius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, Vilnius, 2012, p.449,455-456.
- ¹⁷⁷ Alsėdžiai, Vilniaus dailės akademijos leidykla, Vilnius, 2002, p. 223-231.
- ¹⁷⁸ Ten pat, p. 285-290.
- ¹⁷⁹ Plungės dekanato bažnyčios. Vilniaus dailės akademijos leidykla, Vilnius, 2005) P.666/182
- ¹⁸⁰ Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, Vilnius p. 82.
- ¹⁸¹ Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarija. Piligriminio centro istorija ir dailė. XVII-XIX a. Aidai, 2010, p.297.
- ¹⁸² Ten pat, p. 302-308.
- ¹⁸³ LKMA, XXV, 419.
- ¹⁸⁴ Krikščionybė Lietuvos mene. IV, Lietuvos dailės muziejus, Vilnius 2006, p.285.
- ¹⁸⁵ LKMA, XXV, p. 493.
- ¹⁸⁶ Jono Pauliaus II piligrimo kelio vadovas, Katalikų interneto tarnyba, kaunas, 2008, p. 261.
- ¹⁸⁷ Valančiaus M. „Žemaičių vyskupystei“ – 150, Klaipėdos Universiteto leidykla, Klaipėda 1999, p.73
- ¹⁸⁸ Vasiliūnienė D. Žemaičių Kalvarija. Piligriminio centro istorija ir dailė. XVII-XIX a. Aidai, 2010, p. 262.
- ¹⁸⁹ Kelionių vadovas po Lietuvą amžių sandūroje, Algimantas, Vilnius, 2000, p. 338.
- ¹⁹⁰ Jono Pauliaus II piligrimo kelio vadovas, Katalikų interneto tarnyba, kaunas, 2008, p. 265.
- ¹⁹¹ Ten pat, p. 271.
- ¹⁹² Ten pat, p. 269.
- ¹⁹³ LKMA, XXV, Vilnius, 2004, p. 354.